

Франсоа Мориак

ЗМИЙСКО

КЪЛБО

ФРАНСОА МОРИАК ЗМИЙСКО КЪЛБО

Превод: Пенка Пройкова

chitanka.info

Между романите на Мориак особено място заема „Змийско кълбо“, създаден през 1932 год., но с нищо не изгубил своята сила на разобличение и своята актуалност.

В цялата френска литература няма по-силна сатира на буржоазното семейство, основано върху сделка, върху безсрамен пазарлък.

На пръв поглед „Змийско кълбо“ разкрива историята на суровия и деспотичен Луи, главния герой, който в продължение на 43 години натрупва неприязън и омраза към собственото си семейство, но разгледан в по-голяма дълбочина, романът е страшна одисея на един нещастен, необичан от никого човек, който е съсредоточил цялата си енергия, цялата си нежност и любов, на които би бил способен, ако имаше нравствената сила да устои на изкушенията, предлагани му от презираната и едновременно ухажвана от него класа.

ЛЮДМИЛА СТЕФАНОВА
ЗЛАТНОТО ЗМИЙСКО КЪЛБО НА
ФРАНСОА МОРИАК

Романист, драматург, есеист, литературен критик, журналист, мемоарист, Франсоа Мориак е един от най-изтъкнатите съвременни френски писатели. С неговата смърт през 1970 година не само Франция, но и целият културен свят загуби голям писател. Мотивировката, дадена при присъждането на Нобелова награда за

литература през 1952 година, представлява синтезираща характеристика на писателското му дело: „за проникновения анализ на душата, за художествената сила, с която, под формата на роман, тълкува човешкия живот“. Към тази мотивировка би могло, и то с пълно основание, да се прибави: за смелостта, с която разобличава фалша, алчността и пълната дехуманизация на класата, в чиито недра е израсъл самият той — едрата френска буржоазия, заела солидни икономически и политически позиции в живота на страната през нашия двадесети век.

У нас Мориак е сравнително слабо познат. Наистина известно недоверие буди неговата заангажираност на писател-католик и опитът му да търси изход от трагичните житейски ситуации в просветлението, подсказано от вярата в бога.

Но това недоверие в никакъв случай не трябва да ни попречи да познаем писателя и да открием в творчеството му здравето и честното.

За попълването на образа на човека и писателя Мориак не е излишно да се припомним някои факти от живота и дейността му: открито изразени симпатии към невинно осъдения Драйфус, и то симпатии, защищавани в една консервативна и антисемитска семейна среда; смела присъда над франкистката диктатура; участие в Съпротивата рамо до рамо с френските комунисти-интелектуалци, издаване на нелегалната „Черна тетрадка“, подписана с псевдонима Форез; честна позиция по отношение на воюващите за независимост Индокитай и Алжир; опит за трезва преценка на времето и на себе си във „Вътрешни мемоари“ и в „Нови вътрешни мемоари“.

Своите най-значителни романи Мориак пише между 1922 и 1941 година. Между тях особено място заема „Змийско кълбо“, създаден през 1932 година, но с нищо неизгубил своята сила на разобличение и своята актуалност. Този роман, наред с „Терез Дескейру“ се смята за най-хубавия Мориаков роман, като наред с това е наречен „най-черния“ роман на писателя.

Самото заглавие е черно, страшно: метафоричният образ „змийско кълбо“ предизвиква ужас и погнуса — сплетените в кълбо студени, гнусни влечуги, които съскат и искат да се ухапят едни други, събуждат в съзнанието на читателя мъчителни асоциации. А след прочитането на романа настъпва дълбоко убеждение за пълната адекватност на това заглавие. Трудно би могло с друго нещо да бъде

сравнено семейство Фондодеж, тази многобройна фамилия, съставена от хищници, подли и лукави, хладно пресметливи и себични, готови на престъпление в името на своите интереси, интереси, облечени във високо етична формула: „Това е въпрос на справедливост, въпрос на нравственост, въпрос, който стои над всичко. Ние защитаваме наследството, свещените права на семейството!“

В цялата френска литература няма по-силна сатира на буржоазното семейство, основано върху сделка, върху безсрамен пазарлък. Иза Фондодеж дава името си, Луи дава в сделката парите си. Така парите се свързват с високото обществено положение, но това свързване става върху плетеница от лъжи. Имало е само в началото илюзия за любов, която бързо се разсейва, за да отстъпи място на долна заинтересованост, на груби сметки. И ако героят на романа, старият Луи, няма презиме, това съвсем не е случайно — той се е стремил да получи името на видното семейство, което пък от своя страна в продължение на четиридесет и пет години е правило опит да го погълне, да му наложи своите закони, да го направи подобен на всички свои членове: зловни същества, които дъвчат непрестанно собствената си отрова, лицемери, които заблуждават и другите, и себе си, вярващи, които са превърнали и вярата си в изгодна сделка.

Дълбокото разочарование на Луи се превръща в пареща омраза, която се пренася и върху собствените му деца. Но това пренасяне не се извършва механично, а просто защото всички те заприличват на старите Фондодеж както в поведението си, така и в своята ценностна система.

Омразата към близките, която подхранва целия емоционален живот на героя, играе ролята на проявител: благодарение именно на тази омраза Луи разкрива както формалистичната, фарисейска, дребнава религиозност на жена, синове и внуци, така и същността на семейството — възплъщение на материалните връзки, на собствеността, на земите, които в очите на буржоазията са идентични със солидността на рода, със здравето и продължението на расата.

Романът „Змийско кълбо“ е написан във форма на писмо, което се превръща в дневник, разкриващ целия живот на героя — от детството до смъртта. Разказ в първо лице, с постоянно ярко присъствие на разказвача и силно оцветена субективна картина на света и хората. Наистина това, което характеризира разказвача-герой, е

неговата „безпощадно ясна мисъл“, неговият кураж да се види такъв, какъвто е, без никакво снизхождение към себе си, както и към всички останали. Той си дава ясна сметка за егоизма, за егоцентризма, за тираничността на своя характер. В своя егоизъм той намира отмъщение за всичко, което е преживял от детството до смъртта си. И все пак той вижда всичко само от своя зрителен ъгъл...

Сам срещу всички, той е по-силен от тях. И не само защото владее цялото богатство и защото от него зависи как да разпредели наследството. Той е силен, защото е умен, защото познава добре враговете си, тъй като техните страсти и користолюбие не са му чужди. Срещу семейството си проявява своеобразна жестокост, злоба, в която прозират весели нотки, подробност, придаваща особено темпо на романа. Черният му хумор се доближава до сатиризъм. На семейството, разяждано от омраза и алчност, старецът противопоставя хитростта си, престорената си наивност, изиграва близките си и злорадо се смее.

И все пак би било погрешно да се приеме, че Луи е жертва на това общество. Той е едновременно жертва и палач, жертва на една социална и морална сегрегация, на комплексите си, породени от неблагоприятната му външност и от първите сблъсквания с представителите на тази класа, към която той се стреми въпреки презрението си към нея.

Но именно този стремеж за приобщаване към класата на „притежаващите“ погубва Луи. Цялата си енергия той насочва към натрупване на богатство, към консолидиране на собствената си власт над всички. Инстинктът за притежание у него взема хипертрофирани размери: епизодът с учителката и по-късно с нейния и негов син е особено показателен в това отношение. Според Луи същността на любовта не е да обичаш, а да бъдеш обичан, да бъдеш предпочетен пред всичко на света. Неговият егоцентризм превръща истинската любовна дружба в затвор, в изтезание, а единствената сигурност, която той може да намери в тази дружба, е несигурността и пълната зависимост на другия. Мориак показва и способността на своя герой да се привързва искрено към младите и чисти човешки същества, непоковарени от лицемерието на буржоазията — епизодите с малката Мари и кипящия от жизненост Люк, но наред с това той подчертава недостатъчната сила на тази привързаност да го накара да скъса със

света на омразата и грозотата. Оттам идва пълната самота на Луи и непреодолимото отчуждение, в което прекарва целия си живот.

На пръв план „Змийско кълбо“ разкрива историята на този суров и деспотичен човек, който в продължение на четиридесет и пет години натрупва неприязън и омраза към собственото си семейство. Но разгледан в по-голяма дълбочина, романът е страшната одисея на един нещастен, необичан от никого човек, който е съсредоточил цялата си енергия, цялата нежност и любов, на които би бил способен, ако имаше нравствена сила да устои на изкушенията, предлагани му от презираната и едновременно ухажвана от него класа.

Едва в края на романа, благодарение на едно дълбоко съпреживяване, на почувствуваното облагородяващо въздействие на оказана морална подкрепа на същество, попаднало в пропастта на отчаянието, а може би... и благодарение на тревожното предчувствие на приближаващата смърт, Луи прави жеста на дарението и чрез този жест успява да се измъкне от заплетеното змийско кълбо.

Но и без него змийското кълбо продължава да се гърчи и вие, разяждано от грубите си материални интереси.

По отношение на композицията си „Змийско кълбо“ напомня класическите трагедии: това е разказ за една криза и началото на разказа е много близо до трагичната развръзка. Отделните сцени следват задъхано една след друга, за да отведат читателя до края на романа. В същност романът се разкрива много по-малко чрез напрежението в интригата, отколкото чрез напрежението и съгъстяването на чувството, което е и главният двигател на действието. Би могло дори да се каже, че историята на главния герой има по-малко значение, отколкото прогресивното разгръщане и довеждането до пароксизъм на неговата драма.

И именно защото тази човешка драма съумява да развълнува читателя, той се вслушва в молбата на Франсоа Мориак, който моли за милост към своя герой, „този враг на своите близки, това сърце, разяждано от омразата и скъперничеството“.

Людмила Стефанова

„... Господи, разсъди, че ние сами не можем да вникнем в себе си, сами не знаем какво искаме

и безконечно се отдалечаваме от възжеланото.“

Света Тереза
Авилска

Как искам да пожалите въпреки низостта му този враг на своите близки, това сърце, разяждано от омразата и скъперничеството; как искам то да откликне във вашето сърце. Злокобни страсти закриват от него през целия му мрачен живот близката светлина, лъч от която понякога го докосва, ще го изпепели; неговите страсти... но преди всичко нищите духом християни, които го дебнат и които сам той измъчва. Колцина от нас отблъскват така грешника, отклонявайки го от една истина, която, преминала през тях, престава да сияе!

Не, не парите обичаше този скъперник, не за отмъщение жадуваше той като побеснял. Вие ще узнаете истинския предмет на неговата обич, ако ви достигнат сила и смелост да изслушате този човек до последното му признание, прекъснато от смъртта...

ПЪРВА ЧАСТ

I

Ти ще се изненадаш, когато откриеш това писмо в моя сейф върху пакет ценни книжа. Може би би било по-добре да го поверя на нотариуса, за да ти го предаде след смъртта ми, или да го оставя в чекмеджето на бюрото си — първото чекмедже, към което децата ще се спуснат още преди да съм изстинал. Но години наред аз се връщах мислено към това писмо и винаги си го представях в моите безсъници върху поличката в сейфа — празен сейф, съдържащ единствено това отмъщение, изпилвано почти половин век. Успокой се: впрочем ти вече си се успокоила: „Акциите са тук.“ Струва ми се, че чувам това възклицание още от антрето след завръщането от банката. Да, ти ще извикаш на децата през траурния си воал: „Акциите са тук.“

А те за малко нямаше да са тук, готвех се да взема необходимите мерки. Ако бях пожелал, днес щяхте да получите само къщата и земите, нищо друго. Провървя ви, че надживях ненавистта си. Дълго смятах, че в ненавистта е силата на моя живот. А ето днес вече не я изпитвам. Старецът, в какъвто съм се превърнал, трудно може да си представи озлобения до неотдавна болник, който прекарваше нощите си не само кроейки отмъщението си (старателно заредената бомба със закъснител ме изпълваше с гордост), а търсейки и средство да му се наслади. Как ми се искаше да доживея да видя лицата ви на връщане от банката! Не биваше да ти дам нито много рано, нито много късно пълномощно да отвориш сейфа, за да си доставя една последна радост — да чуя отчаяните ви въпроси: „Къде са акциите?...“ Струваше ми се, че тогава и най-жестоката агония няма да ми развали удоволствието. Да, аз бях способен на подобни сметки. Не бях чудовище, как бях стигнал дотам?

Четири часът е, подносят с остатъците от закуската, мръсните чинии още са по масата и привличат мухите. Напразно звъня; на село звънциите никога не работят. Чакам търпеливо в стаята, където съм спал като дете, където вероятно ще умра. Първата мисъл на нашата дъщеря

Жьонвиев в деня на смъртта ми ще бъде да я поиска за децата. Аз заемам сам най-голямата стая с най-хубаво изложение. Бъдете справедливи — аз предложих на Жьонвиев да ѝ я отстъпя и щях да го направя, ако доктор Лаказ не смяташе, че влагата в партера е опасна за бронхите ми. Безспорно щях да се съглася, но изпълнен със злоба — истинско щастие е, че бях възпрепятствуван. (През целия си живот съм правил жертви, споменът за които ме тровеше, подхранваше, напластяваше този род озлобления, засилващи се с годините.)

Любовта към семейните раздори се предава по наследство. Често съм чувал от майка си, че баща ми бил скаран с родителите си, които от своя страна умрели, без да видят изгонената си отпреди тридесет години дъщеря (тя е родоначалничката на марсилските ни братовчеди, с които не се познаваме). Никога не узнахме причините за всичките тези разправи, но приемахме доверчиво омразата на близките си; и днес, ако срещна някой от малките си братовчеди от Марсилия, бих му обърнал гръб. Възможно е изобщо да не се виждаме с далечните си роднини; но не е така с децата, със съпругата. Естествено, не липсват задружни семейства; като си помислим обаче колко са домакинствата, в които две същества взаимно се дразнят, отегчават се около общата трапеза, в общата умивалня, под общата завивка, чудно е, че разводите са толкова малко! Те се ненавиждат, а затворени в домовете си, не могат да избягат едни от други...

Каква трескава жажда да пиша ме е обзела днес, на рождения ми ден? Започвам шестдесет и осмата си година, а съм единственият, който се сеща за това. Жьонвиев, Юбер, децата им винаги на всичките си рождени дни са имали торта със свещички, цветя... Ако толкова години вече не ти подарявам нищо за твоя празник, то не е, защото съм го забравил, а за да си отмъстя. Както е да е... Последният букет, получен от мен по този повод, беше набран от старческите ръце на моята бедна майка; за последен път въпреки болното си сърце тя се беше добрала до алеята с розите.

Докъде бях стигнал? Да, ти се питах какво поражда в мен този писателски бяс, „бяс“ наистина е точната дума. Можеш да съдиш за него по почерка ми, по буквите, наклонени всички на една страна като борчета, огънати от западен вятър. Слушай; първо ти споменах за едно

дълго лелеяно отмъщение, от което се отказвам. Но има нещо в теб, нещо от теб, което искам да победя — твоето мълчание. Само че разбери ме правилно: ти си бърбтива, можеш да разискваш часове наред с Казо за птичарниците или за зеленчуковите градини. С децата, дори с най-малките, ти дърдориш, дрънкаш врели-некипели по цели дни. А като си спомня как ставах аз от масата — с празна глава, затормозен от процесите си, от грижите си, които не можех да споделя с никого... Особено когато след делото Вилнав изведнъж се прочух като голям адвокат по наказателни дела, както писаха вестниците. Колкото по-склонен бях да вярвам в себе си, толкова повече ти убиваше самочувствието ми... Но не, това още не е най-важното, за друго едно твое мълчание искам да ти отмъстя: за упоритото мълчание, с което ти обгръщаше нашия семеен живот, нашето дълбоко неразбирателство. Колко пъти съм се питал — в театъра или над някой роман — дали съществуват в живота любими и съпруги, които правят „сцени“, които се обясняват с открито сърце, на които им става по-леко, като се обяснят.

Цели четиридесет години ние страдахме един до друг, но ти винаги намираше начин да не задълбаеш нещата с някоя дума, винаги съумяваше да прекратиш разговора.

Дълго мислех, че го правиш нарочно, умишлено поради причини, които ми убягват, до деня, когато разбрах, че това просто не те интересува. Бях толкова далеч от твоите мисли, че ти се измъкваше не от страх, а от отегчение. Разбираше накъде духа вятърът, усещаше, когато се готвя да направя нещо, и щом се опитвах да те изненадам, лесно отбягваше удара или ме потупваше по бузата, целуваше ме и излизаше от стаята.

Бих могъл, разбира се, да се страхувам, че ще скъсаш това писмо, щом прочетеш първите редове. Но не, няма да го направиш, защото от няколко месеца аз те учудвам, събуждам любопитството ти. Колкото и малко да се вглеждаш в мен, как би могла да не съзреш промяната? Да, този път съм убеден, че няма да се измъкнеш. Искам ти да узнаеш, искам вие да узнаете — ти, твоят син, твоята дъщеря, твоят зет, твоите внуци — що за човек е бил самотникът, срещу когото се бяхте сплотили, претрупаният с дела адвокат, с когото трябваше да внимавате, защото той държеше кесията, човекът, който се терзаеше на друга една планета. На коя планета? Ти никога не пожела да отидеш да

видиш. Успокой се: не се готвя да пиша предварително похвално надгробно слово за себе си или обвинителен акт срещу вас. В моята природа преобладаваща черта, която би поразила всяка друга жена, освен тебе, е моята безпощадно ясна мисъл.

На мен винаги ми е липсвало умението, което помага на повечето хора да живеят, умението да се самозалъгвам. Няма долна постъпка в живота ми, за която предварително да не съм си дал отчет...

Трябваше да прекъсна... не ми донасят лампа; не идват да затворят капациите. Полюбувах се на покрива на винарските изби, чиито тухли са ярки като цветя или пъстри като птичи шийки. Послушах дроздовете в бръшляна, обвинил тополата, шума от изтъркуленото буре. Провървя ми все пак да очаквам смъртта в единственото кътче на света, където всичко е останало, както в детските ми спомени. Единствен шумът на мотора сега замества скърцането на долапа, който на времето въртеше магарицата. (Чува се бръмченето и на ужасния пощенски самолет, който минава точно в часа за следобедната закуска и замърсява небето.)

На малцина им се удава да видят в действителност, съвсем близо до себе си, онзи свят, който повечето хора възкресяват мислено, когато имат смелостта и търпението да си спомнят. Притискам с ръка гърдите си, вслушвам се в ударите на сърцето си. Поглеждам към шкафа с огледалото — там в един ъгъл са подредени спринцовката, ампулата с амилов нитрит, всичко необходимо в случай на пристъп. Дали ще ме чуят, ако извикам? Те ме уверяват, че имам лъжлива гръдна жаба — не толкова мен да убедят, колкото себе си, за да спят спокойно. Отново си поемам въздух. Сякаш някой беше сложил ръка на лявото ми рамо, натискаше го, не ме оставяше да го раздвижа, за да ми напомни да не го забравя. Трябва да призная, че смъртта не се прокрадва. Тя броди около мен от много години, чувам я: усещам нейното дихание; тя е търпелива с мен, тъй като не се боя от нея, подчинявам се на дисциплината, наложена от нейното приближаване. Аз завършвам живота си по халат в обстановка, подходяща за неизлечимо болните — потънал във високия фотьойл, където и майка ми дочака своя край; седя като нея до маса, отрупана с лекарства; не съм се обръснал, мириша на лошо, роб съм на отвратителни чудачества. Но не се

доверявайте на това: аз се преобразявам между пристъпите. И ето, адвокатът Бурю ме е смятал за умрял, а аз изведнъж изниквам пред него; и имам сили по цели часове да стоя в подземните етажи на банките и сам да получавам рентата си.

Трябва да поживея още, за да завърша тая изповед, да те накарам най-сетне да ме изслушаш, тебе, която толкова години споделяше с мен леглото и вечно ми казваше вечер, когато се опитвах да се приближа до теб: „Умирам за сън, заспивам вече, заспивам...“

Ти се мъчеше да избегнеш не толкова ласките ми, колкото моите думи.

И наистина нашето нещастие се зароди в безкрайните разговори, които тъй обичахме да водим като младоженци. Бяхме две деца: аз — на двадесет и три години, ти — на осемнадесет; и може би любовните наслади ни доставяха по-малко удоволствие от откровенията, излиянията. Ние се бяхме заклели да си казваме всичко, както децата. Аз имах толкова малко да ти доверявам, че се мъчех да поукрася жалките си похождения и не се съмнявах, че ти също нямаш кой знае какво да ми разказваш; и през ум не ми минаваше, че преди да ме срещнеш, би могла да произнесеш името на друг младеж; бях уверен в това до вечерта, когато...

Бяхме в същата стая, където пиша днес. Тапетите на стените бяха други, но мебелите от акажу и до днес са на същите места; на масата и тогава бяха наредени чаша с вода и същият чаен сервиз, спечелен на томбола. Лунна светлина заливаше покривката. Южният вятър, който преминава над запустелите земи, донасяше до леглото ми мирис на пожар.

Ти често споменаваше някакъв твой приятел Родолф, и то винаги вечер в тъмната спалня, сякаш беше необходимо неговата сянка да застане между нас в часовете на нашата най-дълбока близост. И тази вечер отново произнесе името му — помниш ли? Но това вече ти се струваше недостатъчно.

— Знаеш ли, мили, би трябвало да ти кажа някои неща от преди нашия годеж. Имам угризения, че не съм ти признала... О, нищо страшно, успокой се...

Аз не се разтревожих и с нищо не насърчих признанията ти. Но ти ми се довери така „мило“, че отначало бях смутен. Разказа ми всичко това не за да си чиста пред съвестта си, нито от деликатност към мен, както се мъчеше да ме убедиш и в което в същност беше убедена.

Не, ти просто се наслаждаваше на един сладък спомен и не можеше повече да мълчиш. Може би усещаше в това заплаха за нашето щастие; но, както се казва, то беше по-силно от теб. Въпреки волята ти сянката на Родолф витаеше около нашето легло.

Но, моля те, не мисли, че изворът на нашето нещастие беше ревността. По-късно аз наистина станах безумно ревнив, но в тази лятна нощ на 1885 година, за която става дума, нощта, в която ми призна, че си била сгодена за този непознат младеж миналото лято в Екс, аз наистина не изпитвах и следа от това безумно чувство.

Като си помисля, че едва след четиридесет и пет години говоря по този въпрос! Но дали ти ще прочетеш писмото ми? Всички тия неща те интересуват толкова малко! Всичко, което се отнася до мен, те отегчава. Децата ти пречеха да ме виждаш и да ме чуваш; а сега растат внуците... Толкова по-зле! Опитвам последната си възможност. Може би след смъртта си ще добия повече власт над тебе, отколкото приживе. Поне в първите дни. Ще заема за няколко седмици мъничко място в твоя живот. От чувство на дълг, ако не от друго, ти ще прочетеш тези страници докрай; необходимо ми е да го повярвам. И аз вярвам.

II

Не, не изпитвах ревност по време на твоята изповед. Как да те накарам да разбереш какво разруши тя в мен? Аз бях единствено дете на овдовялата си майка, която ти познаваше или по-точно, край която живях дълги години, без да я познаваш. Но безспорно дори това да беше те заинтересувало, ти би разбрала трудно близостта между двете самотни същества, майка и син — нали произхождаш от влиятелно многобройно буржоазно семейство с установена йерархия, домашни порядки. Не, ти не би могла да разбереш безкрайните грижи, които е полагала вдовицата на дребния чиновник, началник-отдел в Префектурата, за единствения си син — смисъл на живота ѝ. Училищните ми успехи я изпълваха с гордост. Те бяха и моята единствена радост. По това време бях убеден, че сме много бедни. Съдех по скромното ни съществуване и по вечните икономии, които майка ми беше превърнала в свой закон. На мен, разбира се, не ми липсваше нищо. Едва днес си давам сметка какво глезено дете съм бил. Чифлиците на майка ми в Остейн ни доставяха евтино продукти, тогава бих се изненадал, ако ми кажеха, че в дома ни се поднасят изискани ястия. Тлъсти кокошки, зайци, пастети от дивеч — и през ум не ми минаваше, че това е разкош. Бях слушал в много разговори, че нашите чифлици не струват нищо. И действително, когато майка ми ги наследила, те били неплодни земи, където дядо като дете пасял стадата. Но аз не знаех, че моите родители веднага ги обработили и засадили и на двадесет и една година станах собственик на две хиляди хектара млади гори, от които доставяха подпори за мините. Майка ми икономисваше също така от скромните си доходи. Още докато баща ми бил жив, те купили, „жертвувайки мило за драго“, Калез (за четиридесет хиляди франка, а днес не бих отстъпил това лозе за милион!). Ние живеехме на третия етаж на улица „Сент-Катрин“ в собствена къща (този дом и няколко незастроени парцела баща ми получил преди женитбата си). Два пъти седмично от село ни донасяха голяма кошница: майка ми ходеше колкото се може по-рядко у „месаря“. Аз живеех, преследван от натрапчивата мисъл да вляза в

Екол Нормал. Трябваше да ме избутват насила в четвъртък и в неделя, за да подишам въздух. Не се преструвах като някои деца, че съм пръв в класа, без да се трудя. Аз бях зубрач и се гордеех с това — чисто и просто зубрач. Не си спомням да съм изпитвал някога в лица каквото и да било удоволствие, изучавайки Вергилий или Расин. За мен всичко това беше учебен материал. От творбите на човешкия гений отделях само, които се изучаваха по програма; те единствени имаха значение за мен; аз пишех точно това, което се искаше, за да се харесам на преподавателите, тоест само казаното и писаното от много поколения учаци се в Екол Нормал. Ето какъв глупак бях и какъв щях да остана може би, ако два месеца преди конкурса не бях започнал да храча кръв, което уплаши майка ми и ме принуди да изоставя всичко.

Това беше отплата за зубрачеството ми през детските и юношеските години; когато момчето буйно расте, не може да седи безнаказано прегърбено, превило рамене над писалищната маса до един часа през нощта, и изобщо да не мисли за физически упражнения.

Отегчавам ли те? Толкова се боя да не те отегча. Но, моля те, не прескачай нито ред. Повярвай ми, казвам ти само това, което е необходимо — драмата на твоя и на моя живот се крие във всичките тези дребни събития, които не си знаела или си забравила.

Ти си се убедила още от първите страници, че нямам намерение да се щадя. Има с какво да подхраня омразата ти... Не, недей, не възразявай; и да се сетиш някога за мен, сецаш се само с омраза.

И все пак страхувам се, че съм несправедлив към някогашното хилаво момченце, надвесено над своите речници. Когато чета спомените от детството на други хора и открива рая, към който всички се обръщат, питам се с тревога: „А аз? Защо още от зората на моя живот пред мен се шири степ? Може би просто съм забравил това, за което другите си спомнят? Може би и аз съм изживял такава дивна радост...“ Уви, съзирам само бясното изстъпление, борбата за първото място, злобното съперничество с двамата ми съученици по прякор Енох и Родриг. Аз инстинктивно отблъсках всяка дружба! Все пак спомням си... Обаянието от моите успехи и дори от чумеренето ми

привличаха някои ученици. Проявявах жестокост към тези, които твърдяха, че ме обичат. Ужасявах се от „сентименталностите“.

Ако бях писател по професия, не бих могъл да напиша нито една вълнуваща страница от моя ученически живот. Почакай... все пак съзирам проблясък, почти незначителен наистина — случваше ми се понякога да си внушавам, че баща ми, когото едва си спомнях, не е умрял, че по някакво странно стечение на обстоятелствата е изчезнал. Връщах се от лиця тичешком по платното на улица „Сент-Катрин“, между колите, тъй като по тротоарите имаше много хора, които ме бавеха. Вземах по две стъпала наведнъж. Майка ми кърпеше бельо до прозореца. Снимката на баща ми висеше все на същото място, вдясно от леглото. Едва изчаках майка ми да ме целуне, едва отговарях на въпросите ѝ и сядах да уча.

Веднага след кръвохраченето, което измени цялата ми съдба, наехме в Аркашон вила; занизаха се мрачни месеци, през които подкопаното ми здраве рушеше остатъците от университетските ми амбиции. Горката ми майка ме ядосваше, защото това нямаше никакво значение за нея; струваше ми се, че тя не се интересува от бъдещето ми. А тя всеки ден чакаше часа „да ми премери температурата“. От моето седмично тегло зависеха и скръбта, и радостта ѝ. Много години по-късно, когато лежах болен, без никой да се тревожи за мен, си казах, че съм справедливо наказан за грубото и безсърдечно държане на обожавано дете.

Още през първите пролетни дни „надвих болестта“, както казваше майка ми. Направо възкръснах. Наедрах, възмъжах. Организмът ми, толкова дълго подложен на нездравословен режим, разцъфтя в тази суха гориста местност, осеяна с жълтуги и къпини, по времето, когато Аркашон беше още затънтено село.

Пак тогава узнах от майка ми, че не бива да се безпокоя за бъдещето, че притежаваме нелошо състояние, което от година на година нараства. Нямаше защо да бързам; още повече че щяха да ме освободят от военна служба. Имах дар слово, което поразяваше учителите ми. Майка ми мечтаеше да следвам право; тя беше убедена, че без да се преуморявам кой знае колко, ще стана голям адвокат, ако не се увлека по политиката... Тя говореше, говореше, откри изведнъж плановете си. А аз я слушах сърдито и враждебно, загледан през прозореца.

Бях започнал „да скиторя“. Майка ми ме наблюдаваше с плахо снизхождение. По-късно сред твоите близки, разбрах какво значение отдават на подобни безпътства в религиозните семейства. Майка ми не виждаше нищо нередно, стига да не е застрашено здравето ми. Когато се убедих, че не злоупотребявам с удоволствията, тя си затвори очите за моите вечерни излизания — само искаше да не се връщам след полунощ. Моля ти се, не се бой, няма да ти разказвам любовните си увлечения от онова време. Знаем, че се ужасяваш от подобни похождения, пък и те бяха толкова жалки!

Но ми струваха много скъпо. И аз страдах от това. Страдах, че съм така лишен от чар — дори и младостта не ми помагаше. А, струва ми се, не бях грозен. Имам „правилни черти“, а Жьонвиев, която просто ми е одрала кожата, беше красива девойка. Но аз спадам към този вид хора, за които казват, че „никога не са били млади“ — мрачен юноша, без младежки живец. Вледенявах хората само с вида си. И колкото повече съзнавах това, толкова по-затворен ставах. Никога не съм умеех да се обличам, да си избирам връзки, да ги връзвам. Никога не съм умеех да се отпусна, да се посмея, да се забавлявам като луд. Никой не би се сетил да ме покани във весела компания — аз бях от тези хора, които с присъствието си развалят всичко. А бях обидчив, не можех да изтърпя и най-малката насмешка. В замяна на това, когато аз исках да се пошегувам, нанасях неволно удари, които хората не ми прощаваха. Подигравах се на някоя смешна черта, на физически недостатък, който би трябвало да премълча. От стеснителност и гордост говорех с жените отвисоко, с наставнически тон, а известно е, че те не могат да търпят това. Не умеех да се възхищавам от роклите им. Колкото по-малко им харесвах, толкова повече подчертавах онова, което им беше неприятно в мен. Цялата ми младост беше едно дълго самоубийство. Винаги бързах да отблъсна другите от страх, че това ще стане и без да искам.

С право или не, яд ме беше на майка ми, че съм такъв. Струваше ми се, че това е изкупление, задето в детството си съм бил прекалено пазен, закрилян, задоволяван. По това време проявявах към нея жестока грубост. Упреквах я за прекалено голямата ѝ любов. Не ѝ прощавах, че тя единствена ме е дарила с това, което никой друг не ми даде. Прости ми, че пак се връщам, но само в мисълта за нея намирам сили да понеса самотата, в която ти ме оставяш. Справедливо е, че

плащам. Горката ми майка, заспала преди толкова години вечния си сън... споменът за нея живее все още само в умореното сърце на стареца, какъвто съм станал — колко би страдала тя, ако можеше да предвиди как съдбата ще отмъсти за нея!

Да, аз бях жесток — в малката трапезария във вилата, под полилея, който осветяваше масата, отговорях едностранно на нейните срамежливи въпроси; или й се сопвах с повод и без повод.

Тя не се опитваше да разбира; не търсеше причините за избухванията ми, понасяше ги като божествен гняв: „От болестта било — казваше тя, — трябвало да ми се отпуснат нервите...“ И добавяше, че била невежа, не ме разбирала: „Ясно ми е, че стара жена като мен не може да бъде приятна събеседница за младеж на твоята възраст...“ Тя, която беше толкова пестелива, за да не кажа скъперница, ми даваше много повече пари, отколкото исках, подтикваше ме към разхищения, купуваше ми от Бордо смешни връзки, които аз отказвах да нося.

Бяхме се сближили с едни съседи, чиято дъщеря ухажвах не защото ми харесваше. Тя прекарваше зимата в Аркашон по лекарско предписание и майка ми обезумяваше при мисълта, че мога да се заразя, страхуваше се да не я изложа и да ме принудят да се ожена за нея. Днес съм убеден, че съм се стремил (впрочем напразно) към тази победа, само за да тревожа майка си.

Върнахме се в Бордо след едногодишно отсъствие. Преместихме се в друг квартал. Майка ми беше купила къща на булевардите, без да ми каже, за да ме изненада. Бях удивен, когато един прислужник ни отвори вратата. Първият етаж беше определен за мен. Всичко беше ново. Тайно заслепен от разкоша, който днес сигурно би ми се сторил ужасен, започнах безпощадно да критикувам и да се безпокоя за похарчените пари.

Тогава именно майка ми, ликуваща, ми даде отчет за сметките ни, който съвсем не ми дължеше (по-голямата част от имуществото ни беше нейно по наследство). Петдесет хиляди франка рента, без да се смята доходът от сеченето на горите, представляваха по онова време, особено в провинцията, „хубаво“ състояние, от което всеки друг младеж би се възползвал, за да се издигне, да влезе във висшето общество на града. Безспорно аз бях честолюбив, но ми беше трудно

да прикрия от моите състуденти в Юридическия факултет враждебните си чувства.

Повечето от тях бяха от аристократически семейства, възпитани при йезуитите; аз идвах от лицей и бях внук на овчар, затова не можех да им простя грозната завист, която ми вдъхваха с изисканото си държане, макар да разбирах, че съм по-умен от тях. Да завиждаш на хора, които презираш — такова позорно чувство може да те отрови за цял живот.

Завиждах им и ги презирах; а тяхното пренебрежение (може би въображаемо) разпалваше моята ненавист. Бях по природа такъв, че и през ум не ми минаваше да ги спечеля, напротив, с всеки изминат ден все повече се сближавах с техните противници. Омразата ми към религията, която дълго време беше най-силната ми страст, от която ти толкова много изстрада и която ни направи завинаги врагове, тази омраза се зароди в Юридическия факултет през 1879 и 1880 — годината, когато гласуваха параграф номер седем от знаменитите декрети и изгониха йезуитите от Франция.

Дотогава се отнасях безразлично към религиозните въпроси. Майка ми винаги казваше: „Напълно спокойна съм. Ако хора като нас не влязат в царството небесно, значи никого няма да пуснат там.“ Тя беше ме кръстила. Първото причастие в лицей ми се стори скучна формалност, за която си спомням смътно. След това изобщо не съм се причестявал. По религиозните въпроси си оставах пълен невежа. Когато бях дете и срещях свещеници по улицата, те ми се виждаха като преоблечени, маскирани. Никога не се замислях по тези проблеми и когато най-сетне се сблъсках с тях, това стана по политически причини.

Организирах студентски кръжок, който се събираше в кафене „Волтер“, там аз се упражнявах в красноречие. Срамежлив в частните разговори, ставах съвсем друг човек в публичните спорове. Имах почитатели, на които ми беше приятно да бъда водач, макар дълбоко в душата си да ги презирах не по-малко от буржоата. Яд ме беше на тях, че наивно показват жалките си подбуди, които бяха и мои подбуди, а това ме принуждаваше да се замисля над чувствата си. Синове на дребни чиновници, бивши стипендианти, умни и честолюбиви, младежи, но изпълнени със злъч, те ме ласкаеха, без да ме обичат. Понякога ги канех в ресторант — угощения, които те запомняха и за

които дълго говореха. Но държането им ми беше противно. Случваше ми се да не успея да сдържа някоя подигравка, която ги нараняваше смъртно и заради която те ме намразваха.

И все пак моята ненавист към религията беше искрена. Известно желание имах и за социална правда. Накарах майка ми да намали наемите на измазаните с кал къщи, където живееха нашите изполичари, зле нахранени с царевична каша и черен хляб. За пръв път тя се опита да ми възрази:

— Да не мислиш, че ще ти благодарят...

Но не направих нищо повече. Страдах, осъзнавайки, че моите противници и аз имахме една обща страст — земята, парите. Съществуват две класи — класа на собствениците и класа на другите, безимотните. Разбрах, че ще бъда винаги на страната на собствениците. Моето състояние беше не по-малко, а може би дори по-голямо от състоянието на всичките тия надменни младежи, които извъръщаха, поне на мен така ми се струваше, глава, като ме срещаха, но сигурно не биха отказали да поемат протегнатата им ръка. Впрочем не липсваха хора отдясно и отляво, които ме упрекваха на публичните събрания за моите две хиляди хектара гори, а също и лозя.

Прости ми, че се отклонявам... Но без всичките тези подробности ти може би не би разбрала какво представляваше за един уязвен младеж, какъвто бях аз, нашата среща, нашата любов. Аз, син на селянин, чиято майка „беше носила забрадка“, да се ожени за благородната госпожица Фондодеж! Това надхвърляше въображението ми, беше невъобразимо...

III

Прекъснах писането, защото се стъмни, чух разговори долу. Не, вие не вдигахте шум. Напротив, говорехте тихо и точно това ме смущава. Някога от тази стая можех да следя разговорите ви. Но сега вие внимавате, шепнете. Ти ми каза миналия ден, че съм оглушал. Не е така. Аз чувам грохота на влака по железопътния мост. Не, не, не съм глух. Вие говорите полугласно, защото не искате да доловя думите ви. Какво криете от мен? Нима работите нещо не вървят? Те всички са около тебе, изплезили език като кучета — милият ни зет, който се занимава с продажба на ром, мъжът на внучката ни, който безделничи, и нашият син Юбер — борсов посредник... Впрочем той държи парите на всички и си го бива — дава по двадесет процента.

Не разчитайте на мен; няма да изпусна кокала. Тази вечер ще ми прошепнеш: „Толкова просто ще бъде да отсечем боровете...“ Ще ми напомниш, че двете дъщери на Юбер живеят след женитбата у родителите на мъжете си, защото нямат пари да се обзаведат. „На тавана имаме толкова мебели, които се развалят, нищо няма да ни струва да им ги дадем временно... — ще ми кажеш след малко. — Те ни се сърдят. Не стъпват тук. Не виждам внучките си...“ Ето въпросите, които разисквате. Затова говорите тихо.

* * *

Препрочитам тези редове, написани снощи, сякаш насън. Как съм могъл да се отдам на подобна ярост? В същност аз вече не пиша писмо, а дневник, прекъсван и отново започван... Да зачеркна ли написаното? Да започна всичко отново? Невъзможно — времето ме кара да бързам. Написаното — написано. Пък и какво да пожелаю повече — нека се разкрия цял пред теб, нека да ме видиш до дъното на душата ми! От тридесет години аз съм в твоите очи само автомат, който пуска банкноти по хиляда франка, автомат, който работи лошо и който трябва непрекъснато да се разтърсва до деня, когато най-сетне

ще може да бъде отворен, издънен, изчерпан с пълни шепи, изпразнен от съкровището, което съдържа.

Отново се поддавам на необуздан гняв. Той ме връща до мястото, където бях прекъснал. Трябва да се върна до извора на моя бяс, да си припомня съдбоносната нощ... Но преди това спомни си нашата първа среща.

Бях в Люшон с майка си през август 1883 година. Хотел „Сакарон“ по това време беше натъпкан с кресла, с табуретки, с препарирани диви кози. Алеите в Етини бяха засадени с липи, мирис, който усещам и сега, след толкова години, когато цъфтят липите. Сутрин ме събуждаха потропващите копита на магаренцата, звънците, плющенето на камшиците. Планинските ручей се лееха дори по улиците. Момченца продаваха кифли и кравайчета. Минаваха планински водачи на коне, виждах как към планините се отправят на разходка кавалкади.

Целият първи етаж беше зает от семейство Фондодеж. Те обитаваха апартамента на крал Леополд. „Какви разсипници!“ — казваше майка ми. Това не им пречеше винаги да внасят със закъснение сумите, които дължаха (те бяха наели обширни участъци земя от нас, за да стоварват стоките си близо до пристанището).

В ресторанта ние се хранехме на общата трапеза, но на вашето семейство — Фондодеж, поднасяха отделно. Спомням си кръглата маса до прозорците: баба ти беше пълна и покриваше плешивата си глава с черни дантели, в които трептеше кехлибар. Винаги ми се струваше, че ми се усмихва, но това се дължеше на формата на малките ѝ присвити очи и на прекалено голямата ѝ уста. Една монахиня с подпухнало, жълто, пристегнато с колосана касинка лице я обслужваше. Майка ти... колко красива беше тя! Облечена в черно, винаги в траур заради двете си починали деца. От нея, а не от тебе се възхищавах отначало крадешком. Разголената шия, рамене, ръце ме смуцаваха. Тя не носеше никакви скъпоценности. Съчинявах си романи по стендаловски и си давах дума до вечерта да я заговоря или да ѝ дам писмо. Теб едва те забелязвах. Бях си внушил, че момичетата не ме привличат. Пък и ти беше надменна, никога не поглеждаше другите — така им показваше, че ги превъзхождаш.

Един ден, когато се връщах от казиното, заварих майка ми да разговаря с госпожа Фондодеж, която се държеше прекалено вежливо и любезно като възпитан човек, който все пак не желае да се принизи до по-нискостоящия си събеседник. Майка ми, напротив, говореше открито и ясно: тя чисто и просто беше докопала един наемател — в нейните очи уважаемото семейство Фондодеж бяха само небрежни платци. Селянка, земевладелка, тя се отнасяше с недоверие към търговията и вечно застрашените нестабилни богатства. Прекъснах я точно когато казваше:

— Разбира се, имам доверие в подписа на господин Фондодеж, но...

За пръв път се намесих в делови разговор. Госпожа Фондодеж получи желаната отсрочка. Много често съм си мислил оттогава, че със селския си нюх майка ми не се беше излъгала: семейството ти ми струва твърде скъпо и ако бях се поддад, твоят син, дъщеря ти и зет ти много скоро щяха да ме съсипят, да разпилеят състоянието ми — търговски сделки щяха да го погълнат. Техните сделки! Кантора на партера, телефон, машинописка... А зад този декор парите изчезваха на пачки по сто хиляди. Но аз се отклонявам... Ние сме в 1883 година в Банер-дьо-Люшон.

По това време могъщото ти семейство ме посрещаше с усмивка. Баба ти бърбореше безспир, без да чака отговор, защото беше глуха. Но откакто след обедите размених няколко думи с майка ти, тя започна да ме отегчава и да руши романтичните представи, които си бях създал за нея. Няма да ми се разсърдиш, ако ти припомня, че разговорите й бяха плоски, че тя живееше в ограничен мир и си служеше с толкова малко думи, че след триминутен разговор вече се чудех как да го поддържам.

Вниманието ми, отклонено от майката, се съсредоточи върху дъщерята. Не забелязах веднага, че за тези разговори нямаше пречки. Как бих могъл да си представя, че семейство Фондодеж вижда в мен изгодна партия? Спомням си една разходка в Долината на лилиите. Баба ти седеше с монахинята на задната седалка в откритата каляска, а ние двамата отсреща на допълнителното столче. Боже мой, в Люшон съвсем не липсваха наемни коли! Само на семейство Фондодеж можеше да хрумне да доведе тук собствената си кола!

Конете потропваха бавно сред облак мухи. Лицето на сестрата лъщеше от пот, тя беше полузатворила очи. Баба ти си вееше с ветрило, купено от магазините в Етини, на което беше изрисуван матадор, промушващ черен бик. Въпреки горещината ти носеше дълги ръкавици. Беше облечена от глава до пети в бяло — разказа ми, че си „дала обет да носиш бяло“ след смъртта на двамата си братя. Не разбирах какво означава „да дадеш обет да носиш бяло“. По-късно узнах, че твоето семейство имаше склонност да проявява странни благочестия. Но тогава бях в такова душевно състояние, че намирах това за много поетично. Как да те накарам да разбереш какво изживявах? Изведнъж бях изпитал чувството, че вече не съм недостоеен да ме харесат, че вече съм харесван, че не съм отвратителен. Една от най-важните дати в моя живот беше вечерта, когато ти ми каза:

— Колко странно, младеж с такива дълги ресници!

Прикривах грижливо напредничавите си идеи. Спомням си, че по време на тази разходка ние слязохме двамата от колата, за да може да се изкачи по-леко по височината; баба ти и монахинята шепнеха молитви, прехвърляйки зърната на броениците си, а горе от капрата старият кочияш, свикнал от години на подобни разходки, повтаряше: „Амин!“ Ти се усмихваше, поглеждайки ме. Но аз вървах невъзмутим и сериозен. Нищо не ми струваше да ви придружавам в неделя на църковната служба в единадесет часа. Не свързвах с метафизични мисли тази церемония. Приемах я като култ на една класа, към която бях горд да се присъединя, един вид религия на предците, използвана от буржоазията, низ от обреди, които имаха само социално значение.

Тъй като понякога ти ме поглеждаше крадешком, споменът от тези служби за мен е свързан с чудесното откритие, което бях направил — способен съм да заинтригувам някого, да му харесам, да го вълнувам. Любовта, която ме изпълваше, се сливаше с любовта, която вдъхвах, която си въобразявах, че вдъхвам. Но какво значение имаха преживяванията ми? Важна беше моята вяра в твоята любов. Аз се отразявах като в огледало в друго едно същество и отразен, моят образ не съдържаше нищо отблъскващо. Аз разцъфтявах, отпусках, се в притома. Спомням си това размразяване на цялото ми същество под твоя поглед, бликащите чувства — освободени извори! Най-обикновеният знак на нежност — стиснатата ръка, скътано в книга цвете, всичко беше ново за мен, всичко ме очароваше.

Единствено майка ми не се радваше от това мое възраждане. Отначало чувствавах как враждебно приема тя мечтата (която в същност и аз смятах за безумна), покълнала бавно в сърцето ми. Яд ме беше на нея, че и тя не е във възторг.

— Не виждаш ли, че тези хора се мъчат да те уловят в мрежите си — повтаряше тя, без да я е грижа, че думите ѝ могат да разрушат моята безмерна радост, че най-сетне ме харесват.

Имаше на света една девойка, на която аз се харесвах и която може би щеше да пожелае да се ожени за мен — вярвах в това въпреки подозрителността на майка ми, защото вие стояхте твърде високо, бяхте твърде влиятелни, за да се свържете по сметка с нашето семейство. И аз се ядосвах, почти ненавиждах майка си, която поставяше под съмнение моето щастие.

Въпреки това тя събра сведения за вас, тъй като имаше хора в по-важните банки. Как ликувах в деня, когато майка ми призна, че фирмата „Фондодеж“, въпреки някои временни затруднения, се ползува с доверие.

— Печелят страшно много, но живеят на прекалено широка нога — казваше мама. — Всичко отива по коне и лакеи. Обичат да хвърлят прах в очите, но не умеят да заделят настрана...

Сведенията от банките напълно ме убедиха в моето щастие. Имах доказателство за вашата безкористност: близките ти ми се усмихваха, защото им се харесвах; внезапно ми се стори естествено да се харесвам на всички. Те ни позволяваха да се разхождаме сами вечер по алеите край казиното. Странно е, че в началото на живота, когато човек се радва на малко щастие, не чува глас, който да го предупреди: „До най-дълбока старост да доживееш, няма да изпиташ по-голяма радост от тези кратки часове. Изпий я до дъно, защото след това няма да ти остане нищо. Първият извор по твоя път е последен. Утоли жаждата си веднъж завинаги. Няма вече да пиеш.“

А аз, напротив, се убеждавах, че това е само началото на изпълнен с обич дълъг живот и не се наслаждавах до насита на тези вечери, когато стояхме неподвижни под стаените листа.

Още тогава се появиха тревожни признаци, но аз не умеех да ги гадая. Спомняш ли си онази нощ на пейката (в лъкатушната алея, която

извежда зад Баните)? Внезапно без видима причина ти избухна в ридания. Спомням си аромата на облените ти в сълзи бузи, аромата на тази непозната за мен скръб. Мислех, че плачеш от щастлива любов. Моята младост тълкуваше така тези ридания, това задъхване. Вярно, ти ми каза: — Няма нищо. Само защото съм до вас...

Ти ме мамеше, измамнице. Плачеше наистина, защото беше до мен — до мен, а не до един друг, не до този, чието име щеше да ми кажеш няколко месеца по-късно в същата стая, където пиша сега, където стоя — самотен старец пред прага на смъртта сред дебнещото го семейство, което очаква часа на плячката.

А тогава на онази пейка в лъкатушната алея за Сюпербанер аз, безумец, притисках лицето си до рамото ти, до шията ти, опивах се от уханието на обляното в сълзи момиченце. Влажната прохладна пиренейска нощ, напоена с мирис на мокри треви и мента, дъхаше също на теб. Долу, на площада пред Баните, фенерчетата осветяваха листата на липите около беседката с музиката. Един стар англичанин от хотела ловеше с дълга мрежа нощните пеперуди, привлечени от светлината. Ти ми каза:

— Дайте ми кърпичката си...

Аз изтрих очите ти и скътах тази кърпичка до гърдите под ризата си.

Бях станал друг човек — това изразява всичко. Дори лицето ми грееше от светло щастие. Усещах го по погледа на жените. След тази вечер, след сълзите ти, вече не се съмнявах. И колко още вечери ти искреше от радост, притискаше се до мене, улавяше ме под ръка! Вървах много бързо, ти се задъхваше, едва ме следваше. Аз бях целомъдрен годеник. Ти пробуждаше в мен недокоснати чувства. Нито веднъж не изпитах изкушението да злоупотребя с доверието на родителите ти; и през ум не ми минаваше, че може би то е предназначено.

Да, аз бях станал друг човек, до такава степен друг, че един ден — след четиридесет години, най-сетне се осмелявам да направя това признание, от което ти едва ли ще възтържествуваш, четейки писмото ми, — един ден по пътя в Долината на лилиите ние бяхме слезли от каретата. Потокът ромолеше: аз стривах див копър между пръстите си. Нощта се спускаше вече долу, а планинските върхове все още блестяха, осветени... Внезапно изпитах силно усещане, почти

физическа увереност, че съществува друг един свят, освен нашия, действителен, свят, на който познаваме само сянката!...

Това бе само мигновение, мигновение, което се повтаря много рядко, на големи промеждутъци през моя дълъг тъжен живот. Но именно защото е необичайно, то придобива още по-голяма стойност в моите очи. Ето защо по-късно в дългите бурни религиозни спорове трябваше да прогонвам този спомен... Дължах ти това признание. Но още не е време да се спираме на този въпрос.

Безполезно е да ти припомням нашия годеж. Една вечер той беше решен; стана, без аз да съм го искал. Ти беше изтълкувала, струва ми се, една моя дума в съвсем друг смисъл, а не в този, който аз бих искал да вложа в нея — и изведнъж бях свързан с теб, преди да се опомня. Безполезно е да се връщаме към всичко това. Но има нещо страшно неприятно, на което ще се спра, макар да ми е тежко.

Ти веднага ми съобщи, че ще ми поставиш някои условия „в интерес на доброто разбирателство“: не желаше общо домакинство с майка ми, не желаше дори да живееш в същата къща. И родителите ти, и ти бяхте решили да не отстъпвате по този въпрос.

Дори след толкова години виждам ясно задушната хотелска стая с отворения прозорец към алеите на Етини! Златен прах, свистене на камшик, звънчета, тиролска песен долитаха през спуснатите щори. Майка ми лежеше с мигрена на дивана, облечена в пола и блуза (тя никога не се научи да носи изящни домашни дрехи, пенъоар или роба). Възползувах се от обещанията ѝ да ни предостави гостните в партера, а тя да се настани в една стая на третия етаж.

— Слушай, мамо... Иза мисли, че ще бъде по-добре...

Докато говорех, гледах крадешком остарялото ѝ лице, после извързвах очи. Със захабените си пръсти мама мачкаше фестона на ризата си. Ако беше спорила, щях да се заловя за думите ѝ, но с мълчанието си тя не ми даваше възможност да избухна.

Мама слушаше, без да показва, че е засегната или изненадана. Най-сетне ми заговори, като търсеше думите си, за да ме увери, че отдавна е знаела това и не вижда нищо необикновено в нашата раздяла.

— Ще живея почти цялата година в Орин — каза тя. — Това е най-приличният от нашите чифлици, а на вас ще оставя Калез. Ще накарам да построят допълнителна сграда в Орин — стигат ми три стаи. Колкото и малко да струва, не е оправдано да правя разходи, след като нищо чудно да умра още следващата година. Но може по-късно ти да я използваш за лов на диви гълъби. Там ще бъде удобно да се живее и през октомври. Ти не обичаш лова, но нали ще имаш деца — може на тях да им се ловува.

Колкото и далеч да отиваше моята неблагодарност, невъзможно беше да достигна границите на тази обич. Аз я прогонвах от мястото ѝ, тя се съгласяваше да се приюти другаде. Задоволяваше се с трохите, които ѝ оставях, готова беше на всичко. Но вечерта ти ме запита:

— Какво ѝ е на майка ви?

Още на другия ден тя се справи, стана каквато беше винаги. Баща ти пристигна в Бордо с по-голямата ти сестра и със зет си. Естествено трябваше да им разкажем всичко. С какво любопитство ме разглеждаха! Струваше ми се, че ги чувам да се питат един друг: „Как ти се вижда, «поносим» ли е?...“ „Майката е невъзможна...“ Никога няма да забравя удивлението, което предизвика у мен Мари-Луиз, сестра ти, наричана от вас Маринет; тя беше една година по-голяма от теб, но изглеждаше по-малка, по-крехка с дългата си шийка, с тежкия кок, с детинските си очи. Старецът, с когото я беше свързал баща ти, барон Филипо, ми вдъхна ужас. Но откакто той умря, често си мисля, че този шестдесетгодишен мъж може би е един от най-нещастните хора, които съм познавал. Какви ли не мъчения търпеше този глупак, за да забрави младата му жена, че е старец. Стягаше се с корсет до задущаване. Висока и широка колосана яка прикриваше увисналите му бузи и гуша. Блестящо боядисаните му мустаци и бакенбарди подчертаваха още по-ярко повехналата му морава кожа. Той едва слушаше какво му говорят — вечно търсеше огледала: и щом откриеше някое, помниш ли как се смеехме, че сме спипали нещастника крадешком да се вглежда в своя образ. Изкуствената челюст му пречеше да се усмихва. Той си налагаше да стиска зъби. Бяхме забелязали също как внимателно си слага цилиндъра, за да не

развали изкусно вчесания кичур коса, който започваше от тила и се разклоняваше над черепа като делтата на маловодна река.

Баща ти, който му беше връстник, въпреки бялата брада, плешивостта и големия корем, още се харесваше на жените и дори в сделките съумяваше да очарова хората. Единствена майка ми не се поддаде. Ударът, който току-що ѝ бях нанесъл, може би я беше направил още по-твърда. Тя оспорваше всяка точка от брачния договор, сякаш извършваше продажба или сключваше договор за даване земя на изполица. Аз се преструвах, че се възмуцавам от нейните изисквания и не ги одобрявам, но тайно се радвах, че работите ми са в добри ръце. Ако днес състоянието ми е напълно отделено от твоето и вие нямате власт над мен, дължа го само на майка си, която пожела най-строго разделяне на имуществата, сякаш аз бях девойка, наумила си да се омъжи за разсипник.

Щом семейство Фондодеж не се отказваше от брака при тези изисквания, можех да спя спокойно: мислех си, че държат на мен, защото ти държеше на мене.

Мама не даваше и дума да става за пожизнена рента; тя искаше зестрата ти да бъде изплатена в пари.

— Дават ми за пример барон Филипо, който бил взел по-голямата без нито една стотинка... Сигурно е така! Все е трябвало да имат някаква изгода, като са свързали горкото момиченце с този старец. Но ние сме друго. Въобразяват си, че умирам от радост заради сродяването с тях. Не ме познават...

Ние, „двете гургулички“, се преструвахме, че този спор ни е безразличен. Сигурно и ти си вярвала във финансовия гений на баща си, както аз вярвах в майка си. И все пак може би тогава не знаехме, нито ти, нито аз, колко много обичаме парите.

Не, аз съм несправедлив. Ти винаги си обичала парите заради децата. Би могла да ме убиеш дори, за да имат те пари, но също така би им дала последния си зальк от устата.

А аз... аз обичам парите, признавам го. Те ми създават сигурност. Докато съм господар на богатството си, вие сте безсилни срещу мен. „Толкова малко ни трябва на нашата възраст“ — повтаряш ми ти. Каква заблуда! Старецът е човек, докато има пари. Остане ли без нищо, захвърлят го на боклука. Ние нямаме избор — или дома за старци, или приюта, или да се държим за богатството. Колко много са

случаите, когато селяни оставят техните старци да умрат от глад, след като са ги оскубали, но аз съм установявал, че и в буржоазните семейства е същото — само начините и външната форма са други. Да, така е. Аз се страхувам да не обеднея. Струва ми се, че никога няма да натрупам достатъчно злато. То ме привлича и ме закриля.

Часът за вечерната молитва мина, а аз не чух камбаната... Но в същност тя не би. Днес е велики петък. Тази вечер мъжете — нашият син и зетьовете — ще дойдат с автомобил; ще слеза да вечерям с всички. Искам да ги видя събрани: чувствавам се по-силен срещу всички, отколкото в отделни разговори. Освен това държа да изям котлета си в този ден на пост и молитви не от предизвикателство, а за да ви покажа, че волята ми е непреклонна и няма да отстъпя по нито една точка.

Цели четиридесет и пет години съм удържал пред теб извоюваните позиции; една отстъпка да направя и ще изгубя всичко. Срещу семейството, което яде фасул и сардини с олио, моят котлет на велики петък ще бъде знак, че няма надежда да ме оскубете жив.

IV

Не се излъгах. Моето присъствие снощи развали плановете ви. Единствено на масата на децата беше весело, защото вечерта на велики петък те получават шоколад и филийки, намазани с масло. Аз едва ги различавам: моята внучка Жанин вече има дете, което е проходило. Показах пред всички, че имам великолепен апетит. Ти намекна нещо за здравето и за възрастта ми, за да ме извиниш за котлета пред децата.

Страшно не ми се понрави оптимизмът на Юбер. Твърди самоуверено, като човек, за когото това е въпрос на живот и смърт, че на Борсата скоро ще настъпи оживление. И все пак той е мой син. Този четиридесетгодишен човек е мой син. Знам, но не го чувствавам. Просто невъзможно е да гледаш тази истина в лицето. Ами ако все пак работите му тръгнат лошо! Банкер, който дава такива дивиденди, играе и рискува всичко... В деня, когато честта на семейството бъде изложена на карта... Честта на семейството! Ето един идол, за който не ще пожертвувам нищо. Решението ми е взето предварително. Ще трябва да издържа удара, да не се трогна. Освен мен имат и стария чичо Фондодеж, той ще се остави да го обработят, ако аз откажа... говоря глупости, безсмислици... или по-скоро мъча се да избягам от спомена за онази нощ, когато ти разруши, без дори да се замислиш, нашето щастие.

Странно, ти може би дори не си спомняш за това. А кратките часове в задушния здрач на тази стая решиха нашите две съдби. Всяка дума, изречена от теб, все повече и повече ни разделяше, но ти нищо не забеляза. Паметта ти, запазила хиляди нищожни подробности, не е съхранила нищо от тази катастрофа. Размисли добре — ти с гордост заявяваш, че вярваш във вечния живот, а тази нощ заложи и разруши моя вечен живот. Защото първата любов ме беше направила чувствителен към атмосферата на вяра и благоговение, облъхващи твоето съществуване. Аз те обичах и бях готов да обичам всичко, което

принадлежеше на твоя дух. Разнежвах се, когато те виждах да коленичиш молитвено в дългата си ученическа нощница.

Живеехме в същата стая, където пиша сега тези редове. Защо след сватбеното пътешествие се върнахме в Калез при майка ми? (Не бях приел да ни даде Калез — той беше нейно дело и тя го обичаше.) По-късно, за да подхранвам омразата си, си припомнях срещу тебе някои обстоятелства, които ми бяха убягнали или за които бях си затварял очите. Преди всичко семейството ти под предлог смъртта на някакъв далечен братовчед беше решило да отмени сватбеното тържество. Те просто са се срамували от посредствения ти брак. Барон Филипо разправяше навсякъде, че в Банер-дьо-Люшон неговата балдъзка „хлътнала“ по някакъв младеж, очарователен, с блестящо бъдеще и много богат, но с тъмен произход. „Нали разбирате, не е от род.“ Той говореше за мен, сякаш съм незаконородено дете. Но в крайна сметка твърдеше, че е по-удобно без родственици — така нямало да се червя от семейството си. Моята майка, общо взето, била почтена старица и явно била решила да остане в сянка. Пък и ти си била глезено дете, родителите ти угаждали във всичко; аз съм бил много богат, така че семейство Фондодеж можело да даде съгласието си за този брак и да си затвори очите за останалото.

Когато ми донесоха тези клюки, не научих нищо повече от това, което вече знаех. Бях щастлив, не им обърнах никакво внимание, трябва да призная също, че този почти таен брак ми допаднаше: как да си избира шафери сред бедната компания, чийто водач бях? Гордостта не ми позволяваше да подам ръка на вчерашните си неприятели. Блестящата ми женитба би могла да ме сближи лесно с тях; но в тази изповед аз се обрисувам с твърде черни краски, така че мога да не отрека една хубава страна от моя характер — независимост, непреклонност. Не се принизявам пред никого, верен съм на убежденията си. Но в нашия брак направих известен компромис, затова ме гризеше съвестта. Бях обещал на родителите ти да не те отклонявам от религиозните ти навици, но за себе си дадох дума само да не се присъединявам към франкмасоните. В същност вие нямате други изисквания към мен. В тези години се смяташе, че религията е повече женска работа. В твоята среда беше прието съпругът „да придружава жена си на черква“, а в Люшон аз бях доказал, вече, че нямам нищо против това.

Когато се върнахме от Венеция през септември 1885 година, родителите ти изтъкнаха разни предлози, за да не ни приемат в замъка си в Сънон, където от приятелите им и познатите на Филипо нямало нито една свободна стая. Тогава решихме, че ще ни бъде удобно да се настаним за известно време у майка ми. Никак не се смущавахме от спомена за безцеремонното ни държане към нея. Приехме да живеем в къщата ѝ, докато и както ни е удобно.

Тя и не помисли да ликува. Заяви, че къщата е на наше разположение. Можехме да приемаме когото си искаме — нямало да ни притеснява, дори нямало да я виждаме. Казваше: „Умея да изчезвам.“ И добавяше: „И без това съм все навън.“ И действително тя отделяше много време за лозята, за винарските изби, за птичарниците, за прането. След обед се качваше за малко в стаята си, извиняваше ни се, ако ни завари още във всекидневната. Чукаше на вратата, преди да влезе — трябваше да ѝ обясня, че това не е прието. Беше готова да ти отстъпи дори домакинството, но ти не ѝ причини това огорчение. И през ум не ти минаваше да я унижаваш. Но как снизходително се отнасяше с нея! И каква смирена благодарност изпитваше тя към теб!

Ти не ме отдели от нея, както тя се беше страхувала. Дори бях по-ласкав с майка си, отколкото преди женитбата. Нашите буйни смехове я изненадваха — нали този щастлив младоженец беше нейният син, толкова затворен, тъй суров преди. И тя си казваше, че сигурно не е умеела да ме подхване, защото твърде много съм я превъзхождал. Ти поправяше злото, причинено от нея.

Спомням си как се възхищаваше, когато ти цапотеше ветрила и тамбурини, когато пееше или свиреше на пиано, като засичаше винаги на едно и също място на „Песен без думи“ от Менделсон.

Понякога ти идваха на гости приятелки от моминските години. Ти ги предупреждаваше:

— Сега ще видите свекърва ми, много своеобразна, истинска селянка, каквито вече не се срещат.

Според тебе тя имаше държане и такт. Тя разговаряше със слугите си на наречие и ти преценяваше това като много добър тон. Отиваше дори по-далеч — показваше снимка на мама, петнадесетгодишна девойка със забрадка. Тананикаше дори песничка

за старите селски семейства, „по-благородни от истинските благородници...“ Колко изкуствена беше по това време! Майчинството те възвърна към природата.

Все още избягвам да разкажа за онази нощ. Беше толкова горещо, че не можехме да спуснем щорите въпреки ужаса ти от прилепите. Листата на една липа докосваха къщата и все ни се струваше, че някой диша в стаята. Отвреме-навреме вятърът шумолеше в листака, сякаш валеше проливен дъжд. Последен лунен лъч се плъзгаше по пода и преобразяваше разпръснатите ни дрехи в бледи призраци. Заглъхваше шепотът на ливадата — настъпваше тишина.

Ти ми казваше: „Да спим. Хайде да спим...“ Но дори в съня ни край нас бродеше един призрак. Не можехме да излезем сами от гълбините на бездната. Винаги се появяваше сянката на непознатия Родолф, чийто образ аз разбуждах в твоето сърце, щом те вземех в обятията си.

А когато отпусках ръце, ние отгатвахме неговото присъствие. Не желяех да страдам, страхувах се да страдам. Инстинктът за самосъхранение ни подтиква да браним щастието си. Знаех, че не бива да те разпитвам. Нека това име да се появява внезапно като мехурче по повърхността на нашия живот. Не посегнах да го измъкна от тинята, където то замърсяваше застоялите води с гниещата си тайна. Но ти, нещастнице, ти копнееше да излееш в думи тази разбита, неудовлетворена страст. Достатъчно беше от устата ми да се изплъзне въпросът:

— Обясни ми най-сетне, кой беше този Родолф?

— Има някои неща, които би трябвало да ти кажа... О, нищо сериозно, успокой се...

Ти говореше полугласно, припряно. Главата ти вече не почиваше на моето рамо. Съвсем малкото пространство, което разделяше нашите две тела, се превърна в непреодолима пропаст.

Син на австрийка и богат индустриалец от Северна Франция... Запознал се с теб в Екс, където си отишла с баба си лятото, преди нашата среща в Люшон. Той идвал от Кембридж. Не ми го обрисуваше, но аз му приписвах наведнъж всички пленителни черти,

от които се смятах лишен. Луната осветяваше отпуснатата ми върху чаршафа голяма жилеста ръка с къси нокти. Нищо лошо не се било случило, уверяваше ме ти, макар той да не бил така почитителен като мен. Не запазих в паметта си подробно твоите признания. За какво ми бяха? Бедата не беше в това. Ако ти не беше го обичала, щях постепенно да се утеша — това са краткотрайни романи, в които с един замах изчезва детската непорочност. Но аз вече се питах: „Как е възможно тя да ме е обикнала, след като не е изминала и година от тази велика любов?“ Бях вледенен от ужас. „Значи, всичко е било измама — казвах си, — тя ме е лъгала, аз не съм се избавил... Как така си въобразих, че някое момиче може да ме обикне! Аз не съм създаден за любов!“

Утринните звезди още трепкаха. Един кос се събуди. Ветрецьт, чийто шепот чувахме в листата, преди още да ни облъхне, издуваше завесите, разхлаждаше очите ми, както в дните на моето щастие. Само преди десет минути това щастие съществуваше, а сега вече аз си мислех: „В дните на моето щастие...“ Зададох ти един въпрос:

— Значи, той не пожела да се ожени за теб?

Спомням си как се възмути. Още чувам особения ти тон, с който говориш, когато самолюбието ти е засегнато. Напротив, той, разбира се, бил безкрайно поласкан, безкрайно горд да вземе жена от рода Фондодеж. Но родителите му били научили, че ти си имала двама братя, и двамата умрели още в юношеството си от туберкулоза. Тъй като самият той бил с крехко здраве, семейството му било непреклонно.

Разпитвах те спокойно. Нищо не ти подсказваше какво рушиш в момента.

— Така е била предопределила съдбата, скъпи мой, за да се срещнем двамата — уверяваше ме ти. — Знаеш колко горди са моите родители — малко смешни дори, не го отричам. И ще ти призная... ако не бяха се стреснали от несъстоялата се сватба, днес ние с теб нямаше да сме щастливи. Не можеш да си представиш колко голямо значение има в нашите среди здравето, особено когато става дума за брак. Мама си въобразяваше, че целият град знае защо сме се разделили. И вече никой нямало да се ожени за мен. Преследваше я натрапчивата мисъл, че ще остана стара мома. Какви месеци ме накара да изживея! Сякаш

на мен не ми стигаше болката... Най-сетне тя успя да ни убеди, и татко, и мен, че не съм за „омъжване“.

Сдържах се, не изпуснах нито дума, която би могла да събуди недоверието ти. А ти ми повтаряше, че така било предопределено, за да се зароди нашата любов.

— Обикнах те от пръв поглед. Преди да отидем в Люшон, се бяхме отбили на поклонение в Лурд. Щом те срещнах, разбрах, че молитвите ни са чути.

Ти дори не подозираше какво възмущение се надига в сърцето ми при всяка твоя дума. У вашите противници тайно се натрупва повъзвишена представа за религията, отколкото у вас и отколкото самите те съзнават. Ако не е така, защо те биха приемали като оскърбление низостта на вашите претенции към вярата? Нима ви се струва просто и естествено да молите за земни блага същия този бог, когото наричате „небесен отец“?... Но какъв е смисълът?... От думите ти ясно прозираше, че ти и семейството ти се бяхте нахвърлили лакомо на първия срещнат лапнишаран.

Едва в тази минута осъзнах колко неравен е нашият брак. Той беше сключен само защото майка ти била обзета от някакво безумие, което се предало на баща ти и на тебе... Ти сподели с мен, че семейство Филипо дори те били заплашили да се откажат от теб, ако се омъжиш за мен. Да, ние се надсмивахме на този глупак, в Люшон, а той беше направил всичко възможно да убеди Фондодеж да развалят годежа.

— Но аз държах на теб, скъпи, и те нищо не постигнаха.

Ти все ми повтаряше, че, разбира се, не съжеляваш за нищо. Оставях те да говориш. Сдържах дъха си. Уверяваше ме, че не би могла да си щастлива с Родолф. Той бил прекалено красив, не умее да обича, а се оставял да го обичат. Всяка жена можела да ти го отнеме.

Ти не забелязваше, че дори гласът ти се променя, когато го споменавах — острите нотки изчезваха, той ставаше тръпен, гугукащ, сякаш веднъж изречено, името на Родолф отприщваше спотаените в гърдите ти въздишки.

Той не би могъл да те направи щастлива, защото бил красив, очарователен, харесван от жените... С други думи, с мен щеше да живееш безметежно благодарение на невзрачната ми външност, на недружелюбния ми характер, който отблъсква сърцата. Той се държал,

разказваше ти, по непоносимия начин на възпитаниците на Кембридж, които подражават на англичаните... Нима би предпочела съпруг, неспособен да избере плат за костюма си, да направи хубав възел на връзката си, който не обича разните видове спорт, не умее да се държи свободно в обществото, не е усвоил тънкото изкуство да отклонява сериозните разговори, сърдечните излияния, признанията, тази наука да живееш весело и изискано. Не, ти беше взела този нещастен младеж само защото той се мярна на пътя ти в същата година, когато майка ти, изнервена от критичната възраст, си беше внушила, че вече не си „за омъжване“, само защото ти не желаше и не можеше да изчакаш без съпруг дори шест месеца, а младежът имаше достатъчно пари, за да бъде оправдан подобен брак пред обществото.

Сдържах учестеното си дишане, стисках пестници, хапех долната си устна. И до днес, когато сам си стана противен, когато не мога да се търпя тялом и духом, мисълта ми се връща при младежа от 1885 година, при двадесет и три годишния съпруг, в изстъпление притиснал с ръце гърдите си, за да задуши своята младежка любов.

Цял треперех. Ти забеляза това и замлъкна.

— Да не ти е студено, Луи?

Казах, че са ме побили тръпки. Нищо особено.

— Слушай, ти нали не ревнуваш? Би било глупаво...

Не излъгах, като ти се заклев, че в сърцето ми няма капчица ревност. Как би могла да разбереш, че драмата се разиграваше отвъд всяка ревност?

Ти не подозираше дори колко дълбоко съм засегнат, но все пак моето мълчание те разтревожи. Потърси с ръка челото ми в мрака, погали ме по бузите. Макар по тях да нямаше следи от сълзи, може би ръката ти не откри познатите черти по вкаменелото лице със стиснати челюсти. Ти се изплаши. Пресегна се да запалиш свещта, почти легна върху мен; не можеше да намериш кибрита. Задушаваш се под твоето проклето тяло.

— Какво ти е? Кажи нещо! Плашиш ме!

Престорих се на изненадан. Уверих те, че няма защо да се безпокоиш.

— Колко си глупав, мили! Как ме изплаши! Духам свещта. Заспивам.

Ти не каза повече нищо. Гледах как се ражда утрото, първото утро от моя нов живот. Лястовичките цвърчаха по керемидените покриви. Някакъв човек прекоси двора, тътрейки дървените си обувки. И до днес, след четиридесет и пет години, все още чувам ясно всичко, което чувах тогава: кукуригане на петли, камбанен звън, грохот на товарен влак по железопътния мост; и до днес все още вдъхвам всичко, което вдъхвах тогава: любимата ми миризма, мириса на дим, донесен от вятъра, когато край морето са запалили сухите треви из пущинаците. Изведнъж се надигнах:

— Иза, онази вечер, вечерта, когато седяхме на пейката в алеята над Сюпербанер... за него ли плака?

Понеже не отговаряше, стиснах ръката ти; ти я изтръгна и изръмжа като зверче. После се обърна настрана. Спеше... с разпилени дълги коси. Докосната от утринната хладина, ти беше издърпала смачканите чаршафи и се беше сгушила под тях, свита на кълбо, както спят младите животни. Защо да те изтръгвам от детския ти сън? Нима не знаех вече това, което исках да чуя от теб?

Станах безшумно, приближих се бос до огледалото на скрина и се взрях в отражението си, сякаш пред мен стоеше друг човек или по-скоро сякаш пак бях станал предишният: човек, когото никой не беше обичал, за когото никъде никой не беше страдал. Дожаля ми за моята младост; погладих с голямата си селска ръка небръснатата си буза с покарала твърда червеникава брада.

Облякох се тихо и слязох в градината. Мама беше в алеята с розите. Тя ставаше преди прислугата, за да проветри къщата. Запита ме:

— На чист въздух ли си излязъл?

И като ми показва мъглата над равнината, добави:

— Днес ще бъде страшна жега. В 8 часа ще затворя капациите...

Целунах я по-нежно от обикновено. Тя каза полугласно:

— Скъпото ми момче...

Бях готов да излея сърцето си (учудваш се, че говоря за сърцето си, нали?). Колебаех се дали да изрека думите... Но откъде да започна? Пък и щеше ли да ме разбере тя? По-лесно е да мълчим и аз винаги съм се поддавал на това изкушение.

Слязох към терасата. Тънки овощни дръвчета се очертаваха смътно над лозята. Хълмовете сякаш повдигаха с рамене мъглата, разкъсваха я. От дима изплува камбанария, след малко като живо същество се показва черквата. А ти си въобразяваш, че никога нищо не съм разбирал от тези неща... и все пак в онази минута аз проумях, че човек с разбит живот като мен трябва да търси причината, смисъла на своето опустошение; че това опустошение може би има съкровени причини и решаващите събития, особено онези, които се отнасят до чувствата, може би са предвестници, чиято тайна трябва да разгадаем... Да, имаше часове в моя живот, когато бях способен да прозра тези неща и така да се доближа до теб.

Впрочем онази сутрин вълнението ми трая само няколко секунди. Помня как се върнах към къщи. Още нямаше осем часът, а слънцето вече прежурише. Ти стоеше на прозореца, навела глава; с едната ръка държеше косите си, а с другата ги четкаше. Не ме виждаше. Спрях се за миг, вдигнах глава, погледнах те в плен на ненавист, чийто горчив вкус усещам в устата си и сега, след толкова години.

Изтичах към бюрото си, отворих заключеното чекмедже; измъкнах една измачкана кърпичка, кърпичката, с която бях избърсал сълзите ти вечерта в Сюзербанер и която, нещастен глупак, бях притиснал до гърдите си! Отнесох я, вързах за нея един камък, както връзваме камък за шията на живо куче, което сме решили да удавим, и я хвърлих в блатото, наричано в нашия край „яз“.

V

От този ден започна ерата на дълбокото мълчание, което от четиридесет години не сме нарушавали. Опустошението в душата ми не пролича по нищо. Всичко продължи, както в часовете на моето щастие. Физически ние останахме близки, но сянката на Родолф престана да се появява, когато те държах в обятията си, и ти благоразумно никога вече не произнесе името му. Той беше отговорил на твоя зов, бе побродил около брачното ни ложе и бе извършил разрушителното си дело. Сега оставаше само да мълчим и да чакаме дългия низ от последици и развръзката.

Може би ти съзнаваше, че си сгрешила, разказвайки ми тази история. Без да отдаваш прекалено голямо значение на признанието си, просто смяташе, че е по-разумно да не споменава в разговорите ни неговото име. Не знам дали забеляза, че вече не си говорехме нощем, както преди. Свършено беше с нашите безкрайни разговори. Обмисляхме всяка своя дума. И двамата бяхме нащрек.

Събуждах се посред нощ, разбуждаше ме моята мъка. Бях неделим от теб като лисицата от капана. Представях си какви думи щяхме да разменим, ако те раздрусам грубо, ако те блъсна от леглото. „Не, не съм те лъгала — ще извикаш ти, — защото те обичах.“ „Да, по липса на по-добро и защото е много лесно да се прикриеш зад чувственото вълнение, което в същност не означава нищо, за да накараш другия да ти повярва, че е обичан. Аз не бях чудовище: първото влюбено момиче би могло да направи от мен каквото пожелае.“ Понякога стенех от болка в мрака, но ти не се събуждаше.

Впрочем с първата ти бременност всички обяснения станаха излишни и нашите отношения малко по малко се измениха. Бременността ти пролича преди гроздобера. Върнахме се в града, ти направи спонтанен аборт и трябваше да останеш няколко седмици на легло. Напролет отново забременя. Наложих да те пазим. Занизаха се години на бременност, аборти, раждания, все повече и повече предлози

да се отдалеча от теб. Впуснах се тайно в авантюри — винаги много тайно, защото непрекъснато имах дела в съда, бях все „на работата си“, както казваше мама, и трябваше да спазвам приличие. Имах си определени часове, навици. Животът в провинциалния град развива у разпътника хитрост като у преследван дивеч. Успокой се, Иза, милостиво ще ти спестя тези ужасни за теб истории. Не се бой, няма да ти описвам този ад, в който се спусках почти всеки ден. Ти ме тласна в него, след като вече ме беше спасила.

Но дори да не бях тъй предпазлив, ти нищо не би забелязала. След раждането на Юбер се разкри истинската ти природа — ти беше майка и само майка. Престана да ми обръщаш внимание. Просто не ме забелязваше; истината е, че не откъсваше поглед от децата. След като те направих майка, аз бях изпълнил това, което очакваше от мен.

Тъй като за мен децата бяха само червейчета и не се интересувах от тях, нямахме разпавии по този въпрос. Срецахме се само в ритуалните съпружески часове, когато плътта действа по навик — когато мъжът и жената в душата си са на хиляди левги един от друг.

Ти си спомни за моето съществуване, когато и аз започнах да се навъртам край децата. Намрази ме, защото предяхвих правата си над тях. Радвай се на признанието, което се осмелявам да ти направя: не бащинска обич ме подтикваше към това. Много скоро започнах да те ревнувам заради силното чувство, което те бяха събудили в теб. Да, исках да ти ги отнема, за да те накажа. Естествено, измислях и възвишени причини, изтъквах, че това е мой дълг. Не желяех една лицемерно набожна жена да извращава с възпитанието, си съзнанието на моите деца. Така се залъгвах. А какво се криеше зад това!

Ще успея ли някога да завърша тази история? Започнах я заради теб; а ми се струва, че е невъзможно да я изчетеш открай-докрай. В същност пиша за себе си. Аз съм стар адвокат, приваждам в ред досието си, класирам документите на моя живот, на този загубен процес. Ах, тези камбани... Утре е Великден. Ще сляза при вас заради „светия празник“, обещах ти.

— Децата се оплакват, че не те виждат — каза ми ти тази сутрин.

Нашата дъщеря Жьонвиев стоеше с теб до леглото ми. Ти излезе, за да останем насаме — тя и аз: Жьонвиев искаше нещо да ме помоли. Чух ви, като си шушукахте в коридора.

— По-добре ти да говориш с него първа — съветваше те Жьонвиев.

Разбира се, отнася се до нейния зет, оня безделник Фили. Колко изкусно извъртях разговора и й попречих да постави този въпрос! Жьонвиев си отиде, без да успее да ми каже нещо. Знам какво иска тя. Миналия ден чух всичко: когато прозорецът на всекидневната е отворен под моята стая, трябва само малко да се наведе. Те искаха „да авансирам“ Фили, за да може той да участва на Борсата като посредник. Работа като всяка друга, разбира се... сякаш аз не предчувствах тътнещата буря, сякаш не разбирах, че точно сега трябва да държа парите под ключ... Ако знаеха колко акции бях продал през последния месец, надушвайки спадането...

Всички отидоха на черква. Великден обезлюди къщата, полята. Останах сам, старият Фауст, чужд на човешките радости, отделен от тях от жестоката старост. Те не знаят какво значи старост! По време на обеди всички ме гледаха в устата, ловяха думите ми — дано да изпусна нещо за Борсата, за сделките. Аз говорех преди всичко заради Юбер, за да се спре, ако има още време. Как тревожно ме слушаше той!... Ето един, който не умее да прикрива грижите си. Той ядеше машинално, а ти все пълнеше чинията му с упорството на клетите майки, които, виждайки, че синовете им са угнетени, ги карат да ядат насила, сякаш това ще ги ободри и работите им ще потръгнат. А той те нагрубяваше, както аз някога нагрубявах мама.

А как старателно наливаше чашата ми младият Фили! И с каква престорена загриженост ме съветваше жена му, малката Жанин:

— Дядо, не бива да пушите. Дори една цигара ще ви навреди. А сигурен ли сте, че в това кафе няма кофеин?

Горкото момиченце, колко лошо играе, говори неестествено. Дори гласът, измененият глас напълно я издава. Като млада ти също говореше превзето, но след първата бременност стана такава, каквато си по природа. А Жанин ще остане до смъртта си дама, която иска да знае всичко, повтаря онова, което е чула, което й се е сторило изискано, ще изказва чужди мнения и няма да разбира нищо. Как ли Фили, толкова непосредствен, същинско кученце, понася живота с тази малка глупачка? Не всичко в нея е изкуствено — любовта й е истинска. Тя играе лошо само защото извън любовта й нищо няма значение за нея.

След обеду всички седнахме на въздух пред къщата. Жанин и Фили гледаха Жьонвиев, майка си, умолително; на свой ред тя се обърна към мен. Ти незабелязано направи отрицателен знак. Тогава Жьонвиев стана и ме запита:

— Татко, искаш ли да се поразходим?

Колко много се плашехте всички от мен! Съжалих се над нея; макар че отначало бях решил да не мръдна от мястото си, станах и я улових под ръка. Обиколихме поляната. Семейството ни наблюдаваше от площадката. Жьонвиев веднага започна:

— Бих искала да ти говоря за Фили.

Тя трепереше. Ужасно е да вдъхваш страх на собствените си деца! Но как мислите, възможно ли е на шестдесет и осем години човек да се избави от безпощадния израз, отпечатан на лицето му! Късно е да се променяме на тази възраст. И душата се обезкуражава, когато не може да се излее навън... Жьонвиев набързо изрече предварително подготвената си реч. Разбира се, ставаше дума за Борсата. Тя каза точно това, което не можеше да ме предразположи — като я слушаше човек, излизаше, че безделието на Фили заплашва да разруши семейството. Фили започвал да се разваля. Аз ѝ отговорих, че за млад човек като зет ѝ работата на борсов посредник ще му служи само за алиби. Тя го защити. Всички обичат този Фили!

— Не бива да бъдем по-строги към него, отколкото Жанин.

Възразих, че нито го критикувам, нито го осъждам. Пет пари не давах за този господинчо.

— Нима той се интересува от мен? Защо тогава аз да се интересувам от него?

— Той много те уважава...

Тази глупава лъжа ми даде повод да подхвърля думите, които пазех в запас.

— Това явно не пречи, дъще, твоят Фили да ме нарича „стар крокодил“. Не възразявай, колко пъти съм чувал да го казва зад гърба ми... Няма да му противореча: крокодил съм, крокодил ще си остана. Какво може да се очаква от един стар крокодил — нищо, освен смъртта му. Само че дори умрял — добавих неблагоприятно, — той би могъл да изиграе някой номер на близките си. (Съжалявам, че казах това, че ѝ пуснах тази муха!)

Жьонвиев беше поразена, започна да протестира, въобразяваше си, че отдавам значение на обидния прякор. На мен младостта на Фили ми беше отвратителна. Как би могла тя да разбере какво представлява в очите на един ненавиждан от всички, разочарован старец този победоносен младеж, още от юношество преситен от това, което аз не бях вкусил нито веднъж за половин век? Аз ненавиждам, мразя младите хора. А този повече от всички останали. Както котката влиза безшумно през прозореца, той проникна с кадифени стъпки в къщата ми, съблазнен от миризмата. Моята внучка нямаше много хубава зестра, но в замяна на това имаше чудесни „надежди“. Надеждите на нашите деца! За да ги осъществят, те трябва да минат през труповите ни.

Понеже Жьонвиев подсмърчаше и си триеше очите, аз ѝ подхвърлих:

— В края на краищата нали имаш мъж, мъж, който търгува с ром. Защо скъпият Алфред не създаде положение на зет си? Откъде накъде аз да бъда по-великодушен от вас самите?

Тя промени тона и ми заговори за горкия Алфред: с каква непочтителност, с какво презрение! От думите ѝ излизаше, че той е страхливец, който с всеки изминат ден все повече и повече ограничаваше своите сделки. В неговото предприятие, някога така внушително, днес вече нямало място за двама.

Поздравих я, че има предпазлив мъж: когато бурята тътне, платната трябва да се свиват. Бъдещето е на тези, които като Алфред играят на дребно. Днес липсата на замах в търговските сделки е най-важното качество. Тя помисли, че ѝ се подигравам, макар аз да съм дълбоко убеден в това, ето защо държа парите си под ключ и не ги давам дори в спестовната каса.

Върнахме се към къщи. Жьонвиев не се осмеляваше да каже повече нищо. Аз вече не се облягах на ръката ѝ. Семейството, насядало в кръг, ни гледаше как се приближаваме и явно се мъчеше да разгадае зловещите признаци. Нашето завръщане очевидно прекъсна спора между семейството на Юбер и семейството на Жьонвиев. О, каква чудесна битка ще има около трупа ми, ако реша да ви дам парите си! Само Фили стоеше прав. Вятърът развяваше непокорните му коси. Той носеше риза с открита яка и къси ръкави. Ужасявам се от днешните младежи — те са като девойки с атлетически фигури. Детските му

бузи се зачервиха, когато на глупавия въпрос на Жанин: „Е, какво, поговорихте ли си?“, аз отговорих спокойно: „Поговорихме си за един стар крокодил.“

Още веднъж ти казвам: не го мразя заради обидния прякор. Те не знаят какво е старостта. Вие не можете да си представите това изтезание — да не си получил нищо от живота и да не чакаш нищо от смъртта. Да няма нищо отвъд този свят, да не съществува тълкувание, да не ни е дадено някога да разгадаем смисъла на тайната... Но ти, ти не си изстрадала онова, което аз изстрадах, и няма да изстрадаш това, което сега изстрадвам! Децата не очакват твоята смърт. Те те обичат по свой начин; обожават те. Веднага взеха твоята страна. Аз ги обичах. Спомням си я като малко момиченце на коленете си — Жьонвиев, тази напълняла четиридесетгодишна жена, която току-що се опита да ми измъкне четиристотин банкноти по хиляда за своя нехранимайко зет. Щом я видеше в прегръдките ми, ти я викаше... Няма да стигна никога до края на изповедта си, ако продължавам да смесвам настоящето с миналото. Ще се опитам да приведа малко в ред нещата.

VI

Струва ми се, че не те намразих още първата година след злополучната нощ. Моята ненавист се зароди полака-лека, колкото повече се убеждавах в твоето безразличие към мен, защото не съществуваше нищо за теб извън тези малки врякащи, хленчеци и лакоми дечурлига. Ти дори не забелязваше, че още ненавършил тридесет години, бях станал известен адвокат по граждански дела, прочул се като младо дарование в нашия съдебен окръг, най-прославен във Франция след парижкия. С делото Вилнав (1893 година) аз блеснах като голям адвокат по наказателни дела (много рядко адвокат се справя с двата вида дела) и ти единствена не узна нищо за отзвука от моята защита. Също в тази година нашето неразбирателство премина в открита война.

Нашумялото дело Вилнав затвърди моята слава, но оттогава повече се затегна менгемето, което ме задушаваше — може би съм лелеел някаква надежда; сега то ми доказва, че не съществувам за теб.

Съпрузите Вилнав — спомняш ли си тяхната история? — се обичаха след двадесетгодишен брак с любов, която беше станала пословична. Хората казваха: „сплотени като Вилнав“. Те живееха с единствения си син, около петнадесетгодишно момче, в замъка Орнон край града. Приемаха малко хора, приятно им беше да са сами. „Такава любов се среща в романите“ — казваше майка ти с нейните вечни заучени фрази, чиято тайна наследи нейната внучка Жьонвиев. Бих се закълел, че си забравила всичко от тази драма. Ако ти я разкажа, ще ми се подиграваш, както когато си спомнях на масата за ученическите си и студентски изпити... Но толкова по-зле! Една сутрин прислужникът, който разтребвал стаите долу, чул револверен изстрел на първия етаж и отчаян вик; той изтичал горе — стаята на господарите му била затворена. Чул тихи гласове, суетене, бързи стъпки в тоалетната стая. Понеже продължавал да натиска дръжката, след миг вратата се отворила. Вилнав лежал проснат на леглото си по нощница, облян в кръв. Госпожа дьо Вилнав, с разрошени коси, облечена в пеньоар, стояла до леглото с пистолет в ръка. Тя казала: „Аз раних господин дьо

Вилнав. Бързо извикайте хирург и полицейския комисар. Няма да мръдна отук.“ Не могли да ѝ изтръгнат нито дума повече от това признание: „Аз раних мъжа си“, което било потвърдено и от господин дьо Вилнав, щом се съвзел и проговорил. Самият той не дал други обяснения.

Обвиняемата не пожела да си избере адвокат. Като зет на техни приятели, бях натоварен служебно с нейната защита, но при всекидневните ми посещения в затвора не можах да изтръгна нищо от тази упорита жена. Най-безсмислени слухове се носеха из града; още от първия ден обаче бях убеден в нейната невинност — поемаше вината върху себе си, а мъжът ѝ, който я обожаваше, приемаше тя да се клевети. Какъв усет притежават хората, които не са обичани, да откриват следите на страст у другите! Сърцето на тази жена беше изпълнено със съпругеска любов. Тя не беше стреляла срещу мъжа си. Може би се беше спуснала да го заслони с тялото си срещу някой отблъснат поклонник? Никой не беше влизал в къщата вечерта преди престъплението. Нито един от познатите им не им ходеше често на гости... както и да е, нямам намерение да ти разказвам с подробности тази стара история.

До сутринта в деня, когато трябваше да произнеса защитата си, бях решил само да поддържам, че госпожа дьо Вилнав не би могла да извърши престъплението, в което се обвиняваше. Едва в последната минута показанието на младия Ив, нейния син, или по-скоро (тъй като неговото показание беше незначително и не внесе никаква светлина в процеса) умолителният и властен поглед, с който го пронизваше майка му, докато той даваше свидетелските си показания, и облекчената ѝ въздишка, когато свърши, разкъса внезапно завесата: аз обвиних сина, този болезнено чувствителен юноша, измъчван от ревност към своя прекалено обичан баща. Хвърлих се с неопровержима логика в тази импровизирана защитна реч, знаменита и до днес, защото професор Ф. [1] по негово собствено признание откри в нея в зародиш основата на своята система; тя изясни едновременно психологията на юношите и спомогна за лечението на техните неврози.

Ако възкресявам и сега тоя спомен, скъпа Иза, не го правя с надеждата да предизвикам след четиридесет години възхищението ти от моето дарование, което ти не почувствува в дните на триумфа ми, когато вестниците от двата свята, Стария и Новия, поместваха моя

портрет. Но в същото време, когато твоето безразличие в този тържествен час от моята кариера ми разкри с пълна сила колко изоставен и самотен съм аз, имах пред очите си седмици наред между четирите стени на килията примера на тази жена, която се жертвуваше не толкова за да спаси собственото си дете, колкото за да спаси сина на своя мъж, продължител на неговото име. Именно той, жертвата, я беше помолил: „Поеми вината върху себе си.“ Тя беше достигнала до връхната точка на любовта — искаше да накара света да повярва, че е престъпница, че е убийца на единствения човек, когото обичаше. Съпружеската любов, а не майчината любов я бяха подтикнали към това... (По-нататъшното развитие на събитията го доказва: тя се отдели от своя син и под различни предлози живя винаги далеч от него.) И аз бих могъл да бъда обичан като Вилнав. Много пъти се срещах и с него по време на делото. Какво притежаваше той повече от мен? Доста хубав, благородник безспорно, но не особено умен. Враждебното му държане към мен след процеса го доказва. А аз бях надарен. Ако в онези дни имах жена, която да ме обича, какви ли висоти не бих могъл да достигна? Не е възможно сами да запазим вярата в себе си. Трябва да имаме свидетели на силата си: някой, който да отбелязва ударите, който да брой точките, който да ни окичи с венец в деня на победата — както някога, когато при раздаването на наградите, натоварен с книги, търсех очите на мама в тълпата и под звуците на военна музика тя поставяше мислено златен лавров венец върху току-що остриганата ми глава.

По време на процеса Вилнав тя започна да отпада. Не го забелязах веднага. Първият признак на нейния упадък беше привързаността, която проявяваше към едно черно кученце; то лаеше ужасно, щом усетеше, че се приближавам. При всяко посещение се говореше все за това куче. Тя не слушаше вече какво ѝ разказвам за себе си.

Впрочем мама не би могла да ми замени любовта, която би ме спасила на този завой от моето съществуване. Тя ми беше предала своя порок — сребролюбието; тази страст беше в кръвта ми. Тя беше вложила всичките си сили да ме насочи към професия, от която, както казваше, ще печеля много. Мене ме привличаха книгите, вестниците и всички големи списания ме канеха за сътрудник, левите партии ми предлагаха в изборите да поставя кандидатурата си в Ла Бастид (този,

който прие вместо мен, беше избран без трудности), но аз преодолях честолюбието си, защото не исках да се откажа „да печеля на едро“.

Такова беше и твоето желание и ти ми беше дала да разбера, че никога няма да напуснеш провинцията. Жена, която би ме обичала, нямаше да е равнодушна към моята слава. Тя би ме убедила, че изкуството да живееш се състои в това да пожертвуваш една ниска страст в името на друга, по-възвишена. Глупавите журналисти, които се преструват, че са възмутени, когато еди-кой си адвокат, станал депутат или министър, използва положението си за дребни изгоди, би трябвало да се възхищават от поведението на онези, които съумяват да установят разумна йерархия в света на страстите си и предпочитат политическата слава пред доходните дела. Ако ме обичаше, щеше да ме излекуваш от моята алчност, която поставя над всичко незабавната изгода; да ме подтикваш да се откажа от гонитбата на дребна, жалка плячка, каквато са хонорарите, а да се стремя към сянката на могъществото, защото няма сянка без реалност. Сянката е реалност. Хайде де! На мен ми остана едно утешение — „да печеля на едро“ като бакалин на ъгъла на две улици.

Ето какво ми остава: парите, напечелени през тези ужасни години, парите, които вие се мъчите като обезумели да ми измъкнете. Ах, дори мисълта как ще ликувате, ако попаднат в ръцете ви след моята смърт, ми е непоносима! Казах ти в началото на писмото си, че бях взел мерки да не ви оставя нищо. Дадох ти да подразбереш, че се отказвам от това отмъщение... Но го казах, без да зная, че омразата в сърцето ми е като прилив. Ту се отдръпва и аз омеквам... ту пак приижда и тинестата вълна ме покрива отново.

От този Великден, след опита да ме оскубете заради Фили, като видях събрана заедно тази семейна хайка, насядала пред вратата и дебнеща ме, непрекъснато ме преследва видението за подялбата — подялбата на наследството, която ще ви хвърли един срещу друг. Защото вие ще се ръфате като кучета за моите земи, за моите акции. Земите ще бъдат ваши, но акциите вече не съществуват. Да, точно тези, за които ти споменах на първата страница от това писмо. Миналата седмица ги продадох по най-високия курс, оттогава те спадат с всеки изминат ден. Всички параходи потъват, щом ги напусна; аз никога не

се лъжа. Наличните ми милиони също ще получите. Но ще ги получите, ако благоволя да ви ги дам. Има дни, когато решавам да не ви оставя нито сантиметр...

Чувам ви как се качвате като стадо по стълбата и си шушукате. Спирате се на площадката, говорите, без да се страхувате, че ще ме събудите (решили сте, че съм глух); виждам под вратата светлината от свещите ви. Разпознавам фалцета на Фили (гласът му като че ли още мутира) и внезапно се разнасят приглушени женски смехове, кудкудякане. Ти ги мъмриш, сигурно им казваш: „Може би не е заспал...“ После приближаваш до вратата ми, ослушваш се, поглеждаш през ключалката, лампата ме издава. Връщаш се при хайката; сигурно им пошушваш: „Още е буден, чува ви...“

Те се отдалечават на пръсти. Стъпалата скърцат, една по една вратите се затварят. През великденската нощ къщата е пълна със съпружески двойки. А аз бих могъл да бъда живият ствол на тези млади издънки. Повечето от бащите са обичани. Ти беше мой враг и децата ми се озоваха във вражеския лагер.

Именно към тази война трябва да се върнем сега. Но днес нямам вече сили да пиша. И все пак аз мразя да си лягам, не обичам да се изтягам в леглото дори когато сърцето не ми пречи. На моята възраст сънят навежда на мисли за смъртта — защо да се изпъвам като покойник? Докато съм прав, струва ми се, че смъртта не може да дойде. Защо тя ме плаши? Това физически страх ли е, страх от последното хълцане? Не, а защото смъртта е небитие и може да бъде изразена само с отрицателен знак.

[1] Фройд. — Б. пр. ↑

VII

Докато трите ни деца бяха в зората на ранното детство, нашата вражда оставаше прикрита — атмосферата в дома ни беше потискаща. Но ти не се измъчваше и дори не я усещаше, защото беше безразлична към мен, равнодушна към всичко, което ме засягаше. Впрочем аз никога не стоях в къщи. Обядвах сам в единадесет часа, за да отида преди обед в Съдебната палата. Делата ме поглъщаха, а ти отгатваше къде разпилявам кратките часове, които бих могъл да прекарам сред семейството си. Защо ме привличаше най-примитивният, груб разврат, лишен от всичко, което обикновено му служи за извинение на безпътицата, сведен до чиста гнусотия, без сянка от чувство, без и най-малката поне престорена нежност? Не беше трудно да изживея романи, които предизвикват възторг сред обществото. Разбира се, няма адвокат на моята възраст, който да не получава съблазнителни предложения. Много млади жени виждаха в мен не само адвоката, но и мъжа и се стремяха да ме запленият... Но аз бях загубил вяра в тези съблазнителки или по-скоро в моя чар. От пръв поглед откривах подбудата, която подтикваше жените, които ми се предлагаха, чийто зов разбирах. Предубеждението, че всички търсят някаква изгода, ме смразяваше. Защо да не призная: към трагичната увереност, че никой не може да ме обича, се прибавяше и недоверието на богаташа, който се страхува да не излезе глупак, опасява се да не го изстискат? На теб ти отпусках определена сума; ти ме познаваше много добре, затова не очакваше от мен нито стотинка повече. Впрочем аз ти давах доста кръгла сума и ти никога не я надхвърляше. От тази страна не усещах никаква заплаха. Но с другите жени! Аз бях от тези глупци, които сами се убеждават, че съществуват два вида жени: безкористни, копнеещи за любов, и развратници, които търсят само парите. Сякаш у повечето жени любовното чувство не е винаги свързано с копнежа да бъдат поддържани, закриляни, глезени... На шестдесет и осем години виждам така ясно, че отвреме-навреме ми иде да вия от болка, всичко, което бях отблъснал не от добродетел, а от недоверие и стиснатост. Имах няколко връзки, но те траяха кратко било поради моята

подозрителност, защото аз тълкувах зле и най-невинната молба, било защото им ставах противен с навиците си, които ти са добре известни — вечните спорове в ресторанта и с кочияшите за бакшиша. Искам предварително да зная колко ще трябва да платя. Обичам за всичко да има такса. Ще се осмеля ли да направя едно срамно признание? В разврата най-много ми харесваше може би това, че има определена цена. Но каква връзка би могла да съществува между влечението на сърцето и насладата при човек като мен? И през ум не ми минаваше, че е възможно влеченията на сърцето да бъдат удовлетворени и ги задушавах веднага щом започвах да се зараждат. Бях станал истински майстор в изкуството да убивам в себе си всяко чувство точно в минутата, когато волята още играе решаваща роля в любовта, когато стоим до границата на страстта и все още сме свободни да ѝ се отдадем или да се овладеем. Аз се задоволявах с най-простото — любов, която се купува за уговорена сума. Не мога да търпя да ме слънгосват; това, което дължа обаче — плащам го. Вие се възмущавате от моето скъперничество; но аз никога нямам дългове: уреждам всичко в брой; всичките ми доставчици го знаят и ме благославят. Непоносима ми е мисълта да дължа и най-малката сума. Така аз разбирах „любовта“ — пито, платено... Каква гадост!

Не, малко попресилвам; сам се описвам в най-черни краски: все пак аз обичах и може би бях обичан... През 1909 година в залеза на моята младост. За какво да премълчавам тази история? Ти знаеше за нея и ми я припомни в деня, когато ме заплаши с раздяла.

Бях спасил тази малка гувернантка от съда (беше под следствие като детеубийца). Тя ми се отдаде отначало от благодарност, но после... Да, да, тази година познах искрената любов; но моят ненаситен егоизъм погуби всичко. Не ми стигаше да я държа в беднотия, почти в мизерия; тя трябваше винаги да бъде на мое разположение, да не вижда никого, да мога да я вземам, да я оставям, пак да отивам при нея, както ми хрумне, в редките си свободни часове. Тя беше моя вещ. Желанието ми да притежавам, да изхабявам, да злоупотребявам се отнася и до хората. Необходими ми бяха роби. Един-единствен път повярвах, че съм намерил покорна жертва, отговаряща на изискванията ми. Следях дори погледите ѝ... Но все забравям обещанието си да не ти говоря за тия неща. Тя замина за Париж, не можа да издържи.

— Ако само с нас не можеше да се разбираш... — повтаряше ми често ти, — но всичко живо се страхува от теб и те избягва, Луи, сам го виждаш.

Да, виждах го... В Съдебната палата всички страняха от мен. Приеха ме колкото е възможно по-късно в адвокатския съвет. А след всички глупци, избирани преди мен за председатели, естествено не пожелах да заема този пост. Пък и за какво ми беше? Само излишни разходи за посрещания и приеми. Такава чест се заплаща скъпо и прескъпо. Не си струва труда! Ти би желала това заради децата. Никога не пожела нищо заради самия мен. Вечно ме молеше: „Направи го заради децата.“

Една година след сватбата ни баща ти получи първия си пристъп и замъкът Сънон беше затворен за нас. Ти много скоро се привърза към Калез. От всичко мое в същност обикна само моя роден край. Пусна корени в моята земя, но те не можах да се преплетат с моите корени. Децата ти прекарваха всичките си ваканции в тази къща, в тази градина. Тук умря нашата малка Мари; но смъртта ѝ не ти вдъхна ужас към тези места и ти превърна стаята, в която тя беше страдала, в светиня. Тук отгледа цялата си челяд, грижеше се за болните, бдеше над люлките, караше се с бавачките и гувернантките. Между тези ябълкови дървета бяха опънати въжетата, на които се сушаха рокличките на Мари, всичките умиляващи сърцето детски дрешки. В тази всекидневна абат Ардуен събираше край пианото децата и ги караше да пеят в хор, и то не само черковни песни, за да не ме ядосва.

Аз пушех пред къщата през летните вечери и слушах техните чисти гласчета; арията от Люли „Ах, гори, скали, бистри извори...“ Умиротворяващо щастие, до което знаех, че нямам достъп, зона на чистота и мечти, която беше забранена за мен. Спокойна обич, сънна вълна, която щеше да притихне на няколко крачки от моята скала.

Влизах във всекидневната и гласовете замлъкваха. Щом се появях, всички разговори се прекратяваха. Жьонвиев се отдалечаваше с книга. Само Мари не се страхуваше от мен. Аз я извиквах и тя идваше. Вземах я насила на ръце, но тя се гушеше в обятията ми доброволно. Чувах как бие сърцето ѝ като сърчице на птичка. Щом я пуснех, тя изхвъркваше в градината. Мари... Много скоро на децата

им направи впечатление, че отсъствам от черковните служби и че ям котлет в петък. Под техните погледи ние двамата водехме борба, но бурята се разрази само няколко пъти и винаги аз бях битият. След всяко поражение прикритата война продължаваше. Обикновено Калез беше арената, защото в града почти не се прибирах в къщи. Отпуските на Съдебната палата съвпадаха с ваканциите на колежа през август и септември и ние се събирахме тук.

Спомням си деня, когато се нахвърлихме един срещу друг във фронтална атака (по повод една шега, която изрекох пред Жьонвиев, когато тя учеше урока си по вероучение от Светото писание); аз предяхих правото си да защитя разума на децата си, а ти ми противопостави дълга да закриляш душите им. За първи път бях бит, като се съгласих Юбер да учи при йезуитите, а момичетата при сестрите в „Сакре-Кьор“. Бях отстъпил под въздействието, което винаги ми оказваха „традициите на семейство Фондодеж“. Но жадувах за отплата. Освен това в този ден открих къде е болното ти място, узнах единствената тема на разговор, при която би могла да излезеш извън себе си, да се откажеш от равнодушието си, да ми обърнеш внимание, макар и от омраза. Най-сетне бях намерил почва за борба. Най-сетне щях да те принудя да влезем в ръкопашен бой. По-рано безверието беше за мен само празна форма, в която изливах униженията си на дребен селянин, забогатял, но презиран от своите буржоазни приятели; сега я пълнех с моето любовно разочарование и с почти безпределна ненавист.

Спорът се разпали по време на обедата (аз те запитах какво удоволствие би могъл да изпита всевечният, като те вижда да ядеш в постни дни пъстърва със сос, а не говеждо печено). Ти стана от масата. Спомням си погледа на нашите деца. Последвах те в спалнята ти. Очите ти бяха сухи; ти ми говори напълно спокойно. В този ден разбрах, че знаеш за моя живот повече, отколкото съм си представял. Беше се сдобила с някои писма, така че можеше да получиш развод.

— Останах с теб заради децата. Но ако присъствието ти се превърне в заплаха за тяхната душа, няма да се колебая...

Не, ти не би се поколебала да оставиш и мен, и парите ми. Колкото и користна да си, нямаше жертва, която не би приела да

направиш, за да останат недокоснати в душите на малките вложените там „Основи на религията“, целият куп от навици, правила — истинска дивотия!

Тогава още не притежавах обидното писмо, което ми изпрати след смъртта на Мари. Ти беше по-силната. Положението ми щеше опасно да се разклати при един бракоразводен процес; по това време, особено в провинцията, хората не се шегуваха с тези неща. Вече се носеше слух, че съм франкмасон; моите възгледи ме поставяха извън обществото; без влиянието на твоето семейство биха могли много да навредят на кариерата ми. И главно... при раздяла трябваше да върна акциите от Суецкия канал, които ти бяха дали в зестра. Свикнах да смятам, че те са мои. Мисълта да се откажа от тях ме ужасяваше (без да смятаме рентата, която ни даваше баща ти...).

Укротих се и се съгласих с всичките ти изисквания, но реших да посветя цялото си свободно време, за да завоювам децата. Взех това решение в началото на август 1896 година; спомените за някогашните тъжни знойни лета се смесват в паметта ми със спомените, които ти разказвам и които обхващат около пет години (1895 — 1900).

Мислех, че няма да е трудно да подхвана децата. Разчитах на авторитета си на баща, на ума си. Да привлека едно десетгодишно момче и две малки момичета — дребна работа, мислех си. Спомням си тяхното учудване и безпокойство в деня, когато им предложих да направят една голяма разходка с татко. Ти седеше в двора под сребрилата липа; децата те запитаха с поглед.

— Разбира се, милички, вървете, няма защо да ми искате разрешение.

Тръгнахме. Как да говоря с децата си? Бях свикнал да не отстъпвам пред прокурора или защитата, когато се явявах на страната на ищеца, пред враждебно настроената зала; самият председател на съда се страхуваше от мен, а децата ме смущават, децата, както и хората от народа, дори селяните, макар да съм от селски род. Пред тях аз губя почва, мънкам.

Децата бяха мили с мен, но стояха нащрек. Ти беше завоювала предварително тези три сърчица и беше запазила проходите. Невъзможно беше да проникна през тях без твое разрешение.

Добросъвестно не беше подронила моя авторитет, но не беше скрила от тях, че трябва много да се молят за „горкия татко“. Каквото и да направех, аз си имах определено място в техните представи за света — бях „горкият татко“, за когото трябва много да се молят, за да може да се извърши неговото превращение. Всичко, което бих казал или подметнал за религията, само щеше да подсили наивната представа, която си бяха създали за мен.

Те живееха във вълшебен свят, очертан с тържествено чествувани църковни празници. Ти получаваше всичко от тях, като им говореше за първото причастие, което току-що бяха приели или за което се подготвяха. Вечер на площадката пред къщата в Калез те не пееха само арии от Люли, които аз трябваше да чуя, но и псалми. Отдалеч виждах смъртно вашата група, а когато грееше луна, различавах три мънички лица, вдигнати към небето. Стъпките ми по чакъла прекратяваха песните.

Всяка неделя ме събуждаше суетнята, преди да тръгнете за черква. Ти вечно се страхуваше да не пропуснеш службата. Конете пръхтяха. Викахте готвачката, която закъсняваше. Едно от децата беше забравило молитвеника си. Някой питаше с писклив глас:

— Коя неделя след Петдесетница сме?

След черква те идваха да ме целунат и ме заварваха още в леглото. Малката Мари, която сигурно беше казала всички заучени молитви, за да бъде спасена душата ми, ме гледаше внимателно с явната надежда да открие, че поне малко съм се поправил.

Тя единствена не ме дразнеше. Докато двете по-големи деца вече възприемаха благоразумно твоите вярвания с инстинктивния стремеж на буржоата за удобство, което по-късно щеше да ги освободи от всичките им героични добродетели и от цялото възвишено християнско безумие, напротив, Мари беше изпълнена с трогателно пламенна вяра, сърчицето ѝ преливаше от доброта към слугите, чифликчиите, бедните. За нея казваха: „Тя е готова да раздаде всичко, което има; парите текат през пръстите ѝ. Това е чудесно, но все пак трябва да бдим над нея...“ Говореха още: „Никой не може да ѝ устои, дори баща ѝ.“ Вечер тя се сгушваше на коленете ми. Веднъж заспа на рамото ми. Къдриците ѝ гъделичкаха бузата ми. Уморих се да седя неподвижно, искаше ми се да запуша. Но не помръдвах. Когато в девет часа дойде да я вземе бавачката ѝ, аз сам я отнесох до детската стая, а

вие ме гледахте изумени, сякаш бях дивият звяр, който ближеше нозете на малките мъченици. Няколко дни след това, сутринта на четиринадесети август, Мари ми каза (знаеш как го правят децата):

— Обещай ми да изпълниш това, което ще ти поискам... Първо обещавай, после ще ти кажа...

Тя ми припомни, че ти ще пееш на другия ден на черковната служба в единадесет часа и че щяло да бъде много мило да дойда да те чуя.

— Ти обеща! Ти обеща! — повтаряше тя и ме целуваше. — Закле се!

Тя взе целувката, която ѝ върнах, за съгласие. Цялата къща беше предупредена. Чувствувах как ме наблюдават. Господарят ще отиде утре на черква, той, който не стъпва там! Събитие с огромно значение.

Вечерта седнах на масата, без да мога да прикрия раздразнението си. Юбер те запита нещо, не се сецам вече какво, за аферата Драйфус. Спомням си, че възразих гневно срещу твоя отговор. После станах от масата и излязох. Куфарът ми беше готов, взех рано сутринта на петнадесети август влака от шест часа и прекарах ужасен ден в задушния опустял Бордо.

Странно е, че след това пак се върнах в Калез. Защо винаги съм прекарвал отпуските си с вас, вместо да пътувам? Бих могъл да съчиня уважителни причини. В същност не исках да правя двойни разноси. Никога не съм и помислял, че е възможно да тръгна да пътешествувам и да прахосвам толкова пари, без предварително да съм загасил огнището и да съм затворил къщата. Не бих изпитал никакво удоволствие да бродя по чужди места, като зная, че ежедневието на домакинството не е променено. Ето защо винаги се връщах в общата ясла. След като в Калез ме чакаше сложена трапеза, как бих могъл да отида да се храня другаде? Тази пестеливост ми беше внушена от майка ми и аз я смятах за добродетел.

И така, върнах се в дома си, но с такова озлобление, че дори Мари не можа да го разсее. И промених тактиката срещу теб. Дори не се опитвах да нападам твоите вярвания, но използвах и най-дребните поводи, за да те поставя в противоречие с тях. Горката ми Иза, макар че беше добра християнка, признай, че аз имах коз. Ти например

съвсем беше забравила, ако изобщо някога си знаела, че милосърдието е синоним на обичта към ближния. Под „милосърдие“ разбираше известен брой задължения към бедните, които изпълняваше добросъвестно, за да си осигуриш вечен живот. Признавам, че сега много си се изменила: грижиш се сама за болните от рак, това вече е друго! Но на времето, след като подпомагаше бедните — твоите бедни, — не ти беше неудобно да изсмукваш другите, които бяха зависими от теб. Не се отличаваше от господарките, които искат много работа за малко пари. Ти смяташе за въпрос на чест да се пазариш и да отбиеш няколко су от жалката печалба на онази нещастна старица, която сутрин превозваше с количка зеленчуци и на която щедро би дала милостиня, ако тя протегнеше ръка да проси.

Най-скромните молби на прислужниците и на работниците за увеличаване на надницата предизвикваха у теб отначало изумление, а после възмущение и ти спореше така разпалено, че винаги имаше последната дума. Наистина притежаваше истински дар да убеждаваш тези хорица, че нямат нужда от нищо. Изброяваше им безкрайно големите облаги, на които се радват: „Имате квартира, буренце с вино, половин прасе, което угоявате с моите картофи, градина, откъдето получавате зеленчуци.“ На горките хорица дори през ум не им беше минавало колко са богати. Ти уверяваше, че камериерката ти можела да вложи изцяло в спестовната каса четиридесетте франка, които ѝ плащаше всеки месец. „Тя износва всичките ми стари рокли, всичките ми поли, всичките ми обувки, за какво ѝ са пари? Само ще прави подаръци на семейството си...“

Впрочем, когато бяха болни, ти се грижеше самоотвержено за тях: не ги изоставяше никога; и, трябва да призная, те, общо взето, те уважаваха и дори те обичаха, защото слугите презират слабите господари. По тези въпроси възгледите ти не се отличаваха от възгледите на всички останали от твоята среда, от твоето време. Но нито веднъж не беше признала пред себе си, че евангелието ги осъжда: „Чакай — казвах аз, — а не беше ли казал Христос...“ Ти млъкваше смутена, ядосана заради децата. И накрая винаги попадаше в клопката. „Не бива всичко да се разбира в буквалния смисъл...“ — мънкаше ти. Аз тържествувах и лесно те обсипвах с примери, за да ти докажа, че светостта се състои именно в това да прилагаш в буквалния смисъл евангелското учение. Ако направеше грешката да ми възразиш, че не

си светица, аз ти цитирах: „Бъдете съвършени, както е съвършен вашият небесен отец.“

Признай, моя клета Иза, че по своему ти правех добро и ако днес се грижиш за болните от рак, те го дължат отчасти на мен. Тогава любовта към децата те поглъщаше изцяло: ти им даваше всичките си запаси от добрина и саможертва. Пречеха ти да виждаш другите хора. Бяха те отдръпнали не само от мен, но и от останалия свят. Дори на господ ти вече се молеше само за тяхното здраве и за бъдещето им. Тук пак те поставях натясно. Питам те от християнска гледна точка не трябва ли да пожелаваш и на твоите деца всички изпитания, оскъдица, болести. Ти ме отрязваше ядосано: „Няма да ти отговарям вече. Приказваш неща, които не разбираш...“

Но за твое нещастие на споровете присъствуваше и наставникът на децата — двадесет и три годишният семинарист абат Ардуен, когото аз безжалостно призовавах за свидетел и когото много обърквах, защото го намесвах само тогава, когато бях сигурен, че имам право, а той не умееше да прикрива мислите си в тези своеобразни разисквания. Когато аферата Драйфус беше в разгара си, намирах хиляди поводи да ти противопоставям горкия абат. „Заради един нищо и никакъв евреин да се руши авторитетът на армията...“ — възмущаваше се ти. Хващах се за думите ти и възмущавайки се престорено, не спирах, преди да принудя абат Ардуен да признае, че християнинът не може да подпише присъда на невинен дори заради спасението на родината си.

Впрочем аз не се мъчех да изясня пред теб и децата аферата Драйфус, за която те знаеха само от карикатурите в „благоприличните“ вестници. Вие бяхте истинска нерушима скала. Дори когато успявах да ви докажа, че съм прав, бяхте убедени, че съм го постигнал с хитрост. И решихте да мълчите пред мен. При моето приближаване, както се случва и днес, споровете рязко се прекратяваха; но понякога не знаехте, че съм се скрил зад храстите — аз се появявах изведнъж и преди да успеете да отстъпите, ви принуждавах да приемете битката.

— Той е свят човек — казваше ти за абат Ардуен, — но е същинско дете, което не вярва в злото. Мъжът ми си играе с него като котка с мишка, ето защо го търпи, въпреки че се отвращава от духовенството.

В същност отначало аз се бях съгласил да вземем за наставник свещеник, защото никой друг не би приел да се занимава за сто и петдесет франка с децата през ваканцията. В първите дни този висок млад, облечен в черно човек, късоглед и стеснителен, ми се видя безлично същество и не му обърнах никакво внимание — все едно че беше неодушевен предмет. Той даваше уроци на децата, водеше ги на разходка, ядеше малко и не казваше нито дума. Качваше се в стаята си, щом преглътне последния залък. Понякога, когато къщата беше празна, сядаше пред пианото. Не разбирам нищо от музика, но както казваше ти: „Приятно е да го слушаш.“

Ти сигурно не си забравила една случка с абат Ардуен, но едва ли подозираш, че тя породила помежду ни тайно разбирателство и симпатия. Един ден децата съобщиха, че идва кюрето. Както обикновено, аз се отправих веднага към лозята. Но ти изпрати Юбер да ме извика — кюрето трябвало да ми съобщи начаса нещо много важно. Тръгнах към къщи, ругаейки, защото много се боях от този дребен старец. Той ми каза, че бил дошъл, понеже го гризела съвестта. Препоръчал ни абат Ардуен, блестящ семинарист, чието ръкополагане било отложено по здравословни причини. Но току-що научил на събранието на духовниците от епархията, че отсрочката му била наложена като дисциплинарно наказание. Абат Ардуен въпреки благочестието си обичал безумно музиката; подведен от един свой приятел, той отишъл веднъж да слуша в театъра благотворителен концерт и не се прибрал да спи в семинарията. Макар че били в цивилно облекло, познали ги и ги издали. Като капак на всичко, в ролята на Таис участвувала госпожа Жоржет Льобрьон; щом се появила с голи крака, в гръцка туника, прикрепена само със сребрист колан („Без нищо друго, дори без тънки презрамчици!...“), всички възмутено възкликнали: „О-о-о!“ В една от ложите някакъв възрастен господин извикал: „Това вече е прекалено... Докъде стигнахме!“ Ето какво бяха гледали абат Ардуен и приятелят му! Единият от престъпниците бил изключен веднага, а на абат Ардуен простили поради блестящия му успех, но отложили ръкополагането му с две години.

Ние с теб възразихме, че имаме доверие в абата. Но кюрето се държеше вече студено със семинариста, заявявайки, че той го бил измамил. Ти, разбира се, си спомняш тази случка, но никога не си знаела, че същата вечер, докато пушех на терасата, изведнъж видях на лунната светлина тънкия силует на виновника. Той се приближи до мен непохватно и ме помоли да го извиня, че се е вмъкнал в дома ми, без да ме предупреди за своето недостойно държане. Тъй като аз го уверих, че с прегрешението си ми става по-скоро симпатичен, той ми възрази неочаквано твърдо и произнесе цяла обвинителна реч срещу себе си. Аз не съм можел, обясняваше ми той, да преценя размера на вината му — едновременно проявил непокорство, осквернил призванието си, съгрешил пред нравствеността. Освен това опозорил семинарията — цял живот нямало да му стигне да изкупи грешката си... Още виждам дългия прегърбен млад човек, огрян от луната, сянката му, прерязана на две от парапета на терасата.

Колкото и предубеден да бях към хората като него, не го заподозрях в лицемерие — срамът и скръбта му бяха искрени. Той се извиняваше, че е премълчал пред нас простъпката си, защото бил в голямо затруднение — два месеца живял на гърба на майка си, бедна вдовица, приходяща прислужница в Либурн. Тъй като му отговорих, че според мен нищо не го е задължавало да ни предупреждава за случка, отнасяща се до дисциплината в семинарията, той улови ръката ми и каза тези нечувани думи, които слушах за пръв път през живота си и които просто ме изумиха:

— Колко сте добър!

Познат ти е моят смях, смях, който още в началото на съвместния ни живот ти действуваше на нервите; толкова незаразителен беше, че на младини убиваше всяко веселие наоколо ми. И тази вечер аз се разтърсих от смях пред високия объркан семинарист. Когато най-сетне се успокоих, му казах:

— Не можете да си представите, господин абат, колко смешни неща говорите. Питайте хората, които ме познават, дали съм добър. Задайте този въпрос на моето семейство, на моите колеги: аз съм изтъкан от злоба.

Той ми отговори смутено, че истински злюбният човек никога не говори за своята злоба.

— Опитайте — добавих аз — да откриете в моя живот поне едно от вашите тъй наречени добри дела.

Тогава той намекна за моята професия, отговаряйки ми с Христовите думи:

— „Бях в тъмница и вие ме посетихте...“

— Защото така ми е изгодно, господин абат. Професията го изисква. И досега плащам от време-навреме на тъмничарите, за да подшушнат в подходящия момент името ми на подсъдимите... както виждате, всичко е ясно!

Не си спомням вече какво ми отговори той. Разхождахме се под липите. Колко щеше да се изненадаш, ако ти кажех, че присъствието на този човек в расо ме умиротворяваше! И все пак това беше вярно.

Понякога ставах още в зори и слизах да подишам чистия утринен въздух. Гледах как абатът бърза за черква, така погълнат от мислите си, че понякога минаваше на няколко метра от мен, без да ме види. Това беше по времето, когато те обсипвах с подигравки и се мъчех да докажа, че живееш в противоречие с възгледите си... И все пак съвестта ми не беше чиста. Всеки път, когато те улавях на местопрестъплението и те упреквах в скъперничество и коравосърдечие, аз нарочно твърдях, че у вас, набожните, не е останала и следа от Христовия дух и все пак знаех — под моя покрив живее никому неизвестен човек, осенен от този дух.

VIII

Но има един случай, когато не беше необходимо да се насилвам, за да установя колко лошо се държиш. През 1896 или 1897 година, ти сигурно по-добре помниш точната дата, нашият зет барон Филипо умря. Една сутрин, когато сестра ти Маринет се събудила и му каза нещо, той не отговорил. Тя отворила капациите на прозорците, видяла изцъклените му очи, отпуснатата долна челюст, но не разбрала веднага, че е спала няколко часа до мъртвец.

Съмнявам се дали някой от вас почувствува колко подло беше завещанието на този мизерник — той оставяше на жена си огромно състояние, ако не се омъжи повторно. В противен случай по-голямата част от наследството щеше да отиде в ръцете на разни племенници.

— Ще трябва много да се грижим за нея — повтаряше майка ти. — За щастие ние сме задружно семейство, държим един на друг. Не бива да оставяме сама малката.

По това време Маринет беше на тридесет години, но спомни си колко младежки вид имаше. Тя се беше оставила послушно да я оженят за старец и го беше понасяла, без да се бунтува. Вие не се съмнявахте, че сега ще се подчини безропотно и на задълженията си като вдовица. Смятахте за дребна работа сътресението от внезапното освобождение, резкия преход от мрака на подземното към ослепителната дневна светлина.

Не, Иза, не се страхувай, че ще използвам случая срещу вас. Напълно естествено беше желанието ти завещаните милиони да останат в семейството и нашите деца да бъдат облагодетелствувани от тях. Вие бяхте убедени, че Маринет е длъжна да запази огромния капитал, получен с цената на десетгодишното робство при стария си съпруг. Ръководехте се от добри роднински чувства. Напълно естествено ви се виждаше тя да не се омъжи повторно. Дали и ти си спомняше понякога, че също си била млада съпруга? Не. Това беше прочетена книга; ти беше майка, останалото не съществуваше нито за теб, нито за другите. Вашето семейство никога не е блестяло с

въображение — вие не бихте могли да се поставите на мястото нито на скотовете, нито на хората.

Беше решено Маринет да прекара в Калез първото лято след смъртта на мъжа си. Тя прие с радост поканата не защото бяхте много близки, а защото обичаше нашите деца и особено малката Мари. Аз едва я познавах, но още отначало ми се понрави миловидността ѝ; тя беше една година по-голяма от теб, но изглеждаше много по-малка. Ти беше надебеляла от ражданията; тя сякаш беше излязла недокосната от леглото на стареца. Имаше детско личице. Прибираше косата си във висок кок според тогавашната мода, с бухнали тъмноруси къдрици на тила. (Днес тази прелестна прическа е забравена — бухнали къдрици!) Очите ѝ бяха по-скоро кръгли и ѝ придаваха винаги учудено изражение. На шега обхващах с две ръце „кръшната ѝ талия“; но разцъфтялата гръд и ханшовете ѝ днес сигурно биха минавали за прекалено пищни — тогавашните жени приличаха на парникови цветя.

Жизнерадостта на Маринет ме удивляваше. Тя забавляваше децата, играеше на криеница с тях на тавана и на живи картини вечер.

— Малко е лекомислена — казваше ти, — не си дава сметка за положението си.

Голяма отстъпка ѝ бяхте направили, съгласявайки се да носи бели рокли в делнични дни; но ти смяташе, че не е прилично да присъствува на черковната служба в неделя без траурен воал и без наметка, обшита с черно. Според теб жегата не беше извинение.

Маринет беше вкусила едно единствено удоволствие при мъжа си — ездата. До последния си ден барон Филипо, знаменитост в конните състезания, рядко беше пропускал утринната езда. Маринет накара да доведат в Калез нейния кон и тъй като нямаше кой да я придружава, излизаше сама на разходка; това според теб беше двоен скандал: останала вдовица едва преди три месеца, тя изобщо не биваше да спортува, но да язди сама, без никой да я придружава, вече надминаваше всички граници!

— Ще ѝ кажа какво мислим за нея — повтаряше ти.

И ѝ го казваше, но тя правеше каквото ѝ хрумне. След упорита съпротива Маринет най-сетне ме помоли да я придружавам аз. Зае се да ми осигури кротък кон. (Естествено тя поемаше разноските.)

Ние тръгнахме в зори поради мухите и защото трябваше да изминем два километра ходом, преди да достигнем до боровата гора.

Конете ни чакаха пред къщата. Маринет се изплезваше към затворените капаци на твоята стая, забождайки на костюма си роза с капки роса, „неподходяща за вдовица“ — както се шегуваше тя. Камбаната приканваше бързо и звънливо за първата утринна молитва. Абат Ардуен ни поздравяваше стеснително и изчезваше в мъглата, която плуваше над лозята.

Разговаряхме, докато стигнем до гората. Забелязах, че имам известен авторитет пред моята балдъза не толкова поради положението си в Съдебната палата, колкото поради размирните си идеи, с които се славех сред семейството. Твоите възгледи твърде много, приличаха на възгледите на мъжа ѝ. За жената религията, идеите винаги са свързани с някого, всичко трябва да има реален образ — обожаем или омразен.

От мен зависеше да добия още по-голяма власт над тази малка бунтарка. Там е работата обаче, че докато тя се палеше срещу вас, бях на нейното мнение, но не можех да споделя презрението ѝ към милионите, които щеше да загуби, ако се омъжи повторно. За мен би било изгодно да говоря като нея и да разигравам възвишено благородство, но ми беше невъзможно да се преструвам и да одобрявам, когато тя заявяваше, че пет пари не дава за наследството. Да бъда ли искрен докрай? Аз не можех да пропъдя мисълта, че ако тя умре, ние ще бъдем нейни наследници (мислех не за децата, а за себе си).

Напразно се подготвих предварително, повтарях урока си, това беше по-силно от мен.

— Седем милиона! Маринет, вие не сте с ума си! Кой се отказва от седем милиона? Няма на света човек, за когото си струва да бъде пожертвувана дори най-малка част от подобно състояние!

И понеже тя казваше, че поставя щастието над всичко, аз я уверявах, че никой не може да бъде щастлив, ако жертвува такава сума.

— Ах! — възкликваше тя. — Дори и да ги мразите, и вие сте като тях!

И препускаше в галоп, а аз я следвах отдалеч. Това беше присъда, бях загубил всичко. От какво ли не беше ме лишила моята маниакална обич към парите! Бих могъл да намеря в Маринет сестричка, приятелка... А вие бихте искали да ви пожертвувам това,

заради което пожертвувах всичко. Не, не, моите пари ми струваха твърде скъпо, за да ви дам и един сантим, преди да издъхна.

Но вие не се изморявате да ме обсаждате. Питам се дали жената на Юбер, чието посещение изтърпях в неделя, също беше изпратена от вас или беше дошла по собствено усмотрение. Горката Олемп! (Защо ли Фили я прекръсти Олемп? Вече сме забравили истинското ѝ име...) Струва ми се, че не беше споделила с вас намеренията си. Вие не бяхте я приели, тя не беше член на семейството. Тази личност, безразлична към всичко, което не се отнася до нейния ограничен мир, към всичко, което не я засяга пряко, не познаваше нито един от законите на „рода“; не знаеше, че аз съм врагът. Не защото е добра душа или от симпатия към мен — тя никога не мисли за другите и е неспособна за омраза.

— Той винаги е любезен с мен — възразява Олемп, когато кажат нещо за мен пред нея.

Тя не чувства моята язвителност и тъй като понякога от желание да ви противореча аз я защитавам срещу вас, убедена е, че ми е приятна.

От нейните объркани приказки схванах, че Юбер се е спрял навреме, но за да спаси положението, пуснал на Борсата всичките си лични средства и зестрата на жена си.

— Той казва, че непременно ще си върне парите, но има нужда от аванс... Той го нарича аванс за сметка на наследството.

Аз клатех одобрително глава, но се преструвах, че изобщо не схващам какво иска. Колко невинно глуповат вид имах в такива мигове!

Ако горката Олемп знаеше какво съм пожертвувал заради парите, когато все още бях далеч от старостта!

Бях на тридесет и пет години в онези утрини, когато яздехме към къщи, сестра ти и аз, по вече нагорещения от слънцето път между напръсканите със син камък лозя. На тази млада присмехулница внушавах, че не бива да изпуска милионите си. Когато млъквах, освободен от видението на проклетите милиони, тя ми се смееше с

презрително снизхождане. Желаяйки да се защитя, аз се уплитах още повече.

— Убеждавам ви, защото това е във ваш интерес, Маринет. Да не мислите, че съм от тези хора, които вечно се тревожат за бъдещето на децата си? Иза не желае вашето богатство да им се изплъзне под носа, но аз...

Тя се смееше и ми подхвърли през зъби:

— Вие наистина сте ужасен!

Възразих ѝ, че се грижа само за нейното щастие. Тя поклати глава отвратена. В същност, без да го признава, Маринет копнееше не да се омъжи, а да стане майка.

Когато след обеди въпреки жегата излизах от сенчестата прохладна къща, където цялото семейство се изтягаше в дрямка по кожените дивани и сламените столове, когато полуотварях капациите на стъклената врата и се озовавах под огнената синева, не беше необходимо да се обръщам, знаех, че тя, макар да ме презира, също ще дойде; чувах стъпките ѝ по чакълестата алея. Тя се спъваше, високите ѝ токове се кривяха по грапавата земя. Облакътяхахме се на парапета на терасата. Беше ѝ забавно да проверява колко време може да задържи голия си лакът върху нажежения камък.

Долу равнината се таеше безмълвна, както в лунните ноци. Каменистите хълмове се очертаваха на хоризонта, подобни на огромна черна арка, над която тегнеше метално небе. Преди четири часа навън не се мяркаше жива душа — нито хора, нито животни. Мухите жужаха на място, не летяха като самотната мараня над равнината, необлъхната от ветрец.

Знаех, че жената, застанала до мен, не можеше да ме обикне, че всичко в мен ѝ е обратно. Но само ние с нея дишахме сред мъртвия застои на тоя затънтен кът. Това тъгуващо младо същество, строго наблюдавано от целия род, търсеше моя поглед несъзнателно, както хелиотропът се обръща към слънцето. Но при най-малкия намек щях да получа в отговор насмешка. Чувствувах, че тя ще отблъсне с отвращение дори срамежливо протегнатата ми ръка. Така седяхме ние един до друг край равнината — огромен лин, в който наляното със сок грозде чакаше гроздобера в съня на синкавите листа.

А ти, Иза, какво мислеше ти за нашите утринни разходки, за нашите разговори в часа, когато всички се унасят в дрямка? В същност знам, защото един ден дочух. Да, чух през затворените капаци на всекидневната, като казваше на майка си, която ни беше дошла на гости в Калез (несъмнено, за да подсили наблюдението над Маринет):

— Той ѝ оказва лошо влияние с възгледите си... но за всичко останало не е опасно... само я забавлява, нищо повече...

— Да, нека я забавлява, това е важното — отговори майка ти.

Вие бяхте доволни, че забавлявам Маринет. „Но когато се върнем в града — повтаряхте вие, — ще трябва да измислим нещо друго.“ Ти ме презираше, Иза, но и аз те презирах не по-малко за подобни думи. Не можеше да си представиш, че има и най-малка опасност за теб. Жените не си спомнят онова, което вече не чувствуват.

Вярно, че нищо не би могло да се случи следобед на терасата; колкото и пусто да беше навред, ние двамата се чувствувахме като на сцена. Всеки селянин, отказал се от следобедната почивка, би могъл да види застаналите неподвижно като липите мъж и жена, които, загледани в нажежената земя, не биха могли да направят и най-малкото движение, без да се докоснат.

Но нашите нощни разходки също бяха невинни. Спомням си една августовска вечер. Вечерята премина бурно поради аферата Драйфус. Маринет, която беше, както и аз, за преразглеждане на делото, ме надминаваше сега в изкуството да изважда от релсите абат Ардуен, да го принуждава да взема страна. Тъй като ти беше говорила възторжено за една статия на Дрюмон, Маринет запита с детския си глас, сякаш беше на урок по вероучение:

— Господин абат, позволено ли е да се мразят евреите?

Тази вечер за наша най-голяма радост той не прибегна към неясни обяснения. Заговори за величието, за важната роля на избрания за свидетел народ, за неговото предсказано превращение в истинската вяра, което ще възвести края на времената. И тъй като Юбер възрази, че трябва да ненавиждаме палачите на нашия господ-бог, абатът отговори, че всеки от нас има право да ненавижда един-единствен палач, виновен за страданията на Христос:

— Нас самите и никого другиго...

Разстроена, ти заяви, че с тези хубави теории не ни остава нищо друго, освен да предадем Франция на чужденците. За щастие на абата ти заговори за Жан д'Арк и това ви помири. На площадката пред къщата едно от децата извика:

— Колко е хубава луната!

Излязох на терасата. Знаех, че Маринет ще ме последва. И действително чух задъхания ѝ глас:

— Почакайте ме...

Тя беше метнала около врата си една боа.

На изток изплуваше пълна луна. Маринет се възхищаваше от издължените полегати сенки на габърите върху тревата. Лунна светлина заливаше селските къщи със затворени капаци. Кучета лаеха. Тя ме запита дали луната обайва дърветата, та не помръдват. Каза ми още, че такива неща са създадени, за да измъчват самотниците.

— Празен декор! — добави тя.

Колко лица се доближават в този час, колко рамене се докосват! Съучастница-луна! На ресниците ѝ трептеше сълза. Целият свят беше замрял, живо беше само нейното дихание. Тя винаги като че ли беше задъхана... Какво ли е останало сега от теб, Маринет, умряла през 1900 година? Какво остава от тялото, погребано преди тридесет години? Спомням си как ухаеше ти в нощта! За да повярваме във възкресението на плътта, може би трябва да победим плътските желания. А онези, които са злоупотребявали с тях, ще бъдат наказани да не могат да повярват, че тя ще възкръсне.

Улових ръката ѝ, както бих уловил ръката на нещастно дете; и като дете тя притисна главата си до рамото ми. Аз бях там, приех я, както земята приема откъснатата от дървото праскова. Повечето от хората не се сближават по избор, както дърветата, които никнат случайно едно до друго и клоните им се преплитат единствено защото са пораснали.

Но в тази минута аз извърших подлост — помислих си за теб, Иза, мечтаех да ти отмъстя, като увлека Маринет, за да те накарам да страдаш. Тази мисъл ме прониза в един миг, миг, в който замислих престъплението. Направихме няколко неуверени крачки извън осветената от луната площ, към горичката с нарове и жасмин. Съдбата

пожела да чуя шум от стъпки по пътеката между лозята — по нея абат Ардуен отиваше всяка сутрин на черква. Сигурно пак беше той... Спомних си думите, които той ми каза една вечер: „Колко сте добър!...“ Ако той можеше да чете в сърцето ми тази вечер! Стана ми срамно, дали това ме спаси?

Отведох Маринет отново на светло, накарах я да седне на една пейка. Изтрих очите ѝ с кърпичката си. Казах ѝ думите, с които бих утешил Мари, ако тя беше паднала на алеята с липите и аз я бях вдигнал. Престорих се, че не съм отгатнал обещанието в нейното вълнение и в сълзите ѝ.

IX

На другия ден сутринта тя не излезе на езда. Аз отидох в Бордо (въпреки че Съдебната палата беше във ваканция, ходех там по два дни седмично, за да не прекъсвам консултациите си).

Когато се качих на влака, за да се върна в Калез, южният експрес беше на гарата и за моя най-голяма изненада видях зад стъклото на вагона, където беше написано „Биариц“, Маринет без траурен воал, облечена в сив костюм. Спомних си, че една нейна приятелка отдавна я викаше да отиде при нея в Сен-Жан-дьо-Люз. Тя преглеждаше някакъв илюстриран вестник и не видя знаците, които ѝ правех. Вечерта ти разказах за това, но ти не ми обърна внимание, защото смяташе, че е отишла да се поразвлече. Маринет получила малко след като съм заминал телеграма от приятелката си. Ти сякаш беше изненадана, че не знам нищо. Може би си подозирала, че сме се нагласили да се срещнем тайно в Бордо. Малката Мари обаче лежеше с температура; от няколко дни тя имаше диария, която те тревожеше. Трябва да бъде справедлив — когато някое от децата беше болно, нищо друго не те интересуваше.

Бих искал да отмина бързо онова, което се случи през следващите дни. Дори след тридесет години не мога да си наложа без усилие на волята да си го припомня. Не съм забравил в какво ме обвини. Осмели се да ми заявиш право в лицето, че не съм позволил да извикаме за консултация лекар от града. Ако бяхме довели професор Арнозан, той, разбира се, щеше да познае, че детето не е болно от грип, а от тифус. Но припомни си добре. Един-единствен път ти ме запита:

— Дали да извикаме Арнозан?

Аз ти отговорих:

— Доктор Обру твърди, че в селото имало около двадесет случая от същия грип.

И ти не настоя. А разправяш, че си ме молила пак на другия ден да телеграфирам на Арнозан. Щях да си спомня, ако беше така.

Толкова дни и нощи прехвърлях тези спомени, че наистина вече сам не знам какво да мисля. Че съм скъперник, скъперник съм... но и въпрос не можеше да става за стиснатост, щом се отнасяше до здравето на Мари. Просто неправдоподобно е, защото професор Арнозан е готов да лекува даром от любов към бога и към хората. Не го извиках, защото бяхме убедени, че това е обикновен грип „с усложнение в червата“, и оня невежа Обру караше Мари да яде, за да не отслабне. Той я уби, а не аз. Не, ние изобщо не спорихме тогава. Ти не настоя да извикаме Арнозан. Лъжкия. Аз не съм отговорен за смъртта на Мари. Ужасно е да ме обвиняваш! А ти го вярваш, винаги си го вярвала!

Безпощадно лято! Обезумяло лято, жестоки щурци... Не можехме да осигуряваме лед. Изтривах през тези безкрайни следобеди мъничкото потно лице и гонех мухите. Арнозан дойде много късно. Променихме лечението, когато всичко беше загубено. Може би тя бълнуваше, когато повтаряше: „За татко! За татко!“ А помниш ли как сърцераздирателно викаше: „Боже мой, аз съм още мъничка...“ А после се съвземаше и добавяше: „Не, още мога да търпя.“ Абат Ардуен я караше да пие вода от Лурд. Ние заедно се навеждахме над изтощеното ѝ телце, ръцете ни се докосваха. Когато всичко свърши, ти ме обвини, че съм безчувствен.

Искаш ли да знаеш какво ставаше в душата ми? Странно, че ти, вярващата християнка, не можеше да се откъснеш от трупа. Молеха те да ядеш, повтаряха ти, че няма да издържиш. Но трябваше да те измъкнат от стаята насила. Ти седеше до леглото на Мари, докосваше челото, хладните ѝ бузи, опипваше ги. Притискаше устни до още живите коси; и отвреме-навреме падаше на колене не за да се молиш, а за да притискаш чело до вкочанените ледени ръчички.

Абат Ардуен те вдигаше, говореше ти за децата, на които трябва да приличаме, за да влезем в царството небесно. „Тя е жива, тя ви вижда, тя ви чака.“ Ти клатеше глава. Тези думи не достигаха до съзнанието ти: вратата не ти помагаше. Ти мислеше само за това телце, плът от твоята плът, което щеше да бъде погребано и вече беше започнало да гнива; докато аз, безверникът, загледан в останките на Мари, проумявах значението на думата „тленност“. Испитвах

непреодолимо чувство на раздяла, на отсъствие. Тя вече не беше тук; това не беше тя. „Вие търсите Мари? Тя вече не е тук...“

По-късно ти ме обвини, че съм я забравил бързо. Само аз знам какво се пречупи в мен, когато я целунах за последен път в нейния ковчег! Но това вече не беше тя. Ти ме презираше, че не те придружавам на гробищата, където ходеше почти всеки ден.

— Той не стъпва там — повтаряше ти. — А нали Мари обичаше единствено! Той няма сърце.

Маринет дойде за погребението, но след три дни си замина. Болката те заслепяваше, ти не виждаше опасността, която се задаваше от тази страна. Дори като че ли ти олекна, след като сестра ти си отиде. Два месеца по-късно научихме за годежа ѝ с някакъв журналист, с когото се запознала в Биариц. Нямахме време да се отбие ударът. Ти беше неумолима — сякаш кипеше срещу Маринет от дълго сдържана злоба; не пожела дори да се запознаеш с оня „негодник“ — най-обикновен човек, ни по-лош, ни по-добър от останалите; единственото му престъпление беше, че лишава нашите деца от наследство, от което и той нямаше кой знае каква облага, тъй като племенниците на Филипо получаваха по-голямата част.

Но ти никога не разсъждаваш; чернеше го без капка угризение; не познавам друг по-искрено несправедлив човек от теб. Бог знае за какви незначителни прегрешения се изповядваш. И дори не забелязваш, че целият ти живот е нарушение на евангелските закони. Не ти струва нищо да натрупаш цял куп лъжливи доводи, за да унищожаш предмета на омразата си. За мъжа на сестра си, когото никога не беше виждала и за когото не знаеше нищо, ти казваше:

— В Биариц я уплете в мрежите си един измамник, някакъв хотелски мошеник...

Когато горкичката Маринет умря при раждане (ах, не бих искал да те осъждам така жестоко, както ти ме осъди, когато умря Мари!), малко е да се каже, че ти не прояви никаква скръб. Събитията бяха доказали, че си права — не можеше да завърши друго; тя сама се погубила; ти нямало в какво да се упрекнеш; изпълнила си била дълга си; нещастната Маринет знаела, че семейството ѝ винаги било готово да я приеме, че я чакали, оставало само да даде знак. Тъй или иначе

можела си да кажеш с чиста съвест, че не си станала съучастница. Ти сама си знаела колко ти е струвало да останеш твърда — „но има случаи, когато трябва да съумеем да заглушим сърцето си.“

Не, аз няма да те укорявам. Признавам, че беше добра към сина на Маринет, малкия Люк, когато майка ти не беше вече между живите — до смъртта си тя се беше грижила за него. Ти го вземаше при нас през ваканциите, ходеше да го виждаш един път в годината в колежа в околностите на Байон. „Аз изпълнявам дълга си, след като баща му не изпълнява своя...“

Никога не ти разказах как се срещнах с бащата на Люк в Бордо през септември 1914 година. Исках да си осигуря сейф в банката. Всичките бяха заети от парижаните, които бягаха от града. Най-сетне директорът на „Креди Лионе“ ми съобщи, че един от клиентите им се връщал в Париж и може би щял да се съгласи да ми отстъпи своя сейф. Когато назова името му, разбрах, че става дума за бащата на Люк. Ах, не, той съвсем не беше толкова чудовище, каквото си го представяше ти. Напразно се мъчех да открия в този тридесет и осем годишен мършав разстроен мъж, уплашен да не го вземат в армията, човека, когото бях зърнал преди петнадесет години на погребението на Маринет и с когото бях водил делови разговор. Той говори съвсем открито с мен. Живее с една жена, която не искал да влиза в допир с Люк. В интерес на малкия той го бил оставил на баба му Фондодеж... Моя клета Иза, ако знаехте ти и децата какво предложих на този човек същия ден! Сега мога да ти го кажа. Исках сейфът да остане на негово име, а да получа пълномощно от него. Цялото ми налично имущество щеше да се съхранява там, както и един документ, удостоверяващ, че всичко принадлежи на Люк. Докато съм жив, баща му нямаше да има достъп до сейфа. Но след моята смърт щеше да влезе в притежание на имуществото му и вие нямаше да знаете нищо...

Естествено аз се оставях в ръцете на този човек с цялото си богатство. Колко съм ви ненавиждал тогава! И какво стана? Той не пожела да склучи тази сделка. Не посмя! Заговори ми за своята чест.

Как можах да стигна до такова безумие? По това време децата приближаваха трийсетте, бяха задомени, изцяло на твоя страна, при всички случаи срещу мен. Вие действахте тайно, аз бях врагът. Бог

знае, че и с двамата, особено с Жьонвиев, ти никак не се разбираше. Упрекваше я, че те оставя винаги сама, че не ти иска съвет за нищо, но срещу мен фронтът веднага се обединяваше. Впрочем всичко беше скрито-покрито, с изключение на тържествените случаи в живота: така например водихме страшни битки, когато децата се женеха. Аз не исках да дам нито на Жьонвиев, нито на Юбер зестра в налични пари, а рента. Отказах да уведомя заинтересуваните семейства в какво състояние е богатството ми. Не отстъпвах, бях по-силният, омразата ме поддържаше — омразата, но също така и любовта, любовта ми към малкия Люк. Родителите на бъдещия ми зет и на бъдещата ми снаха се съгласиха все пак, защото не се съмнявах, че ги чака огромно имане.

Но моето мълчание ви безпокоеше. Мъчехте се да ми измъкнете тайната. Жьонвиев ме подхващаше понякога с нежност. Горката дебелана, чувах я отдалеч, като тракаше с дебелите си дървени подметки! Често ѝ казвах: „След смъртта ми ще ме благославяте“, само за да изпитам удоволствието да видя как блясват очите ѝ от алчност. Тя ти повтаряше тези вълшебни думи. Цялото семейство изпадеше във възторг. А в същото време аз се мъчех да измисля средство, за да ви оставя само онова, което беше невъзможно да скрия. Вълнувах се единствено за малкия Люк. Мина ми дори мисълта да ипотекирам земите.

Но все пак веднъж повярвах в престорените ви грижи — това се случи една година след смъртта на Мари. Разболях се. Някои от симптомите напомняха болестта, която беше отнесла нашата малка дъщеря. Не обичам да ме лекуват, не мога да търпя докторите и разните хапчета и прахове. Ти не ме остави на мира, докато не се съгласих да легна и не извикахме Арнозан.

Грижеше се за мен предано, това беше в реда на нещата, но понякога, когато ме питаше как съм, струваше ми се, че долавям в гласа ти тревога. Ти опипваше челото ми със същия жест, както челата на децата. Остана да спиш в стаята ми. Щом се раздвижвах през нощта, ставаше и ми даваше да пия. „Тя държи на мен — казвах си, — кой би го повярвал?... Може би защото добре печеля?...“ Едва ли, ти не обичаш парите сами за себе си... Трепериш положението на децата

да не се влоши след смъртта ми! Ето едно по-правдоподобно обяснение. Но не беше и това.

След като Арнозан ме прегледа, ти излезе да поговориш с него, без да понижаваш глас, както ти се случва, когато си развълнувана:

— Моля ви се, докторе, разкажете на всички, че Мари е умряла от коремен тифус. Носят се слухове, че е умряла от туберкулоза като горките ми братя. Хората са лоши, не им омръзва да приказват. Треперя тия клюки да не попречат на Юбер и на Жьонвиев. Ако мъжът ми е тежко болен, пак ще започнат сплетните. Страшно съм разтревожена от няколко дни: все си мисля за нещастните си деца. Нали знаете, преди да се оженим, и той е преболедувал, единият му дроб е засегнат. Това стана известно; при нас всичко се знае; хората толкова обичат да одумват! Дори мъжът ми да умре от инфекциозна болест, никой няма да повярва, както не повярвах и за Мари. И горките ми деца ще трябва да заплащат за това. Страшно ме е яд на него, като го гледам как не иска да се лекува. Отказваше дори да легне! Сякаш това се отнася само до него! Но той никога не мисли за другите, дори и за собствените си деца! Не, не, докторе, човек като вас не може да си представи, че съществуват хора като моя мъж. Вие сте като абат Ардуен, не вярвате в злото.

Смеех се сам в леглото и когато се върна и ме запита за какво се смея, отговорих ти с думите, които често си разменяхме: „За нищо.“

— Защо се смееш?

— За нищо.

— За какво мислиш?

— За нищо.

Х

Отново се залавям да пиша след кризата, която ме държа почти цял месец във ваша власт. Щом болестта ме обезоръжава, семейният кръг се затяга около леглото ми, вие зорко ме следите.

Миналата неделя Фили дойде да ми прави компания. Беше горещо, отговарях му едносрично; унасях се... Колко ли време съм дремал? Не бих могъл да кажа. Събуди ме гласът му. Видях го как слухти в полумрака. Очите на този млад вълк блестяха. Той носеше на китката си, над часовника, златна верижка. Ризата беше полуотворена над момчешката му гръд. Отново се унесох. Събудих се от скърцането на обувките му, но го наблюдавах през спуснатите си клепащи. Той опипваше вътрешния джоб на самото ми, където е портфейлът ми. Сърцето ми лудо биеше, но се сдържах и не помръднах. Дали той усети? Върна се на мястото си. Престорих се, че току-що се събуждам. Попитах го дълго ли съм спал.

— Само няколко минути, дядо.

Потръпнах от ужаса на самотните старци, когато някой младеж ги дебне. Дали не полудявам? Струва ми се, че този може да ме убие. Юбер каза един ден, че Фили е способен на всичко.

Иза, виждаш ли колко нещастен бях? Когато прочетеш това писмо, ще бъде много късно, за да ме съжалиш. Но приятно ми е да се надявам, че все пак ще ти стане мъчно за мен. Аз не вярвам в твоя вечен ад, но знам какво значи да си прокълнат на земята, окаяник, заблуден човек, който, накъдето и да тръгне, все по погрешен път върви; неудачник, който не умее да живее, както живеят всички останали хора — човек, който в истинския смисъл на думата не притежава дарбата да живее. Иза, аз страдам. Духа зноен южен вятър. Жаден съм, а в тоалетната стая има само хладка вода. Милиони и нито чаша прясна вода!

Понасям ужасното посещение на Фили може би защото той ми напомня друго едно момче, малкия Люк, нашия племенник, който днес вече щеше да е на тридесет години. Никога не съм отричал твоята добродетел, а това дете ти даде възможност да я проявиш. Ти не го

обичаше — той нямаше нищо от семейство Фондодеж, макар да беше син на Маринет, не обичаше младежа с тъмни кехлибарени очи с ниско чело и с коси, сресани на „лимби“, както казваше Юбер. Той учеше лошо в колежа в Байон, където беше пансионер, но това, казваше ти, не те засягало. Достатъчно било, че се занимаваш с него през ваканцията.

Не, книгите не го интересуваха. В нашия край, където няма дивеч, той почти всеки ден се връщаше с ловни трофеи. През годината един-единствен див заек да се шумугнеша през лозята, и той успяваше да ни го донесе — още го виждам по широката пътека между лозята как стиска весело за ушите животното с окървавена муцуна. Чувах го, като тръгва в зори. Отварях прозореца си; гласът му звънваше в мъглата:

— Отивам да видя мрежите.

Той винаги ме гледаше право в лицето, издържаше погледа ми, не се боеше от мен; дори през ум не би му минало подобно нещо.

Отвреме-навреме отсъствувах по няколко дни от къщи: ако се върнех, без да предупредя, обикновено усещах мирис на пури, килимът във всекидневната беше вдигнат, откривах всички признаци на прекъснато празненство. (Щом видяха гърба ми, Жьонвиев и Юбер канеха приятели и организираха „гуляи“ въпреки изричната ми забрана; а ти насърчаваше непослушанието им, защото „трябвало да поддържат връзки“.) В тези случаи винаги изпращахте Люк да ме посрещне, за да ме обезоръжи. На него му беше смешно, че се страхувате от мен.

— Влязох във всекидневната точно когато танцуваха и извиках: „Чичо идва, ето го, по прекия път...“ Да ги беше видял как се разхвърчаха на всички страни! Леля Иза и Жьонвиев отнесоха сандвичите в кухнята. Голяма суматоха!

Единствено на света за това малко момче не бях плашило. Понякога слизах с него до реката, когато ловеше риба. Това пъргаво като живак същество можеше да остане с часове съсредоточено, неподвижно, сякаш превърнато във върба. Само ръката му се вдигаше и отпускаше бавно, безмълвно, като клон. Жьонвиев с право казваше, че не е „поетичен“. Той никога не би си развалил спокойствието, за да погледа лунната светлина от терасата. Не се възхищаваше от

природата, защото самият той беше частица от природата, слят с нея, една от нейните сили, извор с жива вода сред изворите.

Премислях колко тъжен е неговият млад живот: майка му беше умряла, за баща си не биваше да говори пред нас, от малък по пансион, самотен... На мен би ми трябвало много по-малко, за да прелива сърцето ми от горчивина и омраза. А от него бликаше радост. Всички го обичаха. Колко странно ми се струваше това на мен, когато всички мразеха! Всички го обичаха, дори и аз. Той се усмихваше на целия свят, а също и на мене; но не повече, отколкото на другите.

В това същество, изтъкано от инстинкти, най-вече ме поразяваше, колкото повече растеше, неговата чистота, непознаването на злото, равнодушието към него. Нашите деца също бяха добри, съгласен съм. Юбер беше млад човек за пример, както казваше ти. Признавам, че възпитанието ти даде плодове. Дали Люк, ако беше имал време да стане мъж, щеше да бъде действително нравствен? Неговата чистота не изглеждаше нито придобита, нито съзнателна — тя беше като прозрачната вода, пробягваща между камъчетата. Блестеше по него като росните капки по тревата. Спирам се на това, защото именно неговата чистота даде най-дълбоко отражение в мен. Всичките ти високонравствени възгледи, намеците ти, презрителното ти изражение, присвистата уста не биха могли да ми разкрият злото, както ми го показва, неусетно за самия мен, това дете — разбрах го много по-късно. Ти си въобразяваш, че човечеството носи на себе си печата на първородния грях, но никое човешко око не би могло да го открие у Люк — той беше излязъл от ръцете на ваятеля непокътнат, съвършен и изящен. Ето защо, сравнявайки се с него, съзнавах своята уродливост.

Мога ли да кажа, че съм го обичал като син? Не, обичах го, защото в него не намирах нищо от себе си. Знам много добре какво са наследили Юбер и Жьонвиев от мен: суровост, жажда за материални блага, които поставят над всичко в живота, презрително властолюбие (Жьонвиев се отнася към мъжа си безжалостно, личи си, че е моя дъщеря). В Люк бях сигурен, че няма да се сблъскам със себе си.

Аз не мислех за него през годината. Баща му го вземаше за Нова година и за Великден, а през големите ваканции ни го изпращаше. Той

напускаше нашия край през октомври с прелетните птички.

Набожен ли беше? Ти казваше за него:

— Дори при зверче като Люк се чувствува влиянието на отците-йезуити. Той никога не пропуска службата в неделя, изповядва се... Е, вярно, че попретупва молитвите. Но в края на краищата всеки дава това, което може.

Той никога не говореше с мен по тези въпроси; дори не намекваше за тях. Говорехме винаги за най-конкретни неща. Понякога, когато измъкваше от джоба си нож, плавок, свирка, с която мамеше чучулигите, малката му черна молитвена броеница падаше на тревата и той пъргаво я прибираше. Може би в неделя сутрин беше малко покротък, отколкото през другите дни, не така пъргав, безгрижен, сякаш носеше на раменете си непознат товар.

Между другото към Люк ме привързваше нещо, което може би би те учудило: неведнъж в неделя аз откривах в това младо козле, което спираше да скача в тези часове, брат на момиченцето, заспало преди дванадесет години, на нашата Мари, макар тя да беше така различна от него — не можеше да понася някой да стъпче насекомо, обичаше да застила с мъх хралупите на дърветата, за да постави там статуетката на Дева Мария, помниш ли? Е, добре, в сина на Маринет, в това „зверче“, както ти го наричаше, за мен оживяваше нашата Мари или по-скоро същият извор, който беше бликал от нейната душа и се беше скрил под земята с нея, сега отново ромолеше в моите крака.

В първите дни на войната Люк приближаваше петнадесет години. Юбер беше мобилизиран в обоза. Той понасяше философски наборните комисии, но ти умираше от тревога. На тесните му гърди, които години наред не ти даваха покой, сега се опираха твоите надежди. Когато еднообразната работа в канцеларията и някои подхвърлени обиди му внушиха желанието да отиде на фронта доброволно и той безрезултатно направи постъпки да го изпратят, стигна дотам открито да признаеш неща, които години наред старателно беше скривала. „С твоята наследственост...“ — повтаряше ти.

Горката ми Иза, не се страхувай, че ще ти хвърля камък. Аз никога не съм завладявал мислите ти, ти никога не си се вглеждала в

мен, а по това време по-малко от когато и да било друг път. Не отгатна каква тревога се надига в мен с всяка измината зима. Бащата на Люк беше мобилизиран и изпратен в някакво министерство и сега момчето беше при нас не само през лятната ваканция, но и през новогодишната и великденската. Войната го въодушевяваше, страхуваше се да не свърши, преди да е станал осемнадесетгодишен. Той, който по-рано не отваряше книга, сега буквално поглъщаше специалните издания, изучаваше картите. Правеше физически упражнения. На шестнадесет години беше вече мъж — суров мъж. Не се трогваше нито от ранените, нито от убитите! Най-мрачните разкази за живота в окопите, които го карах да чете, му се струваха като страшен и прекрасен спорт, с който не винаги би имал възможността да се занимава — трябваше да бърза. Ах, колко се страхуваше да не закъснее! Имаше вече в джоба си разрешението на глупавия си баща. А аз, колкото повече приближаваше съдбоносният рожден ден през януари 1918 година, с толкова по-голяма тревога следях кариерата на стария Клемансо, дебнех го като родителите на затворниците, които са чакали свалянето на Робеспьер, надявайки се, че тиранинът ще падне, преди да осъдят синовете им.

Когато Люк отиде в лагера в Суж на обучение, ти му изпращаше плетени вълнени дрехи и лакомства, но изричаше такива думи, че ми идеше да те убия, бедна моя Иза. Казваше например: „Горкото момче! Колко тъжно, ако загине, но поне няма да остави никого зад себе си...“ Разбира се, в тези думи нямаше нищо лошо.

Един ден разбрах, че няма надежда войната да свърши, преди Люк да замине. Когато фронтът беше пробит при Шмен-де-Дам, той дойде да се сбогува с нас две седмици по-рано, отколкото предполагаме. Толкова по-зле! Ще събера сили да разкажа един страшен спомен, който ме буди нощем и ме кара да стена от мъка. Този ден отидох в кабинета си да взема един кожен пояс, който сарачът беше направил по мой модел. Качих се на стълбичката и се помъчих да издърпам гипсовата глава на Демостен, поставена на библиотеката ми. Едва ми достигаха сили. Тя беше пълна с луидори; криех ги там, откакто бяха обявили мобилизацията. Зарових ръка в златото, на което най-много държах на света, и започнах да пълня кожения пояс. Когато

слизах по стълбичката, натежалата боа, натъпкана с метал, се намота около врата ми, притисна тила ми.

Подадох стеснително пояса на Люк. Отначало той не разбра какво му давам.

— Защо ми е това, чичо?

— Може да ти потрябва, когато разквартируват войските или ако попаднеш в плен... както и при много други обстоятелства. Златото отваря всички врати.

— Ами — засмя се той, — както съм се натоварил!... Да не мислиш, че ще помъкна и тоя пояс! Още в първата атака ще трябва да го зарежа в шумака...

— Не си прав, момчето ми, в началото на войната всички, които имаха злато, го носеха със себе си.

— Защото не са знаели какво ги чака, чичо.

Той стоеше прав сред стаята. Беше захвърлил натъпкания със злато пояс на дивана. Колко тъничък изглеждаше този смел младеж в прекалено голямата за него униформа! От широката яка се подаваше детският му врат. Остриганите коси го бяха обезличили. Бяха го подготвили за смъртта, бяха го „пременили“, той беше станал като другите, неотличим, безименен, вече изчезнал... Погледна за миг пояса, после вдигна очи към мен с насмешка и презрение. Но все пак ме целуна. Изпратих го до пътната врата. На прага той се обърна и ми извика:

— Отнеси го всичкото във френската банка!

Очите ми се бяха замрежили от сълзи. Чух как ти му каза, смеейки се:

— Да не вярваш! Не чакай такова нещо от него!

Вратата се затвори; аз стоях неподвижно в антрето; ти ми каза:

— Признай си! Знаеше, че няма да приеме златото ти, нали? Затова направи този жест!

Спомних си, че поясът беше останал на дивана. Някой прислужник можеше да го намери, знае ли човек... Отидох бързо в стаята, метнах отново пояса на раменете си и изсипах съдържанието му в главата на Демостен.

Няколко дни по-късно умря майка ми — едва си спомням за смъртта ѝ; тя не съзнаваше нищо от много години и не живееше вече с нас. Сега мисля за нея всеки ден, за майка ми от моето детство и от моята младост — образът на старицата, в каквата се беше превърнала, се е изличил от съзнанието ми. Аз не мога да търпя гробищата, но понякога ходя на гроба ѝ. Не нося вече цветя, откакто забелязах, че ги крадат. Бедняците идват да задигат розите на богатите за сметка на техните покойници. Би трябвало да оградя с решетки гроба, но сега всичко е толкова скъпо! Люк няма гроб. Той изчезна; той е един от „безследно изчезналите“. Пазя в портфейла си единствената картичка, която беше имал време да ми изпрати: „Всичко е наред, колетът получен, целувки.“ Той беше написал „целувки“. Все пак моето нещастно дете ми беше подарило тази дума.

XI

Тази нощ се събудих от задух. Трябваше да стана и да се довлека до фотьойла; под пристъпите на яростния вятър прочетох последните страници. Изненадан съм от тъмните дълбини, които те осветляват в душата ми. Преди да седна отново да пиша, се облакът на прозореца. Вятърът беше стихнал. Ни полъх под обсипаното със звезди небе — Калез спеше. И внезапно към три часа след полунощ отново налетя вихрушка, отново започна да гърми, паднаха първите тежки ледени капки. Те тракаха по керемидите, уплаших се, че ще се изсипе град; стори ми се, че сърцето ми спира.

Лозята едва бяха пуснали филизи; бъдещата реколта беше на хълма; тя сякаш чакаше там като агънца, които ловците завързват и изоставят в мрака, за да привлекат зверовете; яростни облаци се виеха над обречените лозя.

Какво ме интересуват сега реколтите — гроздоберите, жътвите? Аз няма вече какво да пожъна на този свят. Остава ми само едно — да опозная по-добре себе си. Слушай, Иза, след смъртта ми ще намериш в тези книжа листа с последната ми воля. Разпоредил съм се няколко месеца след смъртта на Мари, когато бях болен и ти се безпокоеше за мен заради децата. В това завещание съм изразил вярата си горе-долу в следните думи: „Ако в предсмъртния си час се съглася да приема участие от свещеник, отсега с пълно съзнание протестирам, защото, само ако се възползват от умствения ми и физически упадък, биха могли да получат от мен това, което разумът ми отхвърля.“

Но трябва да ти призная, че стана обратното — макар да се наблюдавам внимателно през последните два месеца, преодолявайки отвращението към себе си, макар съзнанието ми никога да не е било по-ясно, аз усещам мъчително влечение към християнската вяра... Не мога повече да отричам, че в мен съществува път, който би ме отвел до твоя бог. Ако можех да се понравя сам на себе си, щях да преодоля този порив. Ако можех да се презирам без задна мисъл, въпросът щеше да бъде разрешен завинаги. Но като си помисля колко суров човек съм аз, като си помисля колко опустошено е моето сърце и каква дарба

притежава да вдъхва омраза и да създава около себе си пустиня, не откривам нищо, което да победи надеждата... Ще ми повярваш ли, Иза? Може би не заради вас, праведните, съществува твоят бог, ако въобще съществува, а заради нас. Ти не ме познаваше, не знаеше кой съм аз. Станах ли по-малко противен в твоите очи, след като прочете тези страници? Все пак ти виждаш, че в мен съществува една тайна струна, която Мари докосваше само като се сгушеше в обятията ми, а също и малкият Люк, когато в неделя се връщаше от черква, седаше на пейката пред къщата и гледаше полята.

О, само не мисли, че имам възвишена представа за себе си. Аз познавам сърцето си, това сърце, това змийско кълбо — задушено под змиите, наситено с тяхната отрова, то продължава да бие под тяхната гмеж. Това змийско кълбо, което е невъзможно да размотаеш, което трябва да бъде разсечено с нож, с удар на меч: „Не мир, а меч дойдох да ви донеса.“

Утре може би ще се отрека от това, което ти доверявам сега, както се отрекох тази нощ от последната си воля от преди тридесет години. Мислех, че мразя с изкупителна омраза всичко, в което ти вярваше, и продължавам и до днес да мразя онези, които се кичат с името християнин: но не е ли истина, че мнозина принизяват надеждата, обезобразяват едно лице, онова Лице, онзи Лик? С какво право ги съдя — ще кажеш ти, — аз, който съм така противен? Иза, няма ли в моята мерзост нещо, не знам точно какво, което повече от тяхната добродетел прилича на Разпятието, пред което ти се прекланяш? Разбира се, моят въпрос ще ти се стори нелепо кощунство. Как да си докажа, че съм прав? Защо не говориш с мен? Защо никога не си ми говорила? Може би съществува някоя твоя дума, която ще разтвори сърцето ми! Тази нощ ми се струва, че все още не е късно да започнем отново нашия живот. Ами ако не изчакам смъртта си и ти дам тези страници? Ако те закълна в името на твоя бог да ги изчетеш докрай? Ако издебна мига, когато завършиш четенето? Ако те видя да влизаш в стаята ми с обляно в сълзи лице? Ако разтвориш обятията си за мен? Ако ти поискам прошка? Ако паднем на колене един пред друг?

Бурята като че ли стихна. Предутринните звезди трептят. Струваше ми се, че пак вали, но само листата се оцеждат. Ако се изтегна на леглото, дали ще получа задух? И без това не мога повече

да пиша, отвреме-навреме оставям перото и опирам глава на твърдото облегалo на стола.

Змийско съскане, оглушителен грохот и мълния раздраха небето. И настъпи зловеща тишина, след която по склоновете избухнаха бомби — хвърляха ги лозарите, за да разпръснат градоносните облаци или те да се излеят в дъжд. Ракети излетяха в мрака, от тази страна, където Барсак и Сотерн тръпнат в очакване на бедствието. Камбаната на „Сен-Венсан“ бие с пълна сила, за да прогони градушката, както човек пее през нощта, когато се страхува. И внезапно на керемидите се чу шум — сякаш някой беше хвърлил шепа камъни... Градушката! Някога щях да се спусна към прозореца... Чувах как капациите в другите стаи се отварят. Ти извика на един човек, който бързо прекосяваше двора:

— Силна ли е?

Той отговори:

— Силна е, но за щастие е примесена с дъжд.

В коридора изтича босо уплашено дете. Пресмятах по навик? „Сто хиляди франка загубени...“, но не помръднах от мястото си. На времето нищо не би могло да ме задържи да не изтичам навън. Нали веднъж ме намериха посред нощ сред лозята по пантофи, с угаснала свещ в ръката, а градушката се сипеше по главата ми. Дълбокият инстинкт на селянина ме тласкаше да се спусна, да се просна на земята и да прикрия с тялото си очуканите лозя. Но тази вечер аз гледах като чужденец това, което, в дълбокия смисъл на думата беше мое. Най-сетне съм развързан. Не знам какво, не знам кой ме развърза, Иза, но въжетата са скъсани: аз се отклонявам. Каква сила ме увлича? Сляпа сила? Любов? Може би любов...

ВТОРА ЧАСТ

XII

Париж, улица „Бреа“

Как ми хрумна да пъхна тази тетрадка в куфара си? Какво да правя сега с тази дълга изповед? Всичко е свършено с моите близки. Тази, заради която се разкривах тук до дъното на душата си, не бива да съществува повече за мен. Защо да се залавям отново? Защото, без да съзнавам, изглежда, съм намерил в писането успокоение, избавление. В каква светлина ме разкриват последните редове, написани в нощта на градушката! Дали не бях на границата на безумието? Не, не, да не говорим тук за безумие. Не бива дори да споменавам тази дума. Те биха били способни да го използват срещу мен, ако тези страници попаднат в ръцете им. Те не са предназначени за никого. Ще трябва да ги унищожа, щом се почувствувам по-зле... Освен ако не ги завеция на непознатия си син, когото дойдох да търся в Париж. Горях от желание да разкажа за неговото съществуване на Иза в страниците, където намеквах за моя роман от 1909 година и бях почти готов да призная, че моята приятелка беше заминала бременна за Париж, за да се скрие...

Смятах, че съм великодушен, тъй като изпрацах на майката и на детето по шест хиляди франка годишно преди войната. Дори през ум не ми беше минавало да увеличи тази сума. Аз съм виновен, че заварих тук две потиснати, смазани от черна работа същества. Под предлог, че те живеят в този квартал, наех стая в един семеен пансион на улица „Бреа“. Едва успях да се сместя между леглото и шкафа, за да седна да пиша. И каква врява! По мое време Монпарнас беше тих. Сега сякаш е населен с луди, които никога не спят. Дори семейството ми не шумеше толкова на площадката в Калез през нощта, когато видях с очите си и чух с ушите си... Но защо си припомням това? В същност може би ще се избавя поне за малко от този жесток спомен... докато пиша... Пък и защо да унищожавам тези страници? Моят син, моят наследник има право да ме познава. С тази изповед ще поправа поне донякъде вината си, че съм го държал, откакто е роден, далеч от себе си.

Уви, достатъчни ми бяха два разговора, за да си съставя мнение за него. Той не е човек, който би се развълнувал от моето послание. Какво би могъл да разбере този продавач в магазин, тая дребна душа, това затъпяло същество, чиято единствена радост е да залага на конни състезания?

През нощта, когато пътувах от Бордо за Париж, си представях какви укори ще ми отправи, подготвих защитата си. Как лесно човек се влияе от шаблоните в романите и театрите! Не се съмнявах, че моят незаконороден син ще бъде изпълнен с горчивина и възвишени чувства! Приписвах му ту суровото благородство на Люк, ту красотата на Фили. Всичко бях предвидил, с изключение на това, че той би могъл да прилича на мен. Дали съществуват бащи, на които им доставя удоволствие, като им кажат: „Колко прилича на вас синът ви“?

Измерих омразата, която изпитвам към себе си, като видях как пред очите ми се появи моят двойник. Обичах Люк като син, който не прилича на мен. Робер се различава от мен само по едно — неспособен е бил да издържи какъвто и да е изпит. Трябвало да се откаже от учението, след като много пъти го късали. Майка му, която жертвувала и последния си залък, го презира за това. Не може да се въздържи, непрекъснато прави намеци за неуспеха му; той навежда глава, защото не може да се утеши за загубените пари. По това вече е истински мой син! Но да му поднеса такова богатство, надминава неговото скромно въображение. Не може да си го предостави, не може да повярва. В същност майка му и той се боят: „Не е законно... могат да ни затворят...“

Дебелата бледа жена с посивели коси, тази карикатура на жената, която бях обичал, вдигна към мен все още хубавите си очи.

— Ако бях ви срещнала на улицата — каза ми тя, — нямаше да ви позная...

А аз бих ли я познал? Опасявах се от нейната злоба, от отмъщението ѝ. Опасявах се от всичко, но не и от подобно унило равнодушие. Загрубяла, затъпяла от осемчасово тракане на пишеща машина, тя се плашеше от разпавии. Беше запазила болезнения си страх от съда, с който някога беше имала неприятности. Все пак аз им обясних какво смятам да направя — Робер трябваше да запази сейф на свое име в някоя банка. Щях да отнеса там моето богатство. Той щеше да ми даде пълномощно да отворям сейфа и да се задължи да не се

докосва до парите преди смъртта ми. Естествено поисках да ми подпише декларация, в която да признае, че всичко, намиращо се в сейфа, ми принадлежи. Не можех все пак да се оставя напълно в ръцете на този непознат. Майката и синът ми възразиха, че след смъртта ми други могат да намерят документа. Тези глупци не желяеха да предоставят всичко на мен.

Помъчих се да им втълпя, че могат да се доверят на един провинциален адвокат Бурю, който ми дължи всичко и с когото водим дела от четиридесет години. Той съхранява един плик, на който съм написал: „Да се изгори в деня на смъртта ми“ и който ще бъде изгорен с всичко, което съдържа. Там ще поставя декларацията на Робер. Убеден съм, че Бурю ще го изгори, защото този запечатан плик съдържа документи, които е заинтересован да унищожи.

Но Робер и майка му се страхуваха, че след моята смърт Бурю няма да изгори нищо и ще почне да ги шантажира. И аз си го мислех, затова щях да им дам в ръцете документи, с които да изпратят гореспоменатия Бурю на каторга, ако проговори. Бурю щеше да изгори пред тях декларацията на Робер и чак тогава те щяха да му върнат оръжието, с което щях да ги снабдя. Какво повече искаха?

Но тая идиотка и тоя глупак, на които аз нося милиони, не разбират нищо, заинатено си знаят тяхното, и вместо да паднат на колене пред мен, както си въобразявах, спорят, препират се... Пък дори и да имаше риск! Все пак си струва труда да се опита! Но не, те не искаха да подпишат документа: „Много сложно ще бъде с декларациите за доходите... ще имаме неприятности...“

Ах, колко силно мразя другите, щом не тряснах вратата под носа на тези двама. Те се страхуваха също и от „другите“: „Те ще разкрият тайната и ще заведат дело срещу нас...“ Робер и майка му вече си представяха, че семейството ми е предупредило полицията и че ме следят. Съгласявах се да се срещаме само нощем в най-отдалечените квартали. Като че ли с моето здраве можех да стоя буден до среднощ и да се разкарвам с таксита. Мисля, че другите не ме подозират — не за пръв път пътувам сам. Нямах откъде да узнаят, че миналата нощ в Калез съм присъствувал незабелязан на техния военен съвет. Тъй или иначе още не бяха успели да ме проследят. Нищо няма да ми попречи този път да постигна целта си. В деня, когато Робер реши да действува,

ще мога да заспя спокойно. Този страхливец няма да извърши нищо непредпазливо.

Тази вечер, тринадесети юли, един оркестър свири шумно; на ъгъла на улица „Бреа“ танцуват двойки. О, спокоен Калез! Спомням си последната нощ, когато прекарах там: бях взел въпреки забраната на лекаря едно хапче веронал и бях заспал дълбоко. Събудих се внезапно и погледнах часовника си. Беше един часът след полунощ. Стреснах се, като чух гласове. Прозорецът ми беше останал отворен: в двора и във всекидневната нямаше никого. Минах в тоалетната стая, която гледа на север към входната площадка. Там, противно на навика си, семейството ми беше окъсняло. В този напреднал час те не се страхуваха от никого: бяха сами, на тази страна гледаха само прозорците на тоалетната стая и на коридора.

Нощта беше тиха и топла. В промеждутъците, когато преставах да говоря, чувах малко учестеното дишане на Иза, драсване на кибрит. Никакъв полъх не раздвижваше черните брястове. Не смеех да се наведа, но познавах всеки неприятел по гласа, по смеха му. Те не спореха. Някакво разсъждение на Иза или Жьонвиев беше последвано от дълго мълчание. После внезапно, след като Юбер каза нещо, Фили възрази и всички заговориха едновременно.

— Сигурна ли си, мамо, че държи в огнеупорната каса в кабинета си само документи без стойност? Скъперникът е винаги неблагоприятен. Спомни си за златото, което искаше да даде на малкия Люк... Къде го крие?

— Не, нищо няма в касата, защото той знае, че ми е известен шифърът, с който се отваря — „Мари“. В нея държи само осигурителни полици и квитанциите за данъците.

— Мамо, а не може ли по данъците да разберем какви са доходите му?

— Има само документи, които се отнасят до недвижимите имоти. Сигурна съм.

— Това е много показателно, не мислите ли? Ясно е, че е взел всички предпазни мерки.

Фили промърмори, прозявайки се:

— Хайде бе, какъв крокодил! Голям късмет да попадна на крокодил като него!

— Ако искате да знаете моето мнение — каза Жьонвиев, — струва ми се, че няма да намерите нищо и в сейфа в „Креди Лионе“... Какво ще кажеш ти, Жанин...

— Знаеш ли, мамо, все пак той като че ли те обича малко. Нима когато бяхте деца не ви галеше? Не? Значи, вие сте си виновни. Не сте били ловки. Трябваше да проявите внимание, да го спечелите. Аз бих могла да го сторя, сигурна съм в това, но той не може да търпи Фили.

Юбер прекъсна рязко племенницата си:

— Бъди уверена, че безочието на твоя мъж ще ни струва скъпо...

Чух смеха на Фили. Наведох се малко. Пламъчето на една запалка освети за миг ръцете му, заоблената брадичка, дебелите устни.

— Хайде бе! Съвсем не ме е чакал, за да му станете противни.

— Нищо подобно, по-рано ни мразеше по-малко.

— Спомнете си какво разказва стара майка — продължи Фили, — как се е държал, когато загубил малката си дъщеря... Като че ли пет пари не давал... Никога не е стъпил на гробищата...

— Не, Фили, вие прекалявате! Ако е обичал някого на света, това беше Мари.

Ако Иза не беше възразила със слаб, треперещ глас, не бих могъл да се въздържа. Седнах на един нисък стол, наведох се напред, подпрях глава на прозореца. Жьонвиев каза:

— Ако Мари беше жива, нямаше за какво да говорим. Той сигурно щеше да остави всичко на нея.

— Хайде де! И нея щеше да намрази както всички останали. Той е чудовище. Няма човешки чувства.

Иза пак възрази:

— Моля ви, Фили, не говорете така за мъжа ми пред мен и пред децата му. Дължите му уважение.

— Уважение ли? Уважение?

Стори ми се, че той измърмори:

— Ако мислите, че е много забавно да вляза в подобно семейство...

Тъща му го прекъсна сухо:

— Никой не ви е принуждавал.

— Да, но ми хвърляхте прах в очите... Хайде, хайде, ето че Жанин се заплака. Какво пък толкова? Какво съм казал? — И той измърмори: — Пфу, да му се не види.

Настъпи мълчание, чувах само Жанин, която си бършеше носа. Някакъв глас, чийто притежател не можех да определя, прошепна:

— Колко много звезди!

Часовникът на Сен-Венсан удари два часа.

— Деца, време е да спим.

Юбер възрази, че не може да се разделят така, без нищо да са решили. Крайно време било да действуват. Фили го подкрепи. Той смяташе, че аз няма да издържа дълго. А след това щяло да бъде късно. Сигурно съм щял да взема всички мерки...

— Но в края на краищата, клетки мои деца, какво чакате от мен? Аз опитах всичко, не мога да направя нищо повече.

— Напротив — каза Юбер, — всичко зависи от теб...

Какво си шушукаха те? Най-важното ми убягваше. По тона на Иза разбрах, че е възмутена, ядосана.

— Не, не, никак не ми харесва.

— Не става дума какво предпочиташ ти, мамо, а как да спасим наследството.

Отново неясен шепот, прекъснат от Иза:

— Прекалено жестоко е, дете мое.

— И все пак, стара майко, вие не можете и занапред да останете негова съучастница. Той ни отнема наследството с ваше съдействие. Вашето мълчание изразява съгласие.

— Жанин, детето ми, как се осмеляваш!...

Горката Иза, колко ноци беше прекарала до главата на тази малка ревла, вземаше я при себе си в стаята, защото родителите й искаха да спят и нито една бавачка не можеше да я търпи... Жанин говореше сухо — кипях, само като я слушах! Тя добави:

— Мъчно ми е, че ви говоря тези неща, стара майко, но това е мой дълг.

Неин дълг! Тя назоваваше с това име поривите на плътта си, страха си да не я зареже оня нехранимайко, чийто глупашки смях слушах...

Жьонвиев подкрепи дъщеря си — истина е, че слабостта води до съучастничество. Иза въздъхна.

— Може би най-добре ще бъде да му пиша, деца.

— И дума да не става. Никакви писма! — възрази Юбер. — Писмата най-лесно ще ни окачат на бесилката. Надявам се, мамо, че не

си му писала досега?

Иза призна, че ми е писала два-три пъти.

— Нито заплашителни, нито обидни писма, нали?

Иза се колебаеше, не се решаваше да признае. А аз — аз се смеех... Да, да, тя ми беше писала писма, които пазя грижливо; две много оскърбителни и трето, почти нежно — предостатъчни да загуби, ако тези многоумни деца я накарат да заведе дело за развод. Сега всички се разшумяха — стига едно куче да заръмжи, и цялата хайка започва да лае.

— Нали не сте му писали, бабо? Нали у него няма опасни за нас писма?

— Не, мисля, че не са опасни... Само веднъж Бурю, адвокат от Сен-Венсан, когото мъжът ми държи в ръцете си не знам по какви причини, ми каза жално-жално (но той е подлец и лицемер): „Ах, госпожо, колко непредпазливо от ваша страна да му пишете...“

— Какво си му писала? Не си го оскърбила, надявам се?

— Веднъж го укорих след смъртта на Мари. И втори път през 1909 година... заради една връзка, по-сериозна от другите.

И понеже Юбер мърмореше: „Това е важно, изключително важно...“, за да го успокои, тя добави, че е уредила всичко по-късно, като ми е писала колко съжالياва и е признала грешките си.

— Е, туй вече е капак на всичко!

— Тогава няма защо да се страхуваме от бракоразводен процес...

— В края на краищата какво ни доказва, че той крои такива тъмни планове?

— Как така! Човек трябва да е сляп, та да не види непроницаемата тайнственост около финансовите му операции, намеците му, думите на Бурю, изречени пред свидетел: „Ще има да се блещят след смъртта на стария...“

Сега те спореха, сякаш старата жена не беше при тях. Тя стана от креслото си, охкайки. Каза, че не трябвало да се заседава до толкова късно навън с нейния ревматизъм. Децата изобщо не й обърнаха внимание. Чух небрежното „Лека ноц“, което и казаха, без да прекратят разговора си. Тя сама ги обиколи и ги целуна поред, те не нарушиха спокойствието си. Легнах си от непредпазливост. Тежките й

стъпки отекнаха по стълбата. Доближи се до вратата ми, беше се задъхала. Остави свещта на пода и влезе. Застана до леглото ми. Наведе се над мен — сигурно за да се убеди, че спя. Колко дълго не помръдна! Страх ме беше да не се издам. Тя дишаше бързо-бързо. Най-сетне затвори вратата. Когато спусна резето в спалнята си, отново отидох в тоалетната стая и заставах на моя подслушвателен пост.

Децата бяха още навън. Сега те говореха полугласно. Много от думите им ми убягваха.

— Той не е бил от нейната среда — казваше Жанин. — И това не може да не е изиграло роля. Фили, скъпи мой, ти кашляш, сложи си палтото.

— В същност той не мрази толкова жена си, колкото нас. Просто невъобразимо! Такова нещо не се среща дори в книгите. Не бива да съдим майка си — заключи Жьонвиев, — но мисля, че тя все пак проявява прекалено снизхождение...

— Дявол да го вземе — (това беше гласът на Фили), — тя поне може да получи зестрата си. Акциите от Суецкия канал на дядо Фондодеж... сигурно са се покачили след 1884 година...

— Акциите от Суец ли! Та те са продадени...

Познах по нерешителните нотки гласа на мъжа на Жьонвиев. Горкият Алфред досега не беше изрекъл нито дума. Жьонвиев го прекъсна с остър кавгаджийски тон (винаги така му говореше):

— Ти луд ли си! Суецките акции продадени...

Алфред разказа, че през май влязъл при тъща си, когато тя подписвала някакви документи, и му обяснила: „Изглежда, че точно сега е моментът да се продадат, достигнали са най-високия курс, след това ще започнат да спадат.“

— И ти не ни предупреди? — извика Жьонвиев. — Наистина си кръгъл глупак! Значи, той я е накарал да продаде акциите от Суецкия канал? И ти ни казваш това, като че ли нищо не се е случило...

— Жьонвиев, предполагам, че майка ви ви държи в течение на тези неща. Според закона тя разполага със зестрата...

— Да, но дали той не е сложил в джоба си парите от тая операция? Какво ще кажеш ти, Юбер? Като си помисля, че той не ни е предупредил! Да прекарам цял живот с такъв човек!

Жанин се намеси — помоли ги да говорят по-тихо. Щели да събудят малката ѝ дъщеря. Няколко минути не чувах нищо. После отново се отвори гласът на Юбер.

— Мисля за това, което току-що казахте. На мама не можем да разчитаме. Трябва да я подготвим малко по малко...

— Тя може да предпочете това пред раздялата. Откакто при развод трябва да се разтрогва, освен гражданския, и църковният брак, то вече е въпрос и на съвест... Естествено това, което предлага Фили, на пръв поглед не е красиво. Но какво пък толкова! Нали ние няма да бъдем съдиите. В крайна сметка няма да решаваме ние. Нашата роля ще се състои в това да повдигнем този въпрос. А ще бъде решен в наша полза, ако компетентните органи сметнат за необходимо.

— А аз ви повтарям, че всичко е вятър работа! — заяви Олемп.

Сигурно бяха извадили от търпение жената на Юбер, за да надигне така глас. Тя каза, че аз съм уравновесен, здравомислещ човек...

— ... с когото — добави тя, — трябва да призная, често съм съгласна и на когото бих могла с памук да извадя душата, ако вие не разваляхте моето дело.

Не чух безочливите думи, с които отговори Фили, но всички се разсмяха, както винаги, когато Олемп отвори уста. Долавях откъси от разговора.

— От пет години вече не се явява в съда, не може да пледира.

— Заради сърцето ли?

— Да, сега заради сърцето. Но когато напусна Съдебната палата, не беше още тежко болен. Истината е, че е имал неприятности с колегите си. Станали публични разправи из чакалните на съда, посъбрах някои сведения.

Напразно налягах слух. Фили и Юбер бяха доближили столовете си. Чувах само неясен шепот, после Олемп възкликна:

— Стига, моля ви се! Единствения човек, с когото мога да поговоря за хубави книги, да разменя мисли по разни въпроси, искате да...

В отговора на Фили чух само думата „шантав“. Зетят на Юбер, който почти никога не се обажда, каза със сподавен глас:

— Ако обичате, дръжте се учтиво с тъща ми!

Фили възрази, че се шегувал. Нима те и двамата не били жертви в тази история? Тъй като зетят на Юбер заяви с треперещ глас, че той не се смята за жертва и че се е оженил по любов за жена си, всички се развикаха в хор:

— Аз също. Аз също. Аз също...

Жьонвиев подхвърли подигравателно на мъжа си:

— Аха, и ти също. Хвалиш се, че си се оженил за мен, без да знаеш нищо за богатството на баща ми! А не си ли спомняш вечерта на нашия годеж, когато ми подметна: „Има ли значение, че не иска да ни каже нищо, след като чудесно знаем колко много пари е натрупал!“

Избухна общ смях, врява. Юбер отново извиси глас и обясни нещо. Чух само последната фраза:

— Това е въпрос на справедливост, въпрос на нравственост, който стои над всичко. Ние защитаваме наследството, свещените права на семейството.

В дълбоката тишина, която предшества зората, думите им достигаха до мен по-ясно.

— Да уредим да го следят ли? Той има прекалено много връзки в полицията, знам го отлично, ще го предупредят... — И добави след малко: — На всички е известна неговата грубост, алчност. Откровено казано, той постави под съмнение деликатността си в две-три дела. Но колкото се отнася до здравия разум, равновесието...

— Все пак не може да се отрекат неговите нечовешки, чудовищни, протиестествени чувства към нас...

— Да не мислиш, малка Жанин — възрази Алфред на дъщеря си, — че това е достатъчно, за да се постави диагноза?

Разбирах, най-сетне разбрах. Обзе ме, след дълбокото безпокойство, облекчение, защото сега се уверих: те бяха чудовищата, а аз жертвата. Приятно ми беше, че Иза не е там. Все пак ме беше защитила, докато седеше с тях; пред нея те не се бяха осмелили да издадат замислите си, които сега ми бяха известни и които никак не ме стреснаха. Горките глупци! Сякаш можеха да поставят под попечителство и да затворят човек като мен. Преди да помръднат и малкия си пръст, мога да поставя Юбер в безнадеждно положение. Той дори не подозира, че го държа в ръцете си. Колкото до Фили, за него

има цяло досие... Изобщо не съм мислил да го използвам. И няма да стане необходимо. Достатъчно ще бъде да им се озъбя.

За първи път в живота си изпитвах удоволствието, че съм по-малко лошият. Нямах желание да им отмъщавам или поне жадувах само за едно отмъщение — да им измъкна наследството, около което те чезнеха от нетърпение и се потяха от тревога.

— Падаща звезда... — извика Фили. — Не успях да си намисля нищо.

— Човек никога не успява — каза Жанин.

Мъжът ѝ добави с неизменната си детска жизнерадост:

— Като видиш падаща звезда, викай: „Милиони!“

— Какъв глупчо е този Фили!

Те станаха. Градинските столове застъргаха по чакъла. Чух шума от резето на входната порта, приглушените смехове на Жанин в коридора. Вратите на стаите се затвориха една по една. Решението ми беше взето. От два месеца не бях имал криза. Нищо не можеше да ми попречи да отида в Париж. Обикновено заминавах, без да предупредя. Обаче не исках това пътуване да прилича на бягство. До сутринта не спях — обмислях стария си план. Разработих го.

XIII

Станах към дванадесет, не чувствувах умора. Извиках Бурю по телефона; той дойде следобед. Около четиридесет и пет минути се разхождахме двамата надлъж и нашир под липите. Иза, Жьонвиев и Жанин ни наблюдаваха отдалеч; наслаждавах се на тревогата им. Колко жалко, че мъжете бяха в Бордо! Те казват за стария дребен адвокат: „Бурю е готов да скочи за него в огън и вода.“ Горкият Бурю. Аз го държа изкъсо като роб! Как му се искаше на бедния човечец да не предавам оръжието си срещу него на моя евентуален наследник!...

— Какво толкова! — казах му. — Нали ще ви върне документа, след като вие изгорите разписката, подписана от него...

Когато си тръгна, Бурю се поклони ниско на дамите; те едва му отговориха; той яхна омърлушено колелото си. Присъединих се към трите жени и им съобщих, че заминавам за Париж същата вечер. Иза започна да ме разубеждава — непредпазливо било да пътувам сам с моето здраве.

— Трябва да се погрижа за капиталите си — отговорих. — Без да го показвам, аз мисля за вас.

Те ме наблюдаваха разтревожено. Ироничният тон ме издаваше. Жанин погледна майка си и се осмели да ми каже:

— Стара майка или вуйчо Юбер биха могли да ви заместят, дядо!

— Това е добра идея, мое дете... Чудесна идея! Но аз съм свикнал да си върша всичко сам, пък и лошо е, знам го, но не се доверявам на никого.

— Дори и на децата си ли? О, дядо!

Тя извиваше глас превзето, изричайки „дядо“. Придаваше си гальовен вид, просто да не издържиш! Ах, как пронизително съскаше снощи заедно с другите!... И аз се разсмях с моя опасен за сърцето ми смях, който явно ги стряскаше. Никога няма да забравя измъченото лице на Иза, изтощения ѝ вид. Тя сигурно и тогава е имала пристъпи. Щом им обърнах гръб, Жанин сигурно се е впуснала да я увещава: „Не го оставяйте да замине, стара майко...“

Но моята жена вече не можеше да се бори, не издържаше, беше на края на силите си, капнала от умора. Чух я миналия ден, като казваше на Жьонвиев: „Така ми се иска да си легна, да заспя, да не се събудя вече...“

Жално ми бе за нея сега, както на времето за горката ми майка. Децата тласкаха срещу мен това старо изхабено оръдие, неспособно да им свърши работа. Те сигурно я обичаха по свой начин; караха я да се съветва с лекар, да спазва режим. Когато дъщеря ѝ и внучката ѝ се отдалечиха, тя се приближи до мен.

— Слушай — каза ми бързо, — имам нужда от пари.

— Сега сме десети. На първи ти дадох пари за месечните разноски.

— Да, но трябваше да помогна на Жанин: те са много притеснени. В Калез винаги правя икономии. Ще ти върна парите от сумата за август...

Отговорих, че сметките на Жанин не ме интересуват и нямам намерение да издържам оня безделник Фили.

— Задлъжнях на месаря, бакалина... Ето виж.

Тя извади разни квитанции от чантата си. Наистина ми беше жал за нея. Предложих да ѝ дам чекове — „така ще бъда сигурен, че парите няма да отидат другаде...“ Тя се съгласи. Извадих чековата си книжка и изведнъж забелязах в алеята с розите Жанин и майка ѝ, които ни наблюдаваха.

— Те си въобразяват — казах ѝ, — че ми казваш съвсем друго, сигурен съм в това.

Иза трепна. Запита ме тихо:

— Какво например?

В този миг почувствувах стягане в гърдите. Притиснах с ръце сърцето си — тя добре познаваше този мой жест. Приблужи се до мен.

— Лошо ли ти е?

Вкопчих се за миг в ръката ѝ. Сред алеята с липите ние приличахме на двама съпрузи, които завършват живота си след дългогодишно дълбоко разбирателство. Прошепнах:

— Нищо ми няма, по-добре съм.

Тя сигурно си помисли, че е настъпил моментът да говори откровенно, едва ли щеше да ѝ се представи по-добър случай. Но нямаше вече сили. Забелязах, че и тя диша тежко. Макар и болен, аз се

държах. А тя се предаваше, беше се отпуснала; изобщо не мислеше вече за себе си.

Търсеше думите си, извърщаше крадешком очи към дъщеря си и внучката си, за да набере смелост. Тя вдигна поглед към мен — прочетох в него безкрайна умора, може би състрадание, а и малко срам. Тази нощ децата сигурно я бяха оскърбили с думите си.

— Безпокоя се, че заминаваш сам.

Отговорих и, че ако ми се случи нещастие по време на пътуването, няма защо да ме пренасят тук.

И понеже тя ме помоли да не споменавам такива неща, добавих:

— Излишни разходи, Иза. Пръстта на гробищата навсякъде е еднаква.

— И аз съм като теб — въздъхна тя. — Нека *те* ме погребат, където щат... Някога толкова държах да бъда до Мари... Какво ли е останало от Мари?

За сетен път се убедих, че за нея малката Мари беше само прах, кости. Не посмях да ѝ кажа, че през всичките тези години моето дете беше живо за мен, че съм усещал диханието му; то прекосяваше често като внезапен полъх моя мрачен живот.

Напразно Жьонвиев и Жанин я дебнеха. Иза беше така уморена! Дали измерваше колко безкрайно нищожна е била цялата ѝ борба от толкова години? Жьонвиев и Юбер, също подтиквани от своите деца, изправяха срещу мен тази стара жена — Иза Фондодеж, благоуханната девойка от нощите в Сюпербанер.

От половин век ние враждувахме. И ето в този зноен следобед двамата неприятели чувствуваха връзката, създадена, напук на дългата борба, от съучастието на старостта. Мислехме, че се ненавиждаме, а бяхме стигнали до едно и също място от жизнения си път. Нищо, нищо не ни оставаше отвъд този висок бряг, където ни очакваше смъртта. Поне за мен. Тя имаше своя бог; най-малкото той трябваше да ѝ е останал. Всичко, за което се беше вкопчила така жадно, както и аз самият, ѝ беше отнето с един замах — изчезнали бяха възделенията, издигащи се като стена между нея и всевечния. Дали тя виждаше сега Онзи, от когото нищо вече не я делеше? Не, пак имаше преграда — честолюбивите планове на нейните деца. Носеше бремето на техните желания. Пак трябваше да се покаже твърда, за да им угоди. Грижи за пари, тревога за здравето, тщеславие, завист, всичко стоеше пред нея

— като домашните на учениците, на които учителят написва: „Да се поправи!“

Тя пак погледна към алеята, където Жьонвиев и Жанин се преструваха, че почистват розите с градинарски ножици. От пейката, където бях седнал, за да си поема дъх, гледах как моята жена се отдалечава с наведена глава като дете, на което ще се карат. Жаркото слънце предвещаваше буря. Тя вървеше, като че ли ѝ е трудно да се движи. Струваше ми се, че чувам охкането ѝ: „Ах, горките ми крака!“ Старите съпрузи никога не се ненавиждат толкова, колкото сами си въобразяват.

Тя се приближи до децата си; те очевидно започнаха да я упрекуват. И ето я, зачервена, задъхана, пак се върна. Седна до мен и простена жално:

— Много ми е лошо, когато времето е на разваляне. Тези дни просто треперя от напрежение... Слушай, Луи, безпокоя се за нещо... Какво направи със суецките акции от зестрата ми? Спомням си, че ме накара да подпиша някакви книжа...

Казах ѝ колко много пари е спечелила в навечерието на спадането на акциите. Обясних ѝ, че съм превърнал печалбата в ценни книжа.

— Твоята зестра се увеличи, Иза. Дори и след обезценяването на франка сумата е зашеметяваща. Всичко е на твое име в банката „Уестминстър“. И основният капитал, и печалбата... Децата нямат нищо общо... Можеш да бъдеш спокойна... Аз съм господар на моите пари и на доходите, които те са натрупали. Но твоето си е твое. Иди да успокоиш онези безкористни ангелчета.

Тя внезапно улови ръката ми:

— Защо ги мразиш, Луи? Защо ненавиждаш семейството си?

— Вие ме ненавиждате. Или по-скоро моите деца ме ненавиждат. А ти... ти изобщо не ме забелязваш, освен когато те ядосам или когато те е страх от мен...

— Добави: „Или когато те измъчвам...“ Да не мислиш, че малко съм страдала?

— Хайде де, ти винаги си гледала само децата...

— Разбира се, трябваше да се привържа към тях. Какво друго ми оставаше... — И с тих глас каза: — Ти ме изостави и започна да ми изневеряваш още от първата година, знаеш го много добре.

— Моя клета Иза, да не искаш сега да ме убедиш, че младежките ми лудории са те засягали кой знае колко... Честолюбие то ти на млада съпруга може би...

Тя се засмя горчиво.

— Изглежда, че говориш искрено! Като си помисля как дори не си отгатвал...

Потреперах, изпълнен с надежда. Звучи някак странно, защото става дума за отдавна отлетели, угаснали чувства. Надеждата, че съм бил обичан преди четиридесет години, без да зная... Но не, аз не вярвах...

— Ти не изрече нито дума, нито зов... Децата ти стигаха.

Тя скри лицето си в ръце. Никога до този ден не бях забелязал изпъкналите вени, петната...

— Моите деца! Като си помисля, че откакто започнахме да спим в отделни стаи, не съм вземала нито едно дете да спи при мен, дори когато бяха болни, защото чаках, надявах се да дойдеш!...

Сълзи се стичаха по старческите ѝ ръце. Това беше Иза; аз единствен все още можех да открия в тази надебеляла немощна жена девойката, „обрекла се да носи бяло“, с която се разхождахме в Долината на лилиите.

— Срамно и смешно е на моята възраст да си спомням такива неща... Да, най-вече смешно. Прости ми, Луи.

Гледах лозята, без да отговарям. В тази минута изпитах съмнение. Възможно ли е почти половин век да споделяш живота си с едно същество и да го виждаш само от едната страна? Възможно ли е по навик да се сещаме единствено за думите, жестовете, да помним само постъпките му, подхранващи обидата, злобата? Съдбоносна склонност да виждаме другия опростен, да отхвърляме всички черти, които биха смекчили грозното в него, биха придали по-човечен вид на окарикатурения му портрет, нарисуван от нашата омраза, за да я оправдаем... Може би Иза забележа моето вълнение? Тя побърза да се възползува.

— Нали няма да заминеш довечера?

Стори ми се, че в очите ѝ блесна светлинка, както обикновено, когато смяташе, „че ме е надвила“. Престорих се на изненадан и отговорих, че няма никакви причини да отлагам пътуването си. Върнахме се заедно. Заради болното ми сърце не тръгнахме по наклона, обрасъл с габъри, а по алеята с липите, която заобикаля къщата. И все пак аз бях несигурен и развълнуван. Ами ако не замина? Ако дам на Иза тази тетрадка? Ако... Тя се облегна на рамото ми. От колко години не беше правила този жест? Алеята излиза пред къщата откъм север. Иза забеляза:

— Казо не подрежда никога градинските столове...

Погледнах разсеяно. Празните столове все още бяха наредени в тесен кръг. На онези, които бяха седели на тях, им е било необходимо да се доближат един до друг, за да говорят по-тихо. Земята беше изровена от токовете. Навред се търкаляха угарки от цигарите на Фили. Врагът беше станувал тук тази нощ; беше свикал съвет под звездите. Те бяха се наговаряли тук, в моята къща, под дърветата, посадени от моя баща, да ме сложат под попечителство или да ме затворят. В една нощ на унижение аз сравних сърцето си със змийско кълбо. Не, не: змийското кълбо е вън от мен; змиите са изпъзели от мен и са се намотали тази нощ на кълбо в този гнусен кръг пред къщата и земята още пази техните следи.

„Ти ще си получиш парите, Иза — мислех си, — твоите пари и печалбата от тях, която ти осигурих. Но само това, нищо повече. Ще намеря начин дори и тази къща да не ви оставя.“ Ще продам Калез, ще продам земите, горите. Всичко, наследено от родителите ми, ще отиде у този непознат син, у този младеж, с когото още утре ще се видя. Какъвто и да е, той не ви познава; не е участвувал във вашите кроежи, възпитавал се е далеч от мен и не може да ме мрази; и дори да ме мрази, неговата омраза е отвлечена, не е свързана точно с мен.

Гневно се забързах по стъпалата, забравяйки за моето старо болно сърце. Иза извика:

— Луи.

Дори не се обърнах.

XIV

Не можех да заспя; облякох се и излязох на улицата. За да стигна до булевард „Монпарнас“, трябваше да си проправя път между танцуващите двойки. Някога дори такива добри републиканци като мен избягваха празненствата на Четиринадесети юли. На нито един сериозен човек не би му хрумнала мисълта да вземе участие в уличните балове. Тази вечер на улица „Бреа“ и пред Ла Ротонд не танцуваха безделници. Нямаше разпасани мошеници, а яки младежи без шапки, с отворени ризи с къси ръкави. Почти не се мяркаха девойки. Младежите се вкопчваха в колелата на такситата, които прекъсваха забавлението им, но мило, добродушно. Един млад човек ме беше бутнал по невнимание и извика:

— Сторете път на почтения старец!

Преминах в шпалир от сияещи лица.

— Не ти ли се спи, дядо? — подхвърли ми мургав младеж с паднала по челото буйна коса.

Сигурно Люк би се смял като тези младежи, би танцувал на улицата, а аз, който никога не се бях отпуснал и никога не се бях забавлявал безгрижно, щях да науча да се радвам на живота от моето нещастно дете. Той щеше да бъде обсипан с подаръци, кесията му щеше да е пълна с пари... С пръст е пълна неговата уста... Ето за какво си мислех на терасата на едно кафене, сред общото веселие, а сърцето ми се свиваше от семейни грижи.

И внезапно сред тълпата, която се изливаше по тротоарите, сякаш видях своя двойник — това беше Робер с някакъв свой безличен приятел. Дългите крака на Робер, набитото му туловище, също като моето, главата с къса шия, как ги мразя! У него всичките ми недостатъци са подчертани. Аз имам продълговато лице, той — конска физиономия, като гърбавите. И гласът му е като на гърбавите. Извиках го. Той остави приятеля си и се огледа неспокойно.

— Не тук — каза ми, — ще ви чакам на десния тротоар на улица „Кампан-Прьомиер“.

Обясних му, че ще се прикрием най-добре сред тълпата. Той сякаш се успокои, сбогува се с приятеля си и седна на масата ми.

Държеше спортен вестник. За да наруша мълчанието, заговорих за конните състезания. На времето беседвахме на тази тема със стария Фондодеж. Разказах на Робер, че когато моят тъст залагаше, той вземаше пред вид не само родословието на коня, но и най-различни обстоятелства, до почвата, на която би предпочел да тича. Той ме прекъсна:

— Винаги имам точни сведения в „Дерма“ (това беше магазинът за платове на улица „Пти-Шан“, където се настанил след всички неуспехи).

В същност той се интересувал единствено от това как да спечели. Не обичал конете.

— Моята страст — добави той — са велосипедите.

И очите му заблестяха.

— Скоро — казах аз — ще бъдат колите...

— Ами!

Той напљончи палеца си, извади един лист и си сви цигара. Отново мълчание. Запитах го дали се чувствава кризата в предприятието, където работи. Той ми отговори, че са уволнили част от служителите, но за него нямало опасност. Разсъжденията му никога не излизаха извън тесния кръг на личните му изгоди. Ето върху какъв тъпак щяха да се излеят милионите! „Дали да не ги раздам за добри дела — мислех си, — да ги прехвърля от ръка на ръка? Не бива, те ще ме сложат под попечителство... Да ги завеждам? След като имам преки наследници, невъзможно е да надхвърля разрешените размери. Ах, Люк, ако ти беше жив!... Вярно, че той никога не би приел... Но аз щях да измисля средство да го направя богат, без той да се съмнява, че всичко идва от мен... Можех например да дам зестра на жената, която той би обикнал...“

— Кажете, господине...

Робер гладеше буза с червената си ръка с дебели пръсти.

— Мисля си: ами ако оня, адвокатът Бурю, умре, преди да сме изгорили документа...

— Какво толкова, синът му ще го замести... Оръжието, което ще ви оставя срещу Бурю, би могло да ви послужи при случай и срещу сина му.

Робер продължаваше да глади бузата си. Вече не ми се разговаряше. Вниманието ми беше погълнато от стягането в гърдите, от острата болка.

— Добре, господине... да предположим... Бурю изгаря документа; аз му връщам този, който вие сте ми дали, за да го принудя да сдържи обещанието си. Но кой може да го възпре след това да отиде при вашето семейство, при вашите деца и да каже: „Знам къде е скрито имането. Ще ви продам тайната: толкова и толкова, за да я издам, и още толкова, ако успеете...“ Той може да се уговори да не споменават неговото име... Тогава изобщо не рискува нищо. Ще разследват; ще установят, че аз съм ваш син и майка ми и аз сме променили начина си на живот след вашата смърт... И тогава едно от двете: или сме подали, както се полага, декларация за наследствен данък, или сме прикрили...

Той говореше ясно. Мозъкът му се беше раздвижил. Машината бавно беше влязла в действие и вече не спираше. У този продавач в магазин беше заговорил силният селски инстинкт: предвидливост, недоверие, страх от риск, нищо да не се оставя на случайността. Несъмнено той би предпочел да получи от мен сто хиляди франка на ръка, отколкото да крие такова огромно богатство.

Чаках сърцето ми да се отпусне, болката да мине.

— В думите ви има истина. Добре, съгласен съм. Няма да подписвате никакъв документ. Доверявам ви се изцяло. Впрочем винаги ще бъде лесно да докажа, че парите са мои. Това вече няма значение; след шест месеца, най-много година, аз ще умра.

Той дори не помисли да ми възрази; не каза една утешителна дума, както би постъпил всеки. Не че беше по-груб от който и да е младеж на неговата възраст, а просто защото беше лошо възпитан.

— Добре — каза той, — така може.

После помисли и добави:

— Ще трябва да се мяркам от време-навреме край сейфа още докато сте жив... за да запомнят лицето ми в банката. Мога да ходя вместо вас за пари...

— Знаете ли — казах, — в същност аз имам сметки и в чужбина. Ако предпочитате, ако смятате, че е по-сигурно...

— Да напусна Париж? Не, това не.

Обясних му, че може да живее в Париж и да пътува зад граница само когато е необходимо. Той ме запита дали богатството е в ценни

книжа или в налични пари и добави:

— Няма да е лошо пак да ми напишете едно писмо, нещо такова, че в пълно съзнание, по собствено желание ми завещавате богатството си... В случай, че тайната бъде разкрита и другите ме обвинят в кражба... човек никога не знае. И за да ми е чиста съвестта...

Той пак замлъкна, купи си фъстъци и започна да яде така лакомо, сякаш умираше от глад, и изведнъж ме запита:

— И все пак не ми е ясно, какво са ви направили онези, другите?

— Приемете каквото ви предлагат — отговорих му сухо — и не задавайте повече въпроси.

Пожълтелите му бузи порозовяха. Той се усмихна с обидена усмивка — така сигурно отговаря на мъмренията на началника си; блеснаха здравите му остри зъби — единственото хубаво нещо на невзрачното му лице.

Продължи мълчаливо да бели фъстъци. Не изглеждаше възхитен. Въображението му очевидно работеше. Бях попаднал на личност, която виждаше само опасностите, в същност не особено големи, на това огромно богатство. Помъчих се да го запала.

— А нямате ли някоя приятелка? — запитах го неочаквано. — Можете да се ожените за нея, да живеете като богати буржоа.

И тъй като той направи неопределен жест и поклати унило глава, продължих:

— Впрочем сега можете да се ожените за която жена пожелаете. Не ви ли харесва някоя... да ви се вижда недостъпна...

Той наостри уши и за първи път видях в очите му младежки пламък.

— Бих могъл да се оженя за госпожица Брюжер!

— Коя е тази госпожица Брюжер?

— Ами, шегувам се. Тя е от отговорничките в магазина. Нямате представа каква жена е! Дори не ме поглежда; все едно че съм празно пространство... Нямате представа каква жена!

И понеже аз го уверявах, че дори с една двадесета част от полученото богатство би могъл да се ожени за всяка отговорничка от парижките магазини, той заповтаря:

— За госпожица Брюжер! — И сви рамене. — Хайде де! И дума да не става...

Сърцето ме болеше. Направих знак на келнера. Тогава Робер ме спря.

— Не, господине. Моля ви. Аз ще уредя сметката.

С удоволствие върнах монетата в джоба си. Станахме. Музикантите вече прибираха инструментите си. Бяха изгасили гирляндите с електрически крушки. Сега Робер нямаше защо да се страхува да не го видят с мен.

— Ще ви придружа — каза той.

Помолих го да върви бавно заради болното ми сърце. Казах му колко ми е приятно, че не иска веднага да уредим всички въпроси. Ако умрех тази нощ, щеше да загуби богатството. Той само сви равнодушно рамене. В същност аз бях нарушил спокойствието на този младеж. Той беше висок почти колкото мен. Дали някога щеше да добие господарски вид? Колко жалък беше моят син, моят наследник! Опитах се да заговоря по-задушевно. Казах му, че винаги съм имал угризения на съвестта, задето съм ги оставил самотни — него и майка му. Той сякаш се изненада; според него било „чудесно“, че съм им осигурил постоянна издръжка. „Мнозина не биха постъпили така.“ И добави нещо страшно: „Още повече, че вие не сте били първият...“ Очевидно съдеше без никакво снизхождение майка си. Когато стигнахме до пансиона, където бях отседнал, той ми каза внезапно:

— А може би... няма ли да е по-добре да започна някаква работа, заради която да ходя на борсата... това ще обясни откъде идва богатството ми...

— Пазете се от такива неща — казах му. — Ще загубите всичко.

Той гледаше в тротоара с угрижен вид:

— Заради данъка, ако инспекторът направи проверка...

— Не разбирате ли, че става дума за налични пари, за неизвестно богатство, депозирано в сейфове, които никой на света, освен вас няма право да отвори.

— Да, разбира се, но все пак.

Отегчен до смърт, затворих вратата под носа му.

XV

Калез

През стъклото, в което се блъскаше една муха, гледах вцепенените хълмове. Вятърът фучеше и гонеше тежки облаци, чиято сянка се плъзгаше над равнината. Навред мъртвешка тишина, очакване на първия грохот. „Лозето се плаши...“ — беше казала Мари преди тридесет години в един мрачен летен ден, подобен на този. Отново отворих тази тетрадка. Наистина е моят почерк. Вглеждах се отблизо в буквите, в подчертаните с нокът редове. Трябва да разкажа всичко докрай. Сега знам за кого е предназначена моята изповед — тя трябва да бъде завършена; може би ще се наложи да съкратя някои страници — те няма да издържат... Аз самият нямам сили да ги препрочета спокойно. Всеки миг прекъсвам и скривам лицето си в ръце. Ето човека, ето един човек сред хората, ето ме. Може да ви се повдига от хора като мен, но все едно, аз съществувам.

В нощта между тринадесети и четиринадесети юли, след като се разделих с Робер, едва ми достигнаха сили да се съблека и да се изтегна на леглото. Огромна тежест ме задушаваше; но въпреки това не умирах. Прозорецът беше отворен: ако бях на петия етаж... но от първия може би нямаше да се убия, единствено това разсъждение ме задържа. Едва успях да протегна ръка, за да взема хапчетата, които обикновено ме успокояват.

Най-сетне в зори чуа звънеца. Кварталният лекар ми направи инжекция; започнах да дишам по-леко. Той ми препоръча пълна неподвижност. Силната болка ни прави по-послушни от малките деца, не смеех да мръдна. Неуютната стая, грозните мебели, неприятните миризми, шумното веселие на Четиринадесети юли, нищо не ме дразнеше — нали не ме болеше вече: само за това копнеех. Робер дойде една вечер и повече не се вести. Но майка му прекарваше всеки ден след работа по два часа при мен, правеше ми дребни услуги, носеше ми писмата, изпратени „До поискване“ (нито едно писмо от семейството ми).

Не се оплаквах, бях много кротък, пиех всичко, което ми бяха предписали. Тя отклоняваше разговора, когато ѝ напомнях за нашите планове. Повтаряше ми:

— Няма защо да се бърза.

А аз въздишах и сочех гърдите си:

— Ето доказателството, че трябва да се бърза.

— Майка ми изкара до осемдесет години, макар че имаше много по-силни от вашите пристъпи.

Една сутрин се събудих така добре, както не се бях чувствувал от много време. Бях много гладен, храната в пансиона направо не можеше да се яде. Прииска ми се внезапно да си хапна в един малък ресторант на булевард „Сен-Жермен“; кухнята ми харесваше. Пък и не беше скъпо; в повечето гостилници, където имах навик да се отбивам от страх да не харча много, се изненадвах и се ядосвах, когато ми поднасяха сметката.

Таксито ме отведе до ъгъла на улица „Рен“. Направих няколко крачки, за да проверя държат ли ме краката. Всичко беше наред. Имаше още време до обед: реших да изпия шишенце виши в кафене „Дьо Маго“. Седнах вътре и се загледах разсеяно в булеварда.

Изведнъж нещо ме жегна в сърцето. На терасата, от която ме отделяше дебелото стъкло, видях познатите тесни рамене, остриганото теме, посивелия тил, плоските щръкнали уши... там седеше Юбер, почти забил нос във вестника, защото беше много късоглед. Очевидно не ме беше видял, като влизах. Ударите на болното ми сърце се успокоиха. Злорадствувах — аз го дебнех, а той не знаеше, че съм там.

Бих могъл да си представя Юбер само на някоя тераса по булевардите. Какво правеше той в този квартал? Сигурно беше дошъл с определена цел. Трябваше да платя минералната вода, за да бъде готов да стана веднага щом се наложи.

Той явно чакаше някого, непрекъснато поглеждаше часовника си. Смятах, че съм отгатнал кого очаква да се промуши между масите и да се доближи до него, затова бях почти разочарован, когато едно такси спря и от него слезе мъжът на Жьонвиев. Алфред беше кривнал сламена шапка. Далеч от жена си, този дребен четиридесетгодишен шишко става оперен. Носеше много светъл костюм и прекалено жълти обувки. Провинциалната му еlegantност беше в контраст с тъмното

облекло на Юбер, „който се облича като истински Фондодеж“ — по думите на Иза.

Алфред свали шапката си и избърса потното си чело. Изпи на един дъх поднесения му аперитив. Юбер беше станал прав и гледаше часовника си. Приготових се да ги последвам. Сигурно щяха да извикат такси. Ще се опитам и аз да извикам и да ги проследя — трудна работа! Тъй или иначе не беше малко, че бях ги открил в Париж. Почаках да стигнат до края на тротоара и едва тогава излязох. Те не направиха знак на никакъв шофьор и прекосиха площада. Отправиха се, разговаряйки, към Сен-Жермен-де-Пре. За моя изненада и радост! Влязоха в църквата. Полицаят, който вижда как крадецът пада в капана, едва ли изпитва по-приятно вълнение от радостта, от която почти се задъхах в тая минута. Изчаках малко, за да не се обърнат — синът ми беше късоглед, но зет ми имаше силни очи. Въпреки нетърпението си постоях две минути на тротоара, после на свой ред влязох в преддверието на църквата.

Минаваше обед. Вървах предпазливо по главната пътека на почти пустата църква. Скоро се убедих, че тези, които търся, не са там. За миг ми хрумна мисълта, че може би са ме видели и са влезли в църквата само за да прикрият следите си, а после са излезли през някоя странична врата. Върнах се и минах от дясната страна, като се прикривах зад високите колони. Внезапно ги открих в най-тъмната ниша. Седяха на столове; помежду им се беше свил смирено трети човек, чието присъствие никак не ме изненада. Точно него очаквах да видя преди малко да се промъква към масата на моя законен син — това беше другият ми син, оня жалък червей Робер.

Предчувствах тази измяна, но не мислех за нея от умора, от леност. Още от първата ни среща ми беше станало ясно, че на този мухльо, на този подлизурко му липсва смелост и майка му, преследвана от спомените си от съдебната власт, ще го посъветва да се свърже със семейството ми и да продаде колкото е възможно по-скъпо своята тайна. Наблюдавах в гръб този глупак — здраво го бяха приклецили двамата едри буржоа; единият от тях, Алфред, беше това, което наричат добряк (той мислеше само за личните си облаги, не виждаше по-далеч от носа си, но и не грешеше), другият, моето

чудесно синче Юбер, имаше големи апетити и се държеше с хората рязко и властно — черта, наследена от мен, срещу което Робер щеше да бъде безпомощен. Наблюдавах ги иззад една колона, както гледаме понякога паяк, заловил муха, и сме решили в сърцето си да унищожим едновременно и мухата, и паяка. Робер все повече и повече навеждаше глава. Той сигурно беше започнал с думите; „Делим по равно“. Въобразявал си беше, че е по-силният. Но щом бяха го разбрали какво представлява, този глупчо се беше предал и нямаше накъде да мърда. Само аз, свидетелят на тази борба, единствен знаех, че тя е безполезна, безплодна и се чувствавах като божество, готово да сплеска тези жалки насекоми с могъщата си ръка, да смачка с тока си тези заплетени змии, и се смеех.

Не бяха изминали и десет минути, и Робер вече не смееше да се обади. Юбер приказваше непрекъснато; очевидно диктуваше заповедите си; а Робер угоднически клатеше глава в знак на съгласие — беше се прегърбил покорно. Отпуснат на сламения стол като във фотьойл, праметнал крак връз крак, Алфред се полюляваше, отметнал глава назад — виждах жълтеникаво-мургавата му кожа, дебелината му сияеща физиономия с набола черна брада.

Най-сетне те станаха. Последвах ги, като се прикривах. Вървяха бавно — Робер в средата, с наведена глава, сякаш му бяха сложили белезници. Мачкаше зад гърба с големите си червени ръце мека шапка с мръсносив избелял цвят. Мислех, че нищо повече не може да ме удиви. Но се лъжех: когато Алфред и Робер излизаха от черквата, Юбер потопа пръсти в съда със светена вода, после се обърна към главния олтар и се прекръсти със замах.

Сега нямаше защо да бързам, да се безпокоя. За какво да ги следя? Знаех, че още същата вечер или на другия ден Робер ще дойде да ме помоли по-скоро да изпълня плановете си. Как да го посрещна? Имах време да разсъдя. Започнах да усещам умора. Седнах. В момента в същност мислех само за едно — набожното прекръстване на Юбер страшно ме беше раздразнило. Една скромно облечена безлична девойка остави до себе си кутията за шапки и коленичи няколко стола пред мен. Виждах я в профил, свела глава, вперила поглед в същата малка далечна врата, пред която Юбер, изпълнил семейния си дълг, се

беше прекръстил така усърдно. Девойката се усмихваше леко и не помръдваше. Влязоха двама семинаристи, единият висок и слаб — той ми напомни абат Ардуен, другият дребен, с румено лице. Те също коленичиха, сякаш застинаха един до друг. Проследих погледа им; мъчех се да видя това, което те виждаха. „В същност тук няма нищо — казвах си, — нищо, освен тишина, прохлада и мирис на стари камъни в сянката.“ Отново лицето на малката шапкарка привлече вниманието ми. Очите ѝ сега бяха затворени. Спуснатите дълги ресници ми напомняха затворените очи на Мари на нейния смъртен одър. Чувствувах близо, почти до себе си и все пак безкрайно далеч един непознат свят, изпълнен с доброта. Иза често ми беше казвала: „Ти виждаш само злото... Виждаш зло навсякъде...“ Това беше вярно и в същото време не беше вярно.

XVI

Обядвах, на душата ми беше леко, почти весело, отдавна не бях изпадал в такова състояние на благоразположение, сякаш измяната на Робер, вместо да развали плановете ми, ми беше помогнала. Човек на моята възраст, казвах си, чийто живот от години виси на косъм, не се рови в душата си да открие причините за промените в настроението си — те са физиологични. Митът за Прометей символично означава, че цялата мирова скръб зависи от болния черен дроб. Но кой би се осмелил да признае такава груба истина? Не ме болеше нищо, дъвчех леко запечения бифтек. Доволен бях от голямото парче, нямаше да харча за втора порция. За десерт щях да си поръчам сирене — то е питателно и най-евтино.

Как да се държа с Робер? Трябваше да променя тактиката; но сега не ми се мислеше за това. Пък и за какво ли ми беше да си съставям планове? По-добре да се доверя на вдъхновението. Не смеех да си призная, че вкусвах удоволствието да си поиграя като котка с този жалък плъх. На Робер и през ум не му минаваше мисълта, че съм открил измяната му... Жесток ли съм? Да, жесток съм. Но не повече от когото и да е, не повече от другите, от децата, от жените, жесток като всички (изведнъж се сетих за малката шапкарка, зърната в Сен-Жермен-де-Пре), като всички, които не тачат Агнеца.

Върнах се с такси на улица „Бреа“ и се изтегнах в леглото. Студентите, които живеят в този семеен пансион, бяха заминали въз ваканция. Почивах си много спокойно. И все пак стъклената врата с мръсни перденца отнемаше на тази стая всякакъв уют. Разни дребни дървени украшения от леглото в стил Анри II се бяха отлепили и ги бяха събрали грижливо в позлатена бронзова кошничка на камината. Лъскавите тапети в преливащи се цветове бяха зацапани с плетеница от петна. Прозорецът беше отворен, но от нощната масичка, въпреки помпозния червен мрамор, се носеше миризма. Беше застлана с покривчица в кафеникав цвят. Всичко това ме забавляваше. Образец на безвкусица и еснафска претенциозност.

Събуди ме шумоленето на пола. Майката на Робер застана до главата ми, първо видях нейната усмивка. Дори да не знаех за предателството, раболепното ѝ държане щеше да събуди недоверието ми. Прекаленото внимание винаги е признак на вероломство. Аз също ѝ се усмихнах и ѝ казах, че се чувствавам добре. Носът ѝ не беше толкова голям преди двадесет години. В голямата ѝ уста блестяха бели зъби, Робер ги беше наследил от нея. Но днес широката ѝ усмивка разкриваше изкуствени челюсти. Тя сигурно беше вървяла бързо и киселата миризма, която разпръскваше наоколо си, властвуваше победоносно над миризмата от нощното шкафче с червения мрамор. Помолих я да отвори по-широко прозореца. Тя изпълни молбата ми, върна се при мен и пак ми се усмихна. Съобщи ми, че сега, понеже вече съм добре, Робер бил на мое разположение „за онова нещо“. Точно утре, събота, щял да бъде свободен след дванадесет часа. Припомних ѝ, че банките са затворени в събота следобед. Тогава тя каза, че той ще поиска да го пуснат да излезе в понеделник сутрин. Няколко причини да не му разрешат. Пък и за какво толкова да се съобразява с началника си!

Тя се изненада, когато ѝ заявих решително, че Робер не бива да напуска работата си още няколко седмици. Когато си тръгна, каза ми, че на другия ден ще придружи сина си; помолих я той да дойде сам, за да си поговорим, да го опозная. Нещастната глупачка дори не прикриваше безпокойството си; явно се страхуваше синът ѝ да не се издаде. Но когато аз говоря и се държа по моя заповеднически начин, на никого и през ум не му минава да ми противоречи. Без съмнение тя беше подтикнала Робер да се разбере с моите деца; познавах вече добре този боязлив, свит младеж, затова можех да си представя в какъв смут го е хвърлило подобно решение.

Когато този жалък тип дойде при мен на другия ден, от пръв поглед установих, че фактите далеч надхвърлят догадките ми. Клепачите му бяха подпухнали — явно не беше спал. Избягваше погледа ми. Поканих го да седне, попитах го неспокойно какво му е; държах се сърдечно, почти нежно. С красноречието на голям адвокат му обрисовах блажения живот, който се открива пред него. Описах му

къщата и парка от десет хектара, които щях да купя на негово име в Сен-Жермен. Всички стаи щяха да бъдат подредени със „старинни“ мебели. В парка — езеро с риба, гараж за четири коли... разказвах му, каквото ми хрумне. Когато заговорих за коли и му предложих да купя една от най-известните американски марки, видях пред себе си агонизиращ човек. Той очевидно беше се съгласил да не приема нито сантим, докато съм жив.

— Не бива да се тревожите за нищо — добавих аз. — Документът за покупката ще бъде подписан от вас. Приготвил съм вече и ще ви дам в понеделник ценни книжа, които ще ви осигурят годишен доход сто хиляди франка. С такава рента ще можете да живеете спокойно. Но голяма част от наличните ми пари остава в Амстердам. Ще отидем там през следващата седмица, за да дадем необходимите разпореждания. Но какво ви е, Робер?

Той запелтечи:

— Не, господине, не искам нищо преди вашата смърт... Не ми е приятно... Не искам да ви ограбя. Не настоявайте, мъчно ми е, като ви слушам.

Той се беше облегал на шкафа, стискаше лакът с другата си ръка и гризеше ноктите си. Вперих в него очи — от погледа ми се страхуваха всички в съда, когато бях адвокат по граждански дела; никога не изпусках жертвата си, докато тя не припаднеше зад преградката в ръцете на полицаите.

А в същност аз бях благодарен на Робер; изпитвах чувство на освобождение — страшно щеше да бъде да завърша живота си с тоя червей. Аз не го мразех. Щях да го захвърля, без да го стъпча. Но не можех да се въздържа да не се позабавлявам.

— Какви хубави чувства, Робер! Чудесно е от ваша страна, че сте решили да изчакате смъртта ми. Но аз не мога да приема вашата жертва. Вие ще получите всичко още в понеделник, а в края на седмицата голяма част от моето богатство ще бъде прехвърлено на ваше име... — Той се опитваше да възрази. — Няма какво: или приемате, или отказвате — добавих сухо.

Избягвайки погледа ми, той ме помоли да му дам още няколко дни, за да размисли. Колкото да пише в Бордо и да получи нареждания, нещастен глупак!

— Вие ме изненадвате, Робер, уверявам ви. Държането ви е странно.

Мислех, че го гледам любезно — невъзможно, погледът ми винаги е бил суров като мен. Робер прошепна с глух глас:

— Защо ме гледате така?

Отговорих, подражавайки му, въпреки волята си:

— Защо те гледам така ли? А ти? Ти защо не можеш да издържиш моя поглед?

Хората, разглезени и обичани от всички, извършват инстинктивно жестовете и казват думите, които привличат сърцата. А аз така съм свикнал да ме ненавиждат и да вдъхвам страх, че очите, веждите, гласът, смехът ми покорно стават съучастници на тази моя страшна дарба, дори против волята ми. Така беше и сега — исках да вложа снизхождение в погледа си, а горкият младеж се гърчеше от ужас. Колкото повече се смеех, толкова по-зловещо му се струваше моето веселие. Най-сетне го запитах неочаквано, както се довършва животното:

— Колко ти предложиха другите?

Заговорих му на „ти“ и независимо от желанието си вложих в това повече презрение, отколкото добро чувство. Той заекна в плен на почти благоговеен ужас:

— Кои други?

— Двамата господа — казах, — едрият и слабият... да, слабият и едрият.

Искаше ми се да свърша. Отвратително ми беше, че продължавам тази сцена (така понякога се колебаем, преди да смачкаме с тока си стоножка).

— Съземете се — казах му най-сетне. — Аз ви прощавам.

— Аз не съм виновен... Тя...

Затворих устата му с ръка. Непоносимо ми беше да слушам как ще прехвърли всичко на майка си.

— Шт! Не назовавайте никого... Хайде, кажете. Колко ви предложиха? Милион, петстотин хиляди? По-малко? Не е възможно! Триста? Двеста?

Той клатеше глава, толкова беше жалък!

— Не — каза най-сетне тихо. — Обещаха ми рента. Това ни изкуши. Така е по-сигурно: дванадесет хиляди франка годишно.

— От днес ли?

— Не, щом получат наследството... Те дори не помислиха, че ще пожелаете да оставите всичко на мое име веднага... А сега късно ли е?... Вярно, че биха могли да ни дадат под съд... освен ако ги излъжа... Ах! Какъв глупак съм аз! Пада ми се да бъда наказан!...

Той седеше на леглото ми и плачеше — беше грозен, едната му ръка висеше огромна, зачервена.

— И все пак аз съм ваш син! — хленчеше той. — Не ме захвърляйте!...

И с неловко движение се опита да ме прегърне. Освободих се, но не грубо. Отидох до прозореца и без да се обръщам, му казах:

— От първи август ще получавате по хиляда и петстотин франка месечно. Веднага ще дам нареждане тази рента да ви се изплаща пожизнено. Тя би могла да бъде прехвърлена в случай на нужда на майка ви. Естествено семейството ми не бива да узнае, че съм открил заговора в Сен-Жермен-де-Пре. — Той подскочи, като чу името на църквата. — Не е необходимо да ви предупреждавам, че ако се разбърбите, ще загубите всичко. В замяна искам от вас да ми съобщавате какви козни плетат срещу мен.

Сега той знаеше, че не може да скрие нищо от мен и всяко предателство ще му струва скъпо. Дадох му да разбере, че не желая да виждам вече нито него, нито майка му. Трябваше да ми пишат „До поискване“, както обикновено.

— Кога ще напуснат Париж вашите съучастници от Сен-Жермен-де-Пре?

Той ме увери, че са заминали още предната вечер. Пресякох набързо пресилените му благодарности и обещания. Той явно беше потресен — някакво приказно непостижимо божество, което беше измамил, го подхващаше, захвърляше, отново го издигаше... Той затваряше очи, предаваше се. Превил гръбнак, отпуснал уши, отнасяше, пълзейки, кокала, който му бях подхвърлил.

Когато си тръгна, той се обърна и ме запита как и чрез кого ще получава рентата.

— Ще я получавате — казах му сухо. — Аз съдържам винаги обещанията си. Останалото не ви засяга.

Вече до вратата пак се поколеба.

— Бих предпочел пожизнена рента, нещо такова, на сигурно, в банка. Ще бъда по-спокоен, няма да се тревожа.

Отворих грубо открянатата врата и го избутах в коридора.

XVII

Облегнах се на камината и започнах да броя машинално дървените лакирани украшения, събрани в бронзовата кошничка.

Години наред бях мечтал за този непознат син. През целия си самотен живот никога не бях изгубвал усещането, че той съществува. Някъде живееше едно мое дете, което, ако пожелае, ще намеря, и което може би ще стане моя утеха. Нищо, че живееше скромно, от това щеше да ми бъде още по-близко — приятно ми беше да си мисля, че няма да прилича по нищо на моя законороден син; приписвах му простота и силна привързаност, които се срещат често сред хората от народа. Играех с последната си карта. Знаех, че след този син няма какво повече да чакам от никого и че ми оставаше само да се свия на кълбо и да се обърна към стената. Четиридесет години мислех, че съм свикнал с омразата — омразата, която вдъхвах, и омразата, която изпитвах. Но като всички хора и аз все пак хранех една надежда и бях залъгвал глада си, както мога, докато най-после бях привършил и с последния си запас. Сега всичко беше свършено.

Не ми оставаше дори ужасното удоволствие да кроя планове как да отнема наследството на тези, които ми желяеха злото. Робер ги беше насочил на верния път — сега те щяха да открият сейфовете в банките, дори тези, които не бяха на мое име. Да измисля друго? Ех, да поживея още, да разпилея всичко! А после да умра... и те да нямат средства да заплатят дори едно бедняшко погребение. Но след като цял живот бях треперил на стотинката, след като години наред бях трупал алчно, как да стана на моята възраст разсипник? Пък и децата ме дебнат — мислех си, — не бих могъл да направя нищо, без да им дам в ръцете страшно оръжие. Би трябвало да се разорявам тайно, малко по малко...

Уви, аз никога няма да успея да се разоря! Никога няма да загубя парите си! Да ги отнеса със себе си в гроба, да изтлея в земята, притиснал до гърдите си златото, банкнотите, ценните книжа? Да докажа как лъжат тези, които проповядват, че земните блага не ни следват в гроба!

Да се отдам на „благотворителност“ — добрите дела са пропастите, които поглъщат всичко. Анонимни дарения, които бих могъл да изпратя в разните дружества, на сестрите-монахини, закрилници на бедните. Защо най-сетне да не помисля за другите хора, а не все за враговете. Но ужасът от старостта е равносметката на един живот — сбор, в който не можем да променим нито една цифра. Цели шестдесет години аз създавах този старец, който ще умре, изпълнен с ненавист. И днес съм това, което съм направил от себе си. А как ми се иска да бъда друг! О, господи, господи... ако ти съществувахте!...

Когато се смрачи, една девойка дойде да оправи леглото ми. Тя не затвори капачите. Легнах, без да запалвам лампата. Уличният шум, светлината на фенерите не ми пречеха да задрема. Отвреме-навреме се стрясках и за миг се връщах към действителността — както се събуждаме, когато сме във влак и той спре на гара; после отново се унасях. Не се чувствавах зле, но ми се струваше, че ми остава само да лежа така и да чакам търпеливо дрямката ми да премине във вечен сън.

Трябваше сам да уредя обещаната рента на Робер, а също така да отида до пощата, тъй като сега нямаше кой да ми прави тази услуга. От три дни не бях получил нито ред. Нима неугасващото очакване на неизвестното писмо не показва, че надеждата е неизкоренима и вечна в сърцата ни като жилав плевел?

Желанието да получа писмата ми даде сила да стана на другия ден по обед и да отида до пощата. Валеше, не носех чадър, затова вървах край стените. Сигурно имах странен вид, защото всички ме гледаха. Искаше ми се да извикам: „Какво толкова чудно има в мен? За луд ли ме вземате? Не бива да го казвате, децата ми веднага ще се възползват от това. Не ме гледайте така! И аз съм като всички други, само че моите деца ме мразят и аз трябва да се защитавам срещу тях. Но това не означава, че съм луд. Понякога съм възбуден от лекарствата, които трябва да гълтам заради гръдната жаба. Е, да, говоря си сам, защото аз винаги съм сам. Всяко човешко същество има нужда от събеседник. Какво необикновено има в това, че един самотник размахва ръце и си шепне нещо?“

Кореспонденцията ми се състоеше от печатни реклами, писма от банката и три телеграми. Сигурно ми съобщаваха за отложени борсови

операции. Реших първо да седна в едно кафене и тогава да ги отворя.

Край дълги маси зидари на различна възраст с побелели от варта лица бавно предъвкваха оскъдните си порции и пиеха червено вино, без да разговарят. Те бяха работили от сутринта под дъжда. И към един и половина пак щяха да се върнат на строежа. Беше краят на юли. Гарите бяха претъпкани с народ. Дали тези зидари биха могли да разберат моята мъка? Сигурно! Как е възможно стар адвокат като мен да не го знае? Още в първото си дело се сблъсках с деца, които се караха помежду си, защото не искаха да гледат баща си. Нещастникът сменяше всеки три месеца дома си и навред го проклинаха — синовете му желаеха смъртта и той сам я зовеше като избавление. В колко чифлици бях ставал свидетел на една и съща драма — някой старец, дълги години отказващ да изтърве имуществото си, изведнъж се оставя да го залъжат и след това децата му го съсипват от работа и глад! Да, слабият жилав зидар, който предъвкваше бавно близо до мен хляба с оголените си венци, сигурно знаеше такива истории.

Днес никой не се чуди, като види добре облечен старец по кръчмите. Ядях заешко месо и гледах как дъждовните капки се сливат по стъклото; мъчех се да прочета наопаки името на собственика. Бръкнах в джоба си за носната кърпа и напипах писмата. Сложих си очилата и отворих наслуки една от телеграмите: „Погребението на мама утре, двадесет и трети юли, девет часа, църквата «Сен-Луи».“ Тази телеграма беше с днешна дата. Другите две бяха изпратени предния ден с няколко часа разлика. Едната гласеше: „Мама много зле, върни се“. Втората: „Мама почина.“ Трите бяха подписани от Юбер.

Смачках телеграмата и продължих да ям, а в главата ми се въртеше една мисъл — ще имам ли сили да взема вечерния влак. Няколко минути мислих само за това; после ме завладя друго чувство — изумление, че съм надживял Иза. Нямаше спор, че аз съм с единия крак в гроба. Нито аз, нито някой от близките ми се е съмнявал, че аз ще си отида пръв. Планове, хитрости, заговори — всичко кроях за дните след близката ми смърт. И аз, и цялото ми семейство бяхме убедени в това. Винаги съм си представял как моята жена, останала вдовица, ще се уплете в траурния си воал, когато се помъчи да отвори сейфа. Вселената да се бе обърнала, не бих се изненадал, не бих се

стреснал толкова, колкото от тази смърт. Но в мен заговори деловият човек и аз започвах да премислям какви преимущества ми дава тя срещу моите врагове. Такива чувства ме вълнуваха до часа, когато влакът потегли.

Тогава заработи въображението ми. За пръв път си представих Иза на смъртния одър, суетенето около него предната и по-предната вечер. Припомних си всички подробности от нейната стая в Калез (не знаех, че е умряла в Бордо). Прошепнах: „Полагането в ковчега...“ и изпитах подло облекчение. Как ли щях да се държа? Какво щях да правя под внимателните враждебни погледи на децата? Сега въпросът беше разрешен. Нямах да е трудно, защото щеше да се наложи да легна, след като пристигна. И дума не можеше да става да отида на погребението — в момента не бях в състояние да се добера до тоалетната във влака. Безсилието ми ме плашеше; Иза беше мъртва, следователно аз можех да почакам, бях пропуснал своя ред. Но се страхувах от пристъп — бях сам във вагона. Разбира се, щяха да ме чакат на гарата (бях телеграфирал), сигурно Юбер...

Не, не ме посрещна той. Какво облекчение почувствувах, като видях дебелото лице на Алфред, съсипано от безсъние! Видът ми сякаш го уплаши. Трябваше да го уловя под ръка — не можех да се кача сам в колата. Пътувахме в дъждовната утрин из тъжния Бордо през един квартал с кланици и учебни заведения. Не беше необходимо да говоря: Алфред разказваше всичко с най-малки подробности. Описваше точно мястото в градината, където Иза паднала в несвят — малко преди да стигне до парниците, пред алеята с палмите; откарали я в близката аптека; после колко трудно я отнесли до стаята ѝ на първия етаж — била много тежка; как ѝ пуснали кръв, направили ѝ пункция... тя била в съзнание през цялата нощ въпреки мозъчния кръвоизлив. Викала ме настойчиво със знаци и се унесла точно когато свещеникът дошъл да я миропомаже. „Но тя се била причестила предната вечер...“

Алфред искаше да ме остави пред къщи — на вратата вече беше окачен траурен креп, и да продължи под предлог, че едва ще има време да се облече за погребението. Но, ще не ще, трябваше да ми помогне да слеза от колата и да изкача първите стъпала. Не познах антрето.

Стените бяха закрити с черни драперии, запалени свещи горяха край купчина цветя. Премигнах. Всичко ми беше чуждо, необикновено, сякаш се движех насън. Две монахини стояха неподвижно — сигурно бяха изпратени за погребението. От тази изложба на траурни платове, цветя и треперливи светлини към всекидневната водеше обикновеното стълбище с протритата пътека.

По него слизаше Юбер. Той беше във фрак, много коректен. Протегна ми ръка и ми каза нещо; но колко отдалеч идваше неговият глас! Аз исках да отговоря, но никакъв звук не излизаше от устата ми. Лицето му се приближи до моето, стана огромно, загубих свят. После узнах, че припадъкът ми е траял около три минути. Свестих се в една малка стая, която служеше за чакалня, преди да се откажа от адвокатурата. Щипеше ми в носа от амоняка. Разпознах гласа на Жьонвиев.

— Започна да се свестява...

Отворих очи — те всички се бяха навели над мен. Лицата им бяха по-различни от обикновено — зачервени, изтощени, някои зеленикаво-бледи. Жанин, по-пълна и от майка си, изглеждаше на нейната възраст. Сълзите бяха набраздили най-много лицето на Юбер. То беше добило грозен, но трогателен израз, както в детството му, когато Иза го вземаше разплакан на коленете си и му говореше: „Колко му е мъчно на моето момченце!...“ Само Фили, облечен във фрак, с който се беше мъкнал по всички кръчми на Париж и Берлин, извърщаше към мен хубавото си равнодушно и отегчено лице — сигурно изглежда така, когато отива на гуляй или по-скоро, когато се връща, разгърден и пиан, защото още не беше вързал връзката си. Зад него смътно различавах жени с траурни воали — сигурно Олимп и дъщерите ѝ. И други бели ризи бляскаха в полумрака.

Жьонвиев доближи до устните ми чаша; отпих няколко глътки. Казах, че се чувствавам по-добре. Тя ме запита тихо и нежно не искам ли да си легна веднага. Отговорих ѝ първото, което ми дойде на ум:

— Толкова бих искал да я изпратя до края, защото не можах да се простя с нея...

Повтарях като артист, който се мъчи да намери верния тон: „Защото не можах да се простя с нея...“, но тези банални думи, изречени само от благоприличие, само защото отговаряха на моята роля в погребалната церемония, пробудиха в мен с внезапна сила

точно чувството, което трябваше да изразят; сякаш сам си бях обяснил това, което още не можех да проумея — няма да видя вече моята жена; ние никога няма да се обясним; тя няма да прочете моята изповед. Всичко ще остане завинаги така, както беше, когато разговаряхме за последен път в Калез. Невъзможно е да започнем всичко отначало; тя беше умряла, без да ме опознае, без да разбере, че не съм бил само чудовище, палач, че в мен е съществувал и друг човек. Дори да бях дошъл в последната минута, дори да не бяхме успели да разменим нито дума, тя щеше да види сълзите, които се стичат по бузите ми, щеше да си отиде със спомена за моето отчаяние.

А сега само моите деца, занемели от изумление, гледаха това зрелище. Естествено те никога не бяха ме виждали да плача, никога през целия си живот. Свирепото и страшно старческо лице, лице на медуза, чийто поглед никой от тях не можеше да издържи, се преобразяваше пред очите им, ставаше човешко. Чух как някой каза (мисля, че беше Жанин):

— Ако не бяхте заминали... защо заминахте?

Да, защо заминах? А нима не бих могъл да се върна навреме? Можех да се върна, ако телеграмите не бяха изпратени „До поискване“, ако ги бях получил на улица „Бреа“... Юбер непредпазливо добави:

— Заминали, без да оставите адрес... Откъде можехме да отгатнем...

Една смътна до този момент мисъл изведнъж проблесна в съзнанието ми. Стиснах с ръце ръчките на креслото, надигнах се, треперещ от гняв, и извиках право в лицето му:

— Лъжец!

Той заекна:

— Татко, полудяваш ли?

Повтарях:

— Да, всички сте лъжци... вие знаехте моя адрес. Посмейте да ми кажете в лицето, че не сте го знаели!

Юбер унило възрази:

— Откъде бихме могли да го знаем?

— Не си ли се срещал с едно лице, което е във връзка с мен? Посмей да отречеш! Посмей!

Цялото семейство се вкамени и ме загледа безмълвно. Юбер се чудеше накъде да погледне — като дете, заплело се в лъжата си.

— Евтиничко сте заплатили за измяната. Не сте били много щедри, деца мои. Дванадесет хиляди франка рента на младеж, който ви възвръща цялото богатство... Нищо не е това.

Аз се смеех — с моя смях, от който кашлям до задушаване. Децата не се решаваха да промълвят нито дума. Фили избърбори през зъби:

— Мръсна история...

Аз продължих, но по-тихо — бях забелязал умолителния жест на Юбер, който напразно се мъчеше да измисли нещо.

— Заради вас не можах да я видя! Вие сте следили всяка моя стъпка, но аз не биваше да се усъмня в това. Ако бяхте ми изпратили телеграма на улица „Бреа“, щях да разбера, че съм предаден. За нищо на света не бихте го направили, дори и за да изпълните молбата на умиращата си майка. Мъчно ви е, разбира се, но не губите хладния си разум...

Казах им всичко това, казах им и още по-горчиви истини... Юбер молеше сестра си с пресеклив глас:

— Накарай го да млъкне! Накарай го да млъкне! Ще го чуят...

Жьонвиев обгърна раменете ми и ме принуди да седна:

— Моля ти се, татко, недей... Ще говорим по-късно, когато се поуспокоим. Заклевам те в името на тази, която е още тук...

Смъртно блед, Юбер й направи знак да замълчи — уредникът по погребенията влезе със списък на важните личности, които трябваше да вървят до катафалката и да носят траурното покривало. Станах и направих няколко стъпки. Исках да вървя сам; семейството ми се раздели, за да ми направи път — тръгнах, олюлявайки се. Успях да се добера до стаята, превърнатата в параклис, и да коленича до един молитвен стол.

Тогавя Юбер и Жьонвиев бързо се приближиха, уловиха ме под ръка и ме поведоха; последвах ги послушно. Едва се изкачих по стълбата. Една от монахините се беше съгласила да остане при мен по време на погребението. Преди да излезе, Юбер, сякаш нищо не се беше случило помежду ни, ме запита правилно ли е постъпил, като е поканил между почетните лица в погребалното шествие и председателя на адвокатския съвет. Обърнах се към замрежения от дъжда прозорец, без да отговоря.

Чуваше се шум от стъпки. Целият град се беше стекъл на погребението. С кого ли не бяхме сродени по линия на Фондодеж? А от моя страна — адвокатската колегия, банките, деловият свят... Бях изпаднал в блаженото състояние на човек, който е успял да се оправдае пред съда, чиято невинност е доказана. Бях изобличил децата си в лъжа; те не бяха посмели да отрекат вината си. Докато къщата шумеше, изпълнена с хора, сякаш имаше странен бал без музика, аз се мъчех да мисля само за тяхното престъпление — те, само те ми бяха попречили да се простя с Иза... Но колкото и да разпалвах старата си ненавист, тя оставаше безсилна — като капнал от умора кон. Не знаех какво, но нещо ме смекчаваше — физическа отпуснатост или задоволство, че последната дума е била моя.

До мен вече не достигаха песнопенията, погребалното шествие се отдалечаваше, дълбока тишина, като тишината в Калез, обгърна опустялото жилище. Всичките му обитатели бяха отишли след Иза. Зад тленните ѝ останки вървяха деца и близки. Останали бяхме само аз и монахинята; тя седеше до възглавницата ми и шепнеше започнатите край ковчегата молитви, прехвърляйки зърната на молитвената си броеница.

В тишината отново усетих скръбта от вечната раздяла, от безвъзвратното отпътуване. Сърцето ми отново се сви болезнено — сега вече беше много късно, всичко между нея и мен беше казано. Седях в леглото, опрян на възглавници, за да дишам по-леко, и гледах мебелите в стил Луи XIII, които ние двамата бяхме избирали у Бардие по време на годежа; те бяха нейни до деня, когато наследи мебелите на майка си. Леглото, тъжното ложе на нашите затаени обиди и недоизречени слова.

След погребението Юбер и Жьонвиев дойдоха при мен сами. Другите останаха в коридора. Разбирах, че не могат да свикнат с обляното ми в сълзи лице. Те стояха прави до възглавницата ми: братът, някак странен в своя фрак посред бял ден, сестрата — истинска кула от черни драперии, сред които се открояваше само бялата ѝ кърпичка, а отметнатият воал разкриваше кръглото ѝ подпухнало лице. Скръбта беше смъкнала маските ни и ние не можехме да се познаем.

Те ме запитаха как се чувствавам. Жьонвиев каза:

— Почти всички дойдоха до гробището. Нямаше човек, който да не я обича.

Аз я разпитах какво е правила Иза в дните преди удара.

— Беше неразположена... може би е имала някакви предчувствия, защото, преди да се върне в Бордо, прекара цялата вечер в стаята си и изгори купчина писма; помислихме дори, че саждите са пламнали в комина...

Прекъснах я. Изведнъж ми хрумна нещо... Как не се бях сетил?...

— Жьонвиев, мислиш ли, че моето заминаване е изиграло някаква роля?...

Тя ми отговори удовлетворено, че „сигурно е била огорчена...“

— Но вие нищо не й казахте, нали?... Не сте й разказали какво сте открили?...

Тя погледна въпросително брат си — да покаже ли, че е разбрала какво я питам. Кой знае какво е било лицето ми в тази минута, защото те сякаш се уплашиха; докато Жьонвиев ми помагаше да се настаня по-удобно, Юбер бързо отговори, че майка му се е разболяла десетина дни след заминаването ми и те решили през това време да я държат настрана от нашите тъжни спорове. Дали говореше истината? Той добави с писклив глас:

— Ако бяхме отстъпили на изкушението да й кажем за това, щяхме да бъдем първите виновници...

Той се извърна, виждах как раменете му потръпват. Някой откряна вратата и запита дали ще сядаме на масата. Чух гласа на Фили:

— Какво да се прави? Не съм виновен. Просто ми стърже в стомаха.

Жьонвиев запита през сълзи какво искам да ям. Юбер каза, че ще дойде следобеда — да се обясним един път завинаги, ако имам сила да го изслушам. Направих знак, че съм съгласен. Когато те излязоха, сестрата ми помогна да стана; окъпах се, преоблякох се, изпих чаша бульон. Не исках да започвам битка като болник, когото неприятелят щади и покровителствува.

Когато децата се върнаха, пред тях стоеше друг човек, а не старецът, който будеше съжалението им. Бях взел необходимите лекарства; седях облегнат в креслото; чувствавах се бодър, както винаги, когато не съм в леглото.

Юбер беше се преоблякъл в делнични дрехи. Жьонвиев носеше един стар пенъоар на майка си.

— Нямам една черна рокля...

Те седнаха срещу мен и след няколко подходящи за случая думи Юбер започна:

— Аз много размишлявах...

Той грижливо беше подготвил своята реч. Обръщаше се към мен, сякаш аз бях цяло събрание от акционери, претегляше всяка дума и грижливо избягваше всичко, което би могло да предизвика разправия.

— До леглото на мама аз проверих съвестта си; помъчих се да не изхождам от себе си, а да се поставя на твое място. В теб ние виждахме баща, преследван от натрапчивата мисъл да лиши от наследство децата си, а това в моите очи, законно или поне донякъде, извинява нашето поведение. Но ние ти дадохме коз срещу себе си в тази безпощадна борба и със своите...

Тъй като той търсеше точната дума, аз тихо му подсказах:

— Със своите подли заговори...

Скулите му се зачервиха. Жьонвиев кипна:

— Защо подли? Ти си много по-силен от нас...

— Хайде де, един тежко болен старец срещу хайка млади вълци...

— Един тежко болен старец — поде Юбер — има в дом като нашия по-изгодно положение: той не излиза от стаята си, стои и дебне, няма друга работа, освен да наблюдава семейството си, да изучава навиците му и да ги използва. Подготвя ударите си сам, обмисля ги. Знае всичко за другите, а те не знаят нищо за него. Знае места, удобни за подслушвателни постове... — не можах да се сдържа да не се усмихна, те също се усмихнаха. — Да — продължи Юбер, — в семейството си човек винаги е непредпазлив. Всички, спорят, повишават глас и накрая, без дори да забележат, започват да викат. Ние все се страхувахме, че стените на старата ни къща не са достатъчно дебели, а забравяхме, че подовете са тънки. Пък и прозорците често бяха отворени...

Тези намеци разведриха малко атмосферата. Юбер пръв подхвана със сериозен тон:

— Приемам, че ти може би ни смяташ за виновни. Но пак повтарям, не е трудно да ти докажа, че съм действувал в законна

самоотбрана; но защо да наливам масло в огъня и пак да разпалвам спорове. Няма да се мъча да установявам кой пръв е нападнал в тази скръбна война... Съгласен съм дори да се защитавам като виновен. Но ти трябва да разбереш...

Той беше станал и изтриваше стъклата на очилата си. Примигваше, лицето му беше смалено, измъчено.

— Трябва да разбереш, че аз се борех за честта и живота на моите деца. Ти не можеш да си представиш в какво положение сме — ти си човек от миналия век; живял си в тази приказна епоха, когато благоразумният финансист залагаше върху сигурни ценности. Разбирам, че винаги си бил на висотата на положението; че усети преди всички тътнещата буря; че навреме се справи... Но това е така, защото ти стоиш извън сделките, защото, направо казано, не се палиш по сделките. Ти можеше хладнокръвно да обсъждаш положението, владееше го, не беше затънал като мен до ушите... Събуждането дойде изневиделица... Не ни остана време да се окопитим... За пръв път всички клони на дървото се счупиха наведнъж. Нямахме за какво да се закача, нямаше за какво да се заловя...

С каква тревога повтори той „нямаше за какво... нямаше за какво...“. Докъде ли се беше забъркал? Пред каква ли пропаст стоеше? Но той се уплаши, че е говорил прекалена откровено, овладя се, изтъкна общите положения: интензивното нарастване на техническата база след войната, свръхпроизводството, кризата... Думите му не означаваха почти нищо. Но аз долавях тревогата му. И в този момент усетих, че омразата ми е мъртва — мъртво беше и желанието за разплата. Може би бе умряло преди много време. Изкуствено бях поддържал злобата си, бях чоплил раните си. Но защо да не приема очевидното? Гледах сина си и изпитвах смесени чувства, в които надделяваше любопитството — с една дума можех да прекратя тревогата, ужаса, страха на този нещастник..., а колко странно ми се струваше това! Виждах мислено богатството си, което до скоро ми се струваше всичко в живота, богатство, което се мъчех да раздам, да загубя, с което дори не бях свободен да разполагам по мое усмотрение — а ето че внезапно се почувствувах освободен, то вече нямаше значение за мен, като че ли не се отнасяше до мен. Юбер сега ме дебнеше безмълвно през очилата си. Какво ли му кроях, какъв ли удар се готвех да нанеса? Лицето му беше измъчено, той се сви, почти

вдигна ръка, като дете, което иска да се предпази от плесница. Каза ми плахо:

— Моля те само да ми помогнеш да се закрепя. Към това, което ще получа от мама, ще ми трябва още — той се поколеба за миг, преди да изрече сумата — ... около милион. Веднъж да си разчистя сметките, все ще се оправя някак. За всичко останало постъпи, както ти е угодно. Задължавам се да зачета волята ти.

Той преглътна слюнката си; наблюдаваше ме крадешком; но лицето ми беше непроницаемо.

— Ами ти, дъще? — обърнах се към Жьонвиев. — У вас сигурно всичко е наред. Мъжът ти е мъдър за двама...

Тя винаги се дразнеше, когато хвалят мъжа ѝ. Възрази ми, че предприятието му било закрито. От две години Алфред вече не купувал ром: очевидно смятал, че е по-добре да прекрати търговията засега. Те имали от какво да живеят, но Фили заплашвал да изостави жена си и сигурно щял да го направи, ако разбере, че са обеднели. Аз измърморих:

— Голяма беда!

Тя продължи бързо:

— Да, той е нехранимайко. Всички го знаем. И Жанин го знае... Но ако я напусне, тя ще умре. Да, ще умре. Ти не можеш да я разбереш, татко, тези неща не ти са ясни. Жанин знае много повече за Фили, отколкото ние. Често ми казва, че изобщо не можем да си представим какъв негодник е той. Но това няма да попречи тя да умре, ако я напусне. Сигурно ти се струва безсмислица. Такива неща не съществуват за теб. Но ти си толкова умен, че можеш да разбереш дори непонятни за теб чувства.

— Изморяваш татко, Жьонвиев.

Юбер мислеше, че неговата нетактична сестра „всичко ще развали“ и че самолюбието ми е засегнато. Сигурно съзираше по лицето ми признаци на вълнение, но не отгатваше причината. Откъде можеше да знае, че Жьонвиев отваря моя стара рана, просто пъха пръсти в нея. Аз въздъхнах:

— Щастливец е този Фили!

Моите деца си размениха изненадани погледи. Те винаги искрено са ме смятали за полулуд. Може би с чиста съвест биха ме затворили като душевно болен.

— Нищожество! — избоботи Юбер. — И на всичко отгоре ни държи в ръцете си.

— Неговият тъст е по-снизходителен от теб. Алфред винаги повтаря, че Фили „не е чак толкова лошо момче“.

Жьонвиев пак избухна:

— Той държи в ръцете си и Алфред: зетят разврати тъста си. Това е известно на целия град. Срецаха са ги заедно с разни проститутки... Какъв позор! Такива огорчения съсипаха мама...

Жьонвиев триеше очите си. Юбер сигурно помисли, че се мъча да отвлека вниманието им от главния въпрос.

— Сега не говорим за това, Жьонвиев — каза той с раздражен тон. — Ще рече човек, че на света няма други, освен теб и твоите близки.

Тя му извика вбесена, „че не се знае кой от двамата е по-голям егоист“ и добави:

— Разбира се, всеки дърпа чергата към себе си, мисли за своите деца. Винаги съм била готова да направя всичко за Жанин и се гордея с това. Както мама правеше всичко за нас. Бих се хвърлила в огъня.

Брат ѝ я прекъсна с язвителен тон (прилича, че е мой син), че „няма да хвърли само себе си, а е готова да хвърли и другите“.

Колко забавен щеше да ми бъде някога този спор! Щях да се радвам на признаците, предвещаващи безпощадна битка около останките от наследството, от което нямаше да съм успял да ги лиша. Но сега ми беше само малко противно, скучно... Трябваше да приключим един път завинаги с паричните въпроси. Да ме оставят да умра спокойно!

— Странно е, деца мои — казах аз, — че в края на краищата ще направя точно това, което винаги ми се е струвало най-голямото безумие...

Ах! Те вече не мислеха да се бият помежду си! Обърнаха към мен изпитателни, недоверчиви очи! Чакаха; застанаха нащрек.

— Аз, който винаги съм давал за пример стария чифликчия, ограбен приживе, когото неговото потомство оставя да пукне от глад... и дори ако агонията продължи прекалено дълго, мятат върху него още завивки, чак до устата...

— Татко, моля те...

Ужасеното изражение на лицата им не беше изиграно. Заговорих с друг тон:

— Ще ти се отвори много работа, Юбер, подялбата ще бъде мъчна, аз имам влогове навсякъде: тук, в Париж, в чужбина и недвижими имоти, къщи, земи...

При всяка моя дума очите им се разширяваха, но те не смееха да вярват. Видях как Юбер ту свива, ту отпуска изтънчените си ръце.

— Всичко трябва да бъде уредено преди смъртта ми, заедно с това, което ще получите от майка си. Аз си запазвам само пожизнено ползуване на Калез — къщата и парка (поддържането и ремонтите за ваша сметка). За лозята изобщо не желая повече да слушам. Нотариусът ще ми изплаща месечна рента, остава само да определим сумата... Дай ми портфейла... да, в левия джоб на самото.

Юбер ми го подаде с трепереща ръка. Измъкнах един плик.

— Тук ще намериш сведения за общия размер на богатството ми. Можеш да го занесеш на нотариуса Аркам... Или не, по-добре телефонирай му той да дойде, аз сам ще му го дам и ще потвърдя в твое присъствие волята си.

Юбер взе плика и ме запита разтревожено:

— Подиграваш ли се с нас? Не?

— Иди да телефонираш на нотариуса. Сам ще видиш дали се подигравам.

Той се спусна към вратата, но после изведнъж се овладя. И каза:

— Не, днес ще бъде неудобно. Трябва да почакаме поне седмица...

Той закри очите си с ръка; несъмнено се срамуваше, насилваше се да мисли за майка си. Въртеше в ръце плика.

— Е, добре — подканих го, — отвори и чети! Разрешавам ти.

Той се приближи до прозореца, счупи печата. Не четеше, а просто изпиваше с очи листа. Жьонвиев не можа да издържи, стана и протегна алчно шия през рамото на брат си.

Гледах брата и сестрата — родните си деца. В тях нямаше нищо ужасно. Един делови човек, чието положение е застрашено, баща на семейство, и една майка получават внезапно милиони, които са смятали изгубени. Не, наистина не виждах нищо ужасно в тях. Друго

ме удивляваше — моето собствено равнодушие. Аз приличах на опериран, който се събужда след упойката и казва, че нищо не е почувствувал. Бях изтръгнал от себе си нещо, на което мислех, че държа, че то е проникнало в цялото ми същество. А ето че изпитвах само успокоение, физическо облекчение — дишах по-леко. В същност какво правех вече от години? Нали се мъчех да загубя това богатство, да го дам на някого, който не е от моето семейство. Винаги съм се лъгал, не съм съзнавал за какво копнея. Ние сами не знаем какво в същност желаем и не обичаме това, което ни се струва, че обичаме.

Чух как Юбер каза на сестра си:

— Огромно... огромно... наистина огромно богатство.

Те си размениха няколко думи тихо и после Жьонвиев каза, че няма да приемат моята жертва, че не искат да ме ограбят.

Думите „жертва“, „ограбят“ звучаха странно в моите уши. Юбер настояваше:

— Днес ти действуваш под влияние на вълнението. Мислиш се по-тежко болен, отколкото си. Още нямаш седемдесет години; с твоята болест хората живеят до дълбока старост. След известно време ще съжالياваш. Ако искаш, ще поема материалните грижи, но запази спокойно всичко, което ти принадлежи. Ние искаме само това, което е справедливо. Винаги сме търсили справедливостта...

Бях страшно уморен, те видяха, че очите ми се затварят. Казах им, че решението ми е неизменно и ще говорим за това вече пред нотариуса. Те тръгнаха към вратата; без да извъръщам глава, добавих:

— Забравих да ви предупредя, че съм определил месечна рента от хиляда и петстотин франка на моя син Робер; така му обещах. Напомни ми, когато подписваме документите.

Юбер се изчерви. Той не очакваше тази стрела. Но Жьонвиев не усети лукавството. Разтвори широко очи, направи бърза сметка и възкликна:

— Осемнадесет хиляди франка годишно!... Не ти ли се вижда много?

XVIII

Поляната днес е по-светла от небето. Влажната земя сякаш дими; в коловозите, пълни с дъждовна вода, се отразява мътният небесен лазур. Всичко ме увлича, както в дните, когато Калез ми принадлежеше. Нищо вече тук не е мое, но аз не се чувствавам беден. Когато нощем плющи дъжд и гроздето гние, аз пак се тревожа, както на времето, че гроздоберът е застрашен. Мислех, че съм привързан към собствеността, а в същност в мен е говорила обичта към земята, инстинктът на селянина, защото аз съм син на селяни, потомък на онези, които от векове се вглеждат тревожно в хоризонта. Рентата, която трябва да получавам всеки месец, ще се натрупва у нотариуса — аз никога не съм имал нужда от нищо. Цял живот бях пленник на страст, която в същност не ме е владеела. Както кучето нощем лае срещу луната, аз съм бил омагьосан от един отблясък? Да се събудиш на седемдесет години! Да се възродиш преди самата си смърт! Да можех да поживея още няколко години, няколко месеца, няколко седмици...

Болногледачката си замина, чувствавам се много по-добре. Амели и Ернест, които прислужваха на Иза, остават при мен; те умеят да правят инжекции, всичко ми е под ръка; ампули с морфин, нитрит. Претрупани от работа, децата не напускат града и се мяркат тук само когато имат нужда от сведение за оценка на някоя част от имуществото... Всичко минава без спорове: от страх някой да не бъде „онеправдан“, те взеха смешното решение да делят всичко наполовина, комплектите от покривки и сервизите. Бяха готови по-скоро да разрежат на две някой гоблен, отколкото той да остане на единия. Предпочитат всичко да бъде на части, но никой да не получи повече. Това именно наричат — да притежаваш чувство за справедливост. Цял живот прикриват под красиви имена най-грозни чувства... Не, ще залича тези свои мисли. Кой знае дали и те не са пленници, както бях аз, на някаква страст, която в същност не се корени в душите им.

Какво мислят те за мен? Несъмнено, че съм бил победен, че съм отстъпил. Смятат, че са ме „надвили“. При всяко посещение в Калез

обаче ми засвидетелствуват дълбоко уважение и благодарност. И все пак аз ги учудвам. Особено Юбер, който ме наблюдава недоверчиво — не е сигурен, че съм обезоръжен. Успокой се, бедното ми момче. Аз не бях опасен за вас още в деня, когато се върнах да се възстановя в Калез, та сега ли...

Брястовете край пътя и тополите в ливадите сякаш са нарисувани една над друга скици, а между тъмните им редици се събира мъгла — мъглата и димът от запалената суха трева, смесена с могъщия дъх на земя, напоена с дъждовна вода. Защото ние сме в разгара на есента и гроздовете, обсипани с блестящи дъждовни капки, няма да се наляят вече със сок — дъждовният август им го е отнел. Но за нас може би никога не е късно. Необходимо ми е да си повтарям, че никога не е късно.

На другия ден след завръщането си в Калез влязох в стаята на Иза не от благоговейно чувство. Само безделието, пълното бездействие, което не знам дали ми е приятно или ме натъжава, когато съм на село, ме подтикна да бутна полуотворената врата, първата вляво от стълбата. Прозорецът беше широко отворен, шкафът и скринът — също. Прислужниците бяха изнесли всичко и слънцето огряваше до най-малките кътчета осезаемите останки от една завършила човешка съдба. В септемврийския следобед бръмчаха разбудени мухи. Гъстите заоблени корони на липите приличаха на изпъстрени с петна плодове. Лазурът, по-тъмен във висините, бледнееше над задрямалите хълмове. Някъде звънна смях — не виждах момичето, което се смееше. Из лозята сякаш плуваха сламени шапки — гроздоберът беше започнал.

Но прекрасният живот беше си отишъл от стаята на Иза. Ръкавиците и слънчобранът в долното чекмедже на шкафа изглеждаха като мъртви. Гледах старата каменна камина, над чиято полица са изработени в резба гребло, лопата, сърп и житен сноп. През лятото широки пъстри паравани прикриват тези старовремски камини, в които могат да се запалят огромни цепеници. На паравана пред нашата камина беше изобразен впряг волове на нивата. Един ден като малко момче се бях ядосал и бях надупчил плата с кама. Параванът беше опрян до камината. Опитах се да го поставя както трябва, той падна и откри черния квадрат на огнището, пълно с пепел. Спомних си какво

ми бяха разказали децата за последния ден на Иза: „Гореше разни листове, помислихме, че е станал пожар...“ В този миг разбрах, че тя е усещала приближаващата се смърт. Не можем да мислим едновременно за собствената си смърт и за смъртта на другите. Преследван от натрапчивата мисъл за близкия си край, как да се разтревожа от нервното напрежение на Иза? „Няма нищо, от възрастта е“ — повтаряха глупавите деца. Но в деня, когато е запалила буен огън, тя е знаела, че нейният час е ударил. Пожелала беше да изчезне напълно; да заличи и най-малките следи на своето съществуване. Гледах как вятърът раздвижва леко в огнището сивите снежинки. На стената до камината все още стоеше опряна машата. Взех я и започнах да ровя в купчината прах, в това небитие.

Разбърках го, сякаш укриваше тайната на моя живот, на нашите две съществувания. Колкото по-дълбоко проникваше машата, толкова по-плътна ставаше пепелта. Измъкнах няколко късчета хартия, оцелели по средата на топчето листове, но можах да разчета само отделни думи, неразбираеми разпокъсани фрази. Всичко беше написано с един и същ непознат почерк. Ръцете ми трепереха, ровех все по-упорито. На едно съвсем малко листче, изцапано със сажди, успях да прочета думата „Рах“^[1] а под малко кръстче имаше една дата „23 февруари 1913“ и обръщението „скъпа дъще...“. Помъчих се да сглобя буквите, останали на обгорялата по края страница, но възстанових само това: „Вие не носите отговорност за омразата, която ви вдъхва това дете, ще имате вина, ако ѝ се поддадете. Напротив, ясно е, че се стремите...“ Измъчих се, но успях да разчета още: „... да съдите безразсъдно мъртвите... чувството, което той изпитва към Люк, не доказва...“ Останалото не се виждаше под саждите, с изключение на една фраза: „Простете, без да знаете какво трябва да простите. Принесете в жертва вашата...“

По-късно щях да размишлявам — сега трябваше да търся и да намеря още нещо. Ровех наведен, застанал в неудобно положение; това ми пречеше да дишам. Изведнъж открих подвързан бележник; помислих, че е цял, развълнувах се, но нито един от листовите му не се беше запазил. На вътрешната страна на кориците разчетох само няколко думи, написани с ръката на Иза: „Религиозни размисли“, и отдолу: „Не се зова този, който осъжда на вечни мъки, моето име е Исус“ (Христос до свети Франциск Салски).

Следваха други цитати, но нечетливи. Дълго още стоях наведен над тази пепел, но напразно, не открих нищо повече. Изправих се и погледах очернените си със сажди ръце. Видях в огледалото, че и лицето ми е изцапано. Прииска ми се да поскитам, както в дните на моята младост; спуснах се бързо по стълбата, забравил болното си сърце.

За първи път от много седмици се отправих към лозята; почти оголели, без плод, те вече се готвеха за зимен сън. Пейзажът наоколо беше лек, прозрачен, въздушен като лазурните мехурчета, които Мари издухваше някога през сламка. Вятърът и слънцето изсушаваха коловозите и дълбоките следи от стъпките на воловете. Вървах, отнасяйки в сърцето си образа на тази непозната Иза, в плен на могъщи страсти, които единствен бог имаше властта да укроти. Тази домакиня и майка е изгаряла от ревност към сестра си. Мразела е малкия Люк. Жена, способна да ненавижда едно момченце... дали, е ревнувала заради своите собствени деца? Защото съм обичал Люк повече от тях? Но тя също така беше ненавиждала Маринет... Да, да — тя беше страдала за мен; аз съм притежавал властта да я измъчвам. Какво безумие! Маринет мъртва! Люк мъртъв! Иза мъртва! Мъртви! Мъртви! А аз, старецът, стоя край същия гроб, в който те са погребани, и се радвам, че не съм бил безразличен на една жена, че съм предизвиквал в сърцето ѝ истинска буря.

Смешно беше и аз наистина се смеех сам, задъхан, облеган на едно колче от лозето, а пред мен се разстилаха обгърнатите в бледа мъгла простори, където бяха потънали селата с черквите, пътищата, тополите. Лъчите на залязващото слънце едва си пробиваха път до този сякаш погребан свят. Чувствувах, виждах, усещах престъплението си. То не се състоеше само в това отвратително змийско кълбо — омразата към моите собствени деца, жаждата за мъст, сребролюбието, а в нежеланието ми да виждам друго, освен тези сплетени змии. Аз бях свързан с гадното кълбо, като че ли то беше самото мое сърце, като че ли ударите на това сърце се бяха смесили с гъмжащите влечуги. И не стига че половин век съм разбирал от себе си само това, което не е моята същност, а съм се отнасял така и с другите. Нищожните желания, изписани по лицата на моите деца, ме заслепяваха. У Робер

виждах само глупавото изражение и това външно впечатление ми беше достатъчно. Никога, когато съм се вглеждал в другите, не съм изпитвал желание да разкъсам обвивката, да премина през нея, за да достигна до тях. На тридесет или четиридесет години би трябвало да направя това откритие. Днес вече съм старец, умореното ми сърце бие бавно и аз гледам как последната есен от моя живот приспива лозята, обвива ги в дим и гаснещи слънчеви лъчи. Онези, които трябваше да обичам, са мъртви; мъртви са онези, които биха могли да ме обичат. А живите... аз вече нямам нито време, нито сили да измина пътя до тях, да ги открия отново. Сега в мен всичко — дори гласът, движенията, моят смях принадлежи на онова чудовище, което противопоставях на света и на което дадох моето име.

Горе-долу такива мисли се въртяха в главата ми, докато стоях облегнат на колчето в лозето и гледах ливадите на Икем, залени от лъчите на залязващото слънце. Случката, която ще разкажа тук, несъмнено още по-добре ще ги изясни; но те вече бяха се породили в мен тази вечер, когато се връщах в къщи, пропит до дън душа от умиротворението, спуснало се над земята; сенките се издължаваха, целият свят беше сговорчив; губещите се в далечината склонове като че ли отпускаха рамене: чакаха мъглата и нощта може би да се изтегнат, да се отпуснат, да заспят в човешки сън.

Надявах се да заваря Жьонвиев и Юбер в къщи: бяха ми обещали да вечерят с мен. За пръв път в живота си копнеех те да дойдат и това ме изпълваше с радост. Горях от нетърпение да им покажа обновеното си сърце. Не биваше да губя нито минута, трябваше колкото може по-скоро да ги опозная, да ме опознаят и те. Дали ще имам време преди смъртта да поставя на изпитание моето откритие? Ще прелетя без отдих пътя до сърцата на моите деца, ще премина през всички прегради, които ни разделят. Змийското кълбо най-сетне беше размотано: ще вървя тъй бързо към тяхната любов, че те ще ме оплачат, когато ми затварят очите.

Не бяха дошли още. Седнах на пейката пред пътната врата, заслушан в шума на моторите. Колкото повече закъсняваха, толкова повече копнеех да ги видя. Отвреме-навреме пак ме обземаше предишният гняв — все едно им беше дали ги чакам или не... Пет

пари не давах, че се измъчвам заради тях; сигурно го правех нарочно... Изведнъж се опомних — може би закъснявах по неизвестна за мен причина, а аз по стар навик подхранвах злобата си. Камбаната звънна за вечеря. Отидох да предупредя Амели, че ще почакаме още малко. Много рядко влизах в кухнята с почернелите греди, където висяха бутове шунка. Седнах на един сламен стол до огъня. Амели, мъжът ѝ и управителят на чифлиците Казо, чиито смехове бях чул отдалеч, се умълчаха, когато влязох. Винаги ме обгражда атмосфера на уважение и страх. Аз никога не говоря с прислужниците. Не защото съм надменен или взискателен господар — те просто не съществуват за мен, аз не ги виждам. Но тази вечер ми беше по-леко с тях. Тъй като децата ми не идваха, прииска ми се да седна в единия край на тази маса, където готвачката режеше месо.

Казо веднага се измъкна, Ернест облече бялото си сако, за да ми поднесе вечерята. Мълчанието му ме потискаше. Чудех се какво да кажа. Не знаех нищо за тези две същества, които цели двадесет години ни бяха служили предано. Най-сетне си спомних, че някога тяхната дъщеря се беше омъжила в Совтер и идваше да ги вижда, че Иза не ѝ плащаше заека, който донасяше, защото често ядяла в дома ни. Без да се извърщам, запитах малко припряно:

— Е, Амели, как е дъщеря ви? Все още ли е в Совтер?

Тя наведе към мен обветреното си лице и след като ме изгледа, отговори:

— Господарят знае, че тя умря... преди десет години, на двадесет и девети, на Архангеловден. Господарят не си ли спомня?

Мъжът ѝ не каза нищо, само ме изгледа студено; сигурно подобна разсеяност му се стори престорена. Промърморих:

— Извинете... започнал съм да забравям от старост...

И както винаги, когато съм смутен и притеснен, аз се засмях тихо, не можах да се въздържа да не се засмея. Ернест събщи с обикновения си тон:

— Вечерята е сложена.

Станах веднага, отидох в лошо осветената трапезария, седнах срещу сянката на Иза. Тук Жьонвиев, абат Ардуен, Юбер... Потърсих с очи между прозореца и бюфета високото столче на Мари, на което бяха седели и Жанин, и дъщерята на Жанин... Едва преглътнах

няколко залъка; непоносим ми беше погледът на човека, който ми поднасяше ястията.

Той беше запалил с лозови пръчки камината във всекидневната. В тази стая бяха преминали много поколения и оттегляйки се, всички бяха оставили, както при отлив на брега остават мидени черупки, различни албуми, кутии, снимки, маслени лампи. Мъртви дребни украшения изпълваха поставките. Шумът от тежките стъпки на някакъв кон в мрака и на пресата за грозде, която работи до къщата, просто късаха сърцето ми. „Деца мои, защо не дойдохте?“ — простенах жално. Ако прислужниците бяха ме чули, щяха да помислят, че във всекидневната има чужд човек; не биха могли да повярват, че това е гласът на неприятния старец, че тези думи е произнесъл той, който според тях уж не си спомняше, че дъщеря им е умряла.

Всички — жена ми, децата, колегите и прислужниците, бяха направили заговор срещу моята душа и ми диктуваха тази отвратителна роля. Аз бях застинал в злобата, която те ми бяха внушили. Бях приел образа, създаден от тяхната ненавист. Какво безумие да се надявам на шестдесет и осем години да тръгна срещу течението и да ги накарам да видят в мен съвсем нов човек, какъвто в същност съм и винаги съм бил! Ние виждаме само това, което сме свикнали да виждаме. И вас, клетки мои деца, не ви виждам други. Ако бях по-млад, бръчките нямаше да са така дълбоко врязани и навиците така дълбоко вкоренени; но аз се съмнявам, че дори през младостта си бих могъл да разваля тази зла магия. „За това е необходима някаква сила“ — казвах си. Но каква сила? Необходим е някой. Да, някой, в когото да се намерим всички и който би станал свидетел пред близките ми, че съм удържал победа над себе си. Някой, който би поръчителствувал за мен, който би свалил от плещите ми отвратителното бреме и би го поел...

Дори най-добрите не могат да се научат сами да обичат: за да отминаваме смешните страни, пороците и най-вече глупостта на хората, трябва да усвоим тайната на обичта, която светът вече не познава. И докато тази тайна не бъде открита отново, напразни ще бъдат усилията да се променят човешките отношения: по-рано мислех, че икономическите и социални проблеми ми са чужди, защото съм

егоист; аз бях истинско чудовище, затънало в самота и равнодушие — вярно е, но в същото време изпитах едно чувство, смътна увереност, че лицето на света не може да се промени външно, че трябва да се проникне до сърцето на света. Търся онзи, който единствен може да удържи такава победа; той самият би трябвало да бъде сърце на сърцата, пламтящият фокус на обичта. Желание, което може би беше вече молитва. Още малко ми трябваше, за да падна тази вечер на колене и да се облакът на някой фотьойл, както правеше някога през лятото Иза, а трите деца се притискаха до нея. Аз се връщах през терасата, устремен към осветения прозорец; заглушавах стъпките си и невидим в тъмната градина, ги гледах как се молят: „На колене пред теб, господи — говореше Иза, — благодаря ти, че си ми дал сърце, способно да те познае и възлюби...“.

А сега стоях прав сред стаята и се олюлявах като поразен от гръм. Мислех за живота си, вглеждах се в живота си. Не, не можеш да тръгнеш срещу течението на такъв кален поток. Аз бях ужасен човек и никога не съм имал нито един приятел. И все пак — казвах си, — дали не беше така, защото никога не съм умеел да се прикривам? Ако всички хора ходеха без маски, както аз извървях половин век, може би биха се изненадали, че съществуват толкова малки различия в нравствения им облик. Истината е, че никой не върви напред с открито лице, никой. Повечето хора се превземат, правят се възвишени, благородни. Без да го съзнават, подражават на литературните герои или на някой друг. Светците знаят какво става в душите, затова сами се ненавиждат и презират. Нямаше да вдъхвам такова презрение, ако не се показвах до дъното на душата си, неприкрит, разголен.

Такива мисли ме преследваха тази вечер, докато бродех в сумрака на стаята и се блъсках в тежките мебели от акажу и палисандрово дърво — заседнали в пясъка отломки от миналото на моето семейство, по които толкова изтлели днес тела се бяха изтягали, излежавали. Децата бяха изцапали с обувчиците си дивана, когато се настаняваха там да разглеждат картинките в „Монд Илюстре“ от 1870 година. На тези места и до днес имаше петна. Вятърът фучеше край къщата, разбъркваше окапалите листа на липите. Бяха забравили да затворят капациите на една стая.

[1] Мир (лат.) — Б. пр. ↑

XIX

На другия ден изчаках тревожно пощата. Обикалях из алеите като Иза, когато децата закъсняваха и тя се безпокоеше. Дали не се бяха скарали? Дали някой не беше болен? „Страшно се притеснявах“; и аз като Иза започвах да си внушавам и да се измъчвам от какви ли не черни мисли. Дълго скитах из лозята, разсеян и унесен като човек, угнетен от грижи; но в същото време съзнавах тази промяна в себе си и почти бях доволен, че се безпокоя. В мъглата се носеха най-различни звуци, чувах равнината, без да я виждам. Стърчиопашки и дроздове чуруликаха из лозята, където гроздето още не беше изгнило. Като дете Люк обичаше в края на ваканцията тези бързо отлитащи утрини от ранната есен...

Краткото писмо на Юбер от Париж не ме успокои. Принуден бил — пишеше ми той — да замине набързо, защото се случило нещо много неприятно; но вдругиден се връщал и щял да ми разкаже. Представях си усложнения от финансово естество — дали не е извършил нещо незаконно?

Следобед не издържах и наредих да ме отведат до гарата, където си купих билет за Бордо, макар че бях обещал да не пътувам сам. Жьонвиев живееше сега в нашата стара къща. Срегнах я в антрето точно когато изпращаше някакъв непознат, сигурно доктор.

— Юбер нищо ли не ти събщи?

Тя ме заведе в чакалнята, където бях припаднал в деня на погребението. Отдъхнах си, като узнах, че се отнася до бягството на Фили — страхувах се от нещо много по-лошо; той заминал с някаква жена, „която го държала здраво“; станала голяма разправия, той казал жестоки неща и не оставил никаква надежда на жена си. Горката Жанин не можела да се съвземе — състоянието ѝ безпокояло лекаря. Алфред и Юбер заминали да догонят беглеца в Париж. Току-що получили телеграмата им, че не са успели да постигнат нищо.

— Като си помисля каква щедра издръжка им давахме... Естествено бяхме взели предпазни мерки, не им отделихме капитал. Но рентата им беше солидна. Боже мой, Жанин беше безсилна пред

него: той получаваше от нея всичко, каквото пожелае. Като си помисля, че преди я заплашваше да я зареже, ако ти не ни оставиш нищо; а сега, когато ни даде всичко, цялото си богатство, изведнъж реши да се запилее някъде. Как си обясняваш това?

И тя млъкна; стоеше срещу мен, вдигнала вежди, с разширени очи... После се долепи до радиатора, закърши ръце.

— Сигурно е избягал с някоя много богата жена... — казах аз.

— Нищо подобно! Учителка по пеене... Чакай, ти я познаваш много добре, госпожа Велар. Не е в първа младост и само си дава вид, че е нещо. Печели, колкото да живее. Как си обясняваш това? — повтори тя.

Но без да дочака отговора ми, пак започна да приказва. В този момент в стаята влезе Жанин. Тя беше по пенъоар, поднесе ми челото си за целувка. Не беше отслабнала; но отчаянието беше премахнало от заобленото ѝ некрасиво лице онова, което мразех в него — това клето същество, толкова превзето и изкуствено, беше отхвърлило обвивката и беше станало просто и естествено. Един полилей блестеше ослепително над нея, но тя дори не премигна. Запита ме само:

— Научихте ли?

И седна в един шезлонг.

Дали чуваше приказките на майка си, безконечната обвинителна реч, която Жьонвиев сигурно повтаряше до втръсване, откакто Фили беше заминал?

— Като си помисля...

Тя започваше да излива красноречието си винаги с думите: „Като си помисля“, твърде странни наистина за личност, която изобщо не беше свикнала да мисли. Съгласили се били на този брак — казваше тя, — макар че още на двадесет и две години Фили бил разсипал вече едно не лошо богатство, което получил твърде рано (понеже беше сирак и нямаше роднини, бяха му признали пълнолетие). Семейството ни си затворило очите за развратните му похождения... И ето как той ни се отплащаше...

Започвах да кипя от яд и напразно се мъчех да се сдържа. Старата ми лошотия пак надигаше глава. Като че ли самата Жьонвиев, Алфред, Иза и всичките им приятели не бяха омотали Фили, не бяха го заслепили с хиляди обещания.

— Най-любопитното е — скарах й се аз, — че сама си вярваш на приказките. А знаеш много добре, че всички търчахте след този младеж.

— Слушай, татко, да не почнеш да го защитаваш...

Възразих, че нямам никакво намерение да го защитавам. Но ние не бяхме справедливи — смятахме Фили за по-долен, отколкото в същност беше. По всяка вероятност най-безцеремонно са му показвали, че щом богатството вече е осигурено, той е длъжен да търпи всички унижения — отсега нататък нямаше накъде да върви. Но хората не винаги са такива подлеци, каквито си ги представяме.

— Като си помисля, че защитаваш един мръсник, който заряза младата си жена и малката си дъщеря!...

— Жьонвиев — извиках аз ядосано, — ти не ме разбираш. Помъчи се да разбереш: не е нужно да се доказва колко лошо е да напуснеш жена си и дъщеря си, но виновникът може би е извършил това не от недостойни подбуди, а поради по-възвишени причини.

— Хайде де — повтаряше Жьонвиев вироглаво, — ще ми разправяш, че е много благородно да захвърлиш младата си двадесет и две годишна жена и малката си дъщеря...

Тя си знаеше нейното; не разбираше абсолютно нищо.

— Не, ти си ужасно глупава... Или може би се преструваш, правиш се, че не разбираш... Пак повтарям, Фили не ми се вижда вече толкова жалък, откакто...

Жьонвиев ме прекъсна и се развика да почакам Жанин да излезе от стаята и тогава да я обиждам, като защитавам мъжа й. Но малката, която дотогава не беше отворила уста, изведнъж заговори с неузнаваем глас:

— Защо да го отричаме, мамо? Ние бяхме сравнили Фили със земята. Припомни си: откакто направихме подялбата, непрекъснато му подчертавахме, че сме нещо повече от него. Бях си въобразила, че мога да го водя като куче на синджир. Дори не ми беше вече мъчно, че не ме обича. Държах го; той беше мой; принадлежеше ми: аз бях господарка на парите; трябваше да ме гледа в очите и да върти опашка. Това е твой израз, мамо. Спомни си, като ми повтаряше: „Сега ще те гледа в очите и ще върти опашка.“ Ние си въобразявахме, че парите са най-важното за него. Може би и той го е мислил, но гневът и срамът му излязоха по-силни. Защото той не обича тази жена, която ми го отне; сам ми го

призна, когато заминаваше, и ми изсипа в лицето толкова жестоки истини, че не мога да не му повярвам. Но тя не го презирала, не го унижавала. Отдала му се, не го купила. А аз си го бях купила.

Тя повтори няколко пъти тези думи, сякаш се бичуваше. Майка ѝ вдигаше рамене, но се зарадва, като видя сълзите ѝ: „Сега ще ѝ олекне...“ И ѝ каза успокоително:

— Не се бой, детето ми, той ще се върне. Гладът прогонва вълка от гората. Като се нагладува...

Бях убеден, че на Жанин ѝ е неприятно да слуша такива думи. Станах, взех шапката си; не можех да понеса да прекарам вечерта с дъщеря си. Успокоих я, че съм наел кола, с която ще се върна в Калез. Внезапно Жанин каза:

— Отведете ме със себе си, дядо.

Майка ѝ се възмути — да не е обезумяла! Трябвало да остане в града; адвокатите сигурно щели да имат нужда от нея. Освен това в Калез щяла „да угасне от мъка“.

Жьонвиев ме изпрати до площадката и остро ме упрекна, че не порицавам страстта на Жанин.

— Признай, че ще бъде истинско избавление, ако успее да се откъсне от този човек. Лесно ще се намери повод за развод. С богатството си Жанин може да се омъжи блестящо втори път. Но първо трябва да се откъсне от тоя. Ти не можеше да търпиш Фили, а сега си седнал да го възхваляваш пред нея! Не! И дума да не става. Никакво идване в Калез! Представям си как ще ни я върнеш. Тук ние ще я отвлечем от тъжните мисли. Тя ще забрави...

„Ако не умре — мислех си, — или не остане да влачи жалко съществуване с вечна мъка в сърцето, която времето няма да уталожи.“ Може би Жанин спадаше към тази порода жени, които стар адвокат като мен познава много добре — за тях надеждата се превръща в неизлечима болест; и след двадесет години те все още седят, вперили очи във вратата като вярно куче.

Върнах се в стаята, където седеше Жанин, и ѝ казах:

— Ела, когато пожелаеш, детето ми... винаги ще бъдеш добре дошла.

Тя не показа с нищо, че ме е разбрала. Жьонвиев влезе и ме запита недоверчиво:

— Какво ѝ каза?

После ме обвинявала, че в тези няколко секунди съм „отбил от пътя“ Жанин и съм се позабавлявал „да ѝ напъхам в главата вредни мисли“. Но докато слизах по стълбите, аз си мислех как младата жена ми беше извикала: „Отведете ме със себе си...“ Тя беше ме помолила да я отведа. Инстинктивно аз бях казал за Фили точно думите, които толкова ѝ се искаше да чуе. Може би аз бях първият, който не я оскърби.

Вървах из ярко осветения Бордо — точно започваше учебната година. Тротоарите в центъра лъщяха, навлажнени от мъглата. Обедното гъмжило заглушаваше дори шума на трамваите. Изчезнало беше уханието на моето детство; сигурно щях да го открия в мрачните квартали, на улица „Дюфур-Дюбержие“ или на улица „Грос Клош“. Може би там, на някой тъмен ъгъл, стоеше старица и притискаше до гърдите си димящо гърненце с печени кестени, които миришат на анасон. Не, не бях тъжен. Тази вечер някой ме беше чул, разбрал. Бяхме се обединили с Жанин: това беше победа. Но аз бях претърпял поражение пред Жьонвиев: нищо не може да се направи срещу определен вид глупост. Не е трудно да намериш път до една жива душа, да я откриеш дори през престъпленията и най-жалките пороци, но простотията е непреодолима. Толкова по-зле. Ще приема участта си; невъзможно е да се разклатят камъните на всички гробове. Ще бъда щастлив, ако успея да стигна до сърцето поне на едно същество, преди да умра.

Спах в хотела и се върнах на другия ден в Калез. Няколко дни след това дойде Алфред, от него научих, че посещениято ми е имало гибелни последици. Жанин писала на Фили безумно писмо, в което се признавала за виновна за всички грешки, извинявала се, искала му прошка. „Жените все такива глупости ще...“ Добрият шишко не смееше да ми каже, но сигурно си мислеше: „И тя върви по стъпките на баба си...“

Алфред ми даде да разбере, че смятат делото предварително за загубено и според Жьонвиев аз съм бил виновен — нарочно съм „разбъркал“ главата на Жанин. Усмихнах се и запитах зет си какво би могло да ме подтикне към подобна постъпка. Той ме увери, че не споделя мнението на жена си, но според нея аз съм действувал така, за

да се позабавлявам, от жажда за мъст или чисто и просто от „лошотия“.

Децата не идваха вече да ме виждат. Жьонвиев ме уведоми с писмо две седмици по-късно, че трябвало да настанят Жанин в болница. Естествено не ставало дума за лудост. Лекарите разчитали много да я излекуват в самота.

И аз живеех в самота, но не страдах. Никога моето сърце не ми беше давало такава дълга отсрочка. Повече от две седмици се задържа златната есен. От дърветата не се отронваше нито лист, розите отново разцъфтяха. Мъчно ми беше, че децата пак се отделиха от мен. Юбер идваше да говорим само по работа. Държеше се сухо, недоверчиво. Говореше вежливо, но вечно беше нащрек. Моите деца ме обвиняваха, че съм повлиял зле на Жанин и аз отново бях загубил спечеленото. В техните очи пак се бях превърнал във врага, във вероломния, способен на всичко старец. Бяха затворили и отделили от живите единственото същество, което може би щеше да ме разбере.

И все пак аз се чувствавах дълбоко умиротворен. Лишен от всичко, самотен, застрашен от мъчителна смърт, живеех спокойно, съсредоточено, с будно съзнание. Не ме гнетеше мисълта за печално отминалите ми дни. Не усещах бремето на изпълнените с пустота години... Сякаш не бях болен старец, сякаш имах пред себе си още цял живот, сякаш умиротворението, овладяло душата ми, беше живо същество.

XX

Цял месец вече, откакто Жанин бе избягала от болницата; аз я приютих, но тя още не беше оздравяла. Мисли, че е станала жертва на заговор; твърди, че я затворили, защото отказала да се бори срещу Фили, да поиска развод и разваляне на брачния договор. Всички останали си въобразяват, че аз съм й внушил тези мисли и я настройвам срещу тях, докато в същност през безкрайно проточилите се дни в Калез аз се боря стъпка по стъпка срещу нейните илюзии и химери. Навън дъждът се лее над окапалите в калта листа и те гният. Тежки дървени обувки тракат по чакъла в двора; минава човек, покрил главата си с чанта. Градината е оголена, нищо не е останало от нейната живописна красота — само щръкналите като скелети габъри и хилавите хрусталаци зъзнат под безспирния дъжд.

Стаите са пропити с пронизваща влага, вечер не се отделяме от камината във всекидневната. Прозвънява полунощ, а ние не се решаваме да се качим в спалните; грижливо подредените цепеници рухват и се превръщат в пепел; така и аз, тъкмо мисля, че съм успял и отново трябва да започна да убеждавам моята внучка, че родителите ѝ, брат ѝ, вуйчо ѝ не ѝ желаят злото. Мъча се, доколкото мога, да отклонявам мислите ѝ от болницата. Ние вечно се връщаме на Фили. „Не можете да си представите какъв човек е той! Не знаете какъв...“ Тези думи означават винаги, че ще последва обвинителна реч или похвално слово; по тона ѝ веднага предусещах дали ще го превъзнася, или ще го залива с кал. Но дали го възхвалява или го очерня, тя повтаря едни и същи неща и те, струва ми се, са съвсем незначителни. Любовта надарява тази нещастна, лишена от въображение жена с удивителната способност да изопачава, да преувеличава. Знам що за стока е твоят Фили — нищожество, което бързо отлитащата младост обгръща за миг с лъчите си. На този младеж, разглезен, гален, свикнал да получава всичко наготово, ти приписваш тънки или коварни намерения, обмислени вероломства; а в същност той има само рефлексии.

Вие не разбрахте, че му е необходимо да се чувства силен, за да диша. Не биваше да го карате „да ви гледа в очите и да върти опашка“; той е от тази порода кучета, които, ако им показваш от високо кокала, предпочитат да не скачат, а да отидат другаде, дето са им го подхвърлили на земята.

Горката Жанин изобщо не познава своя Филя. Нима за нея той е друго, освен тревожното желание да го има до себе си, жаждата за предишните ласки, ревността, страха, че го е загубила? Лишена от зрение, обоняние, осезание, тя тича като обезумяла подир него, без сама да знае какво представлява този, когото преследва... Сляпа ли е бащинската любов? Жанин е моя внучка, но дори и дъщеря да ми беше, пак щях да я виждам такава, каквата е — без никакъв чар. Има правилни черти, но е пълна, тровава, с неприятен глас, изобщо жена, в която мъжете не се заглеждат и за която не се замислят. И все пак в тези вечери тя ми се струва красива, със странната красота, породена от любовното отчаяние. Може би съществува някъде мъж, когото този пожар би могъл да заплени? Но тя, горкичката, изгаря в мрака, в безлюдна пустиня и само един старец ѝ е свидетел.

Много ми беше мъчно за нея през тези дълги вечери, слушах търпеливо приказките ѝ за Филя, младеж, подобен на милиони други, както обикновената бяла пеперуда прилича на всички други бели пеперуди, удивлявах се на трескавото безумие, което единствен той притежава власт да развихри у жена си, способността му да заличи за нея целия видим и невидим свят — за Жанин не съществуваше нищо, освен този самец, малко повехнал вече, готов да предпочете алкохола пред всичко останало, склонен да гледа на любовта като своего рода труд, задължение, изтощение... Каква нищета!

Тя едва забелязваше дъщеря си, която на здрачаване се промъква тихо при нас в стаята. Целуваше почти без да погледне къдриците на детето. Не че момиченцето не играеше роля в живота на майка си — само заради дъщеря си Жанин намираще сили да не се спусне след Филя (защото тя би могла да го преследва, да го предизвиква, да прави публични скандали). Не, аз сам не бих могъл да я задържа, тя оставаше заради детето, но то не ѝ носеше никаква утеха. В моите прегръдки, на моите колени се приютяваше малката вечер, докато чакахме да

поднесат вечерята. Косиците ѝ имаха дъх на птичка, на гнездо и това ми напомняше Мари. Затварях очи, долепах устни до главичката ѝ, сдържах се да не притисна силно до гърдите си мъничкото телце, зовях в сърцето си моето изгубено дете. В същото време ми се струваше, че целувам и Люк. Когато играеше до насита, бузките ѝ имаха солен вкус като бузките на Люк по времето, когато заспиваше на масата — толкова много беше тичал цял ден... Не можеше да дочака десерта, обикаляше ни поред и подаваше за целувка изтощеното си личице...

В такива мисли се унасях аз, а Жанин обикаляше стаята, крачеше напред-назад, пленница на своята любов.

Спомням си как една вечер тя ме запита:

— Какво да направя, за да не страдам повече?... Мислите ли, че някога ще ми мине?

Беше мразовита нощ; тя отвори прозореца, блъсна капациите; откри челото, гърдите си на ледената лунна светлина. Дръпнах я и я отведох до камината; аз никога не съм умеел да проявявам нежност, но седнах непохватно до нея, обгърнах раменете ѝ с ръка. Запитах я няма ли все още нещо в нея, което да я поддържа.

— Може би вярата?...

Тя отговори разсеяно, сякаш не ме беше разбрала:

— Вярата ли?

— Да — казах аз, — бог...

Жанин вдигна към мен пламналото си лице, погледна ме недоверчиво и заяви, че не вижда никаква връзка. И понеже аз настойчиво повтарях въпроса си, тя добави:

— Разбира се, аз съм религиозна, ходя на черква. Защо ме питате? Подигравате ли ми се?

— Мислиш ли — продължих аз, — че Фили е достоен за този дар, който ти му даваш?

Тя ме изгледа с онзи намръщен и раздражен израз, който добива Жьонвиев, когато не разбира какво ѝ казват, когато не знае какво да отговори и се страхува да не попадне в клопка. Най-сетне се реши и каза:

— Всичко това няма нищо общо с...

Не обичала да намесва религията в тези неща. Била вярваща и се ужасявала от подобни нездрави съпоставки. Изпълнявала всичките си задължения пред църквата. Със същия тон можеше да заяви, че си плаща данъците. Ето какво бях ненавиждал цял живот, единствено и винаги — грубото изопачаване, пошлата карикатура на християнството; и за да имам право да го ненавиждам, преструвах се, че приемам това за негов истински образ. Трябва смело да гледаме в лицето онова, което мразим. Но аз, мислех си, аз... Нима аз не знаех вече, че лъжа сам себе си още онази вечер от края на миналия век на терасата в Калез, когато абат Ардуен ми беше казал: „Вие сте толкова добър...“? По-късно бях запушвал ушите си, за да не чувам думите на агонизиращата Мари. И все пак до нейния одър ми беше дарена тайната на смъртта и на живота. Моето момиченце умираше за мен... Исках да го забравя. Неуморно се мъчех да загубя този ключ, който една тайнствена ръка ми връщаше винаги на всеки завой от моя жизнен път (погледът на Люк в неделните утрини след черковната служба, в часовете, когато започват да свирят първите щурци и онази пролет също, нощта на градушката...).

Такива мисли ме вълнуваха тази вечер. Помня, че станах и отместих така рязко фотъойла си, че Жанин потрепера. Дълбоката нощна тишина в Калез, плътна, почти осезаема, поглъщаше, приглушаваше скръбта ѝ. Огънят гаснеше, в стаята ставаше все по-хладно, Жанин доближаваше стола си до огнището, нозете ѝ почти докосваха пепелта. Тя протягаше ръце, навеждаше се към тлеещите главни. Лампата на камината осветяваше прегърбената грохнала жена, а аз сновях в полумрака на всекидневната, претърпкана с мебели от акажу и палисандрово дърво. Безсилен обикалях край тази човешка купчина, край това сломено тяло. „Дете мое...“ Не намирах желаните думи. Това, което ме задушаваше тая вечер, докато пиша тези редове, което болезнено свива сърцето ми и то сякаш ще се пръсне, тази обич, на която най-сетне зная името, нейното обо...

* * *

Калез, 10 декември 193...

Драга Жьонвиев,

Тази седмица ще приключа с подреждането на книгата, с които тук са препълнени всички чекмеджета. Но считам за свой дълг да ти изпратя незабавно този странен документ. Ти знаеш, че баща ни е умрял на работната си маса. Амели го е намерила сутринта на двадесет и четвърти ноември, захлупил лице върху отворената тетрадка — тази, която ти изпращам в отделен препоръчан пакет.

Сигурно и ти като мен ще се измъчиш, докато я разчетеш... добре че почеркът е неразбираем, та прислужниците не биха могли нищо да схванат. Движен от деликатни чувства, мислех отначало да ти спестя прочита на тази тетрадка. Баща ни действително се изразява с невероятно оскърбителни думи за теб. Но имах ли право да те оставя в неведение на нещо, което ти принадлежи толкова, колкото и на мен? Известна ти е болезнената ми чувствителност за всичко, което се отнася в един или друг смисъл до наследството от нашите родители. Но след като размислих, реших да ти я изпратя.

В същност кой ли от нас не е наклеветен в тези злъчни страници? Уви, те не ни разкриват нищо, което да не ни е било известно отдавна. Цялото ми юношество беше отровено от презрението, което вдъхвах на баща си. Заради това толкова дълго не вярвах в себе си, свивах се под безмилостния му поглед; трябваше да минат много години, за да осъзная собствената си стойност.

Аз всичко му простих и ще добавя дори, че най-вече синовният дълг ме подтикна да ти изпратя този документ. Защото каквито и мисли да събуди той в теб, едно е неоспоримо — образът на нашия баща, въпреки ужасните чувства, които той изразява, ще ти се разкрие не смее да кажа по-благороден, но във всички случаи по-човечен. (Мисля по-специално за любовта му към нашата сестра Мари и към малкия Люк, за която ще намериш тук вълнуващи доказателства.) Днес разбирам по-добре мъката му пред ковчега на мама, мъка, от която бяхме толкова

изумени. Ти смяташе, че той малко се преструва. Дори тези страници да ти разкрият само каква болка се е таяла в сърцето на този неумолим и безумно горд човек, пак си струва труда, драга Жьонвиев, да прочетеш всичко докрай, колкото и мъчително да е за теб.

Благодарен съм на тази изповед, както и ти ще бъдеш удовлетворена, защото тя успокоява нашата съвест. По природа аз съм болезнено чувствителен. Дори да имам хиляди причини да вярвам, че съм съвършено прав, достатъчно е нещо дребно, за да се смутя. Ах, не е лесно да се живее с такова силно развито нравствено чувство! Преследван от омразата на баща си, при всеки напълно законен жест аз изпитвах тревога, за да не кажа дори угризения. Ако не бях глава на семейство, отговорен за честта на нашето име и за наследството на нашите деца, бих предпочел по-скоро да се откажа от борбата, отколкото да изживея тези терзания, тези душевни борби, на които ти неведнъж си била свидетелка.

Благодаря на господ-бог, че по негова воля тези редове на нашия баща ме оправдават. И преди всичко те потвърждават онова, което ние вече знаехме за всичките му машинации да ни лиши от наследство. Не мога да чета, без да се срамувам, страници, в които описва с какви способности е държал едновременно адвоката Бурю и оня Робер. Да метнем върху тези срамни размисли плаща на забравата. От тях става ясно, че мой дълг е било да осуетя отвратителните му планове. Аз се справих, и то с успех, от който не се червя. Сега можеш да не се съмняваш, сестро, че на мен дължиш богатството си. В цялата си изповед нещастният човек се мъчи да се убеди, че ненавистта му към нас е изчезнала изведнъж; хвали се с внезапното си отричане от земните блага (признавам си, не можех да се въздържа да не се изсмея на това място). Но, моля те, обърни внимание кога точно е станал този неочакван завой — точно в момента, когато неговите замисли бяха осуетени и кога незаконороденият му син ни продаде тайната. Не е било лесно да скрие такова голямо състояние; не можеш да

замениш за няколко дни план, обмислян години наред. Истината е много проста — горкият човек е чувствувал, че краят му е близък, и не е имал нито време, нито възможност да ни лиши от наследство по друг начин, освен чрез заговора, който беше измислил и който провидението ни разкри.

Този голям адвокат не пожела да загуби своето дело нито пред себе си, нито пред нас; прояви хитростта — наполовина несъзнателно, готов съм да го призная — да превърне поражението си в морална победа; показва безкористност, безразличие... Е, какво друго му оставаше? Не, аз не се хващам лесно на такива приказки и мисля, че и ти като човек със здрав разум ще прецениш, че няма защо да се прехласваме от възторг и благодарност.

Но в тази изповед има още един въпрос, който напълно ме удовлетворява; въпрос, по който строго съм се осъждал и, признавам си, дълго не можах да успокоя възискателната си съвест. Имам пред вид опитите, впрочем напразни, да проверя при психиатър умственото състояние на нашия баща. Трябва да кажа, че жена ми допринесе много за моя смут. Ти знаеш, че обикновено не обръщам особено внимание на нейното мнение — тя не е кой знае колко благоразумна. Но в този случай не ми даваше покой ни денем, ни нощем и някои от доводите ѝ, признавам, наистина ме смущаваха. Най-сетне успя да ме убеди, че този голям адвокат, този ловък финансист, този дълбок психолог е най-уравновесеният човек... Разбира се, лесно е да изобразиш отвратителни децата, които се мъчат да затворят стария си баща в психиатрията, за да не загубят наследството... Виждаш, че не извъртам... Прекарах много безсънни нощи. Бог ми е свидетел.

Е, добре, драга Жьонвиев, тази тетрадка и особено последните страници доказват много ясно, че горкият човек от време-навреме наистина не е бил на себе си. Струва ми се дори, че неговият случай е много интересен от медицинска гледна точка и би трябвало тази изповед да бъде показана на психиатър: но смятам за свой пръв дълг

да не разгласявам пред никого тези страници, толкова опасни за нашите деца. Бързам да те предупредя, веднага щом привършиш четенето, да изгориш тетрадката. В никакъв случай не бива да попада в ръцете на чужди хора.

Ти много добре знаеш, драга Жьонвиев, че ние винаги сме държали в тайна всичко, което се отнася до семейните ни работи; аз бях взел мерки нищо да не излезе навън от нашите безпокойства за умственото състояние на този, който все пак беше глава на семейството, но някои чужди елементи не са проявили същата сдържаност и предпазливост — думата ми е за твоя отвратителен зет, който е разказал най-ужасни истории. Ние го плащаме скъпо днес: няма да ти кажа нищо ново, но както знаеш, из града се носят какви ли не слухове; мнозина съпоставят неврастенията на Жанин и ексцентричностите, които приписват на баща ни, поради бръщолевенията на Фили.

И така, скъсай тази тетрадка и не споменавай на никого за нея; по-добре дори помежду си да не говорим за това. Не казвам, че не съжалявам. В нея има психологически наблюдения и описания на природата, които разкриват у този оратор истинска дарба на писател. Още една причина да я унищожим. Представяш ли си, ако някое от нашите деца публикува тази тетрадка по-късно? Чудесно ще се наредим!

Но ние двамата можем да наричаме нещата с истинските им имена и след като веднъж сме узнали съдържанието на този дневник, вече няма защо да се съмняваме, че баща ни не е бил напълно нормален. Днес разбирам думите на дъщеря ти, които бях взел за плод на болното ѝ въображение: „Дядо е единственият религиозен човек, когото съм срещала в живота си.“ Горкото момиче се беше оставило този ипохондрик да го замае със смътните си стремежи и мечти. Враг на близките си, ненавиждан от всички, без приятели, нещастен в любовта, както ще видиш (има много смешни подробности по този въпрос), ревнуващ толкова силно жена си, че цял живот не ѝ е простил един мимолетен флирт като момиче — възможно

ли е да е потърсил в края на живота си утешение в молитвата? Не ми се вярва: от тези редове най-вече прозира умствено разстройство, и при това съвсем характерно: мания за преследване, безумие под религиозна форма. Ще ме запиташ дали все пак в неговия случай не става дума за истинско християнство. Не, аз съм обигран по тези въпроси и знам колко струва подобно благочестие. Този лъжемистицизъм, признавам го, предизвиква у мен непреодолимо отвращение.

Ти си жена и може би ще възприемеш всичко по друг начин. Ако неговата религиозност ти направи впечатление, припомни си, че баща ни беше удивително надарен за омраза и ако някога е обичал, то е било само за да ядоса някого. Така както описва религиозните си пориви, той в същност пряко или косвено критикува възгледите, които нашата майка ни е внушила още от детството ни. Той се отдава на отвлечен мистицизъм само за да смаже разумната, умерена набожност, която винаги е била на почит в нашето семейство. Истината е в равновесието... Но тук спирам и няма да те уморявам с повече разсъждения. Казах ти достатъчно: по-добре прочети тетрадката. С нетърпение чакам да узная впечатленията ти.

Остава ми съвсем малко място, за да отговоря на важните въпроси, които ми поставяш. Драга Жьонвиев, ние преживяваме криза и имаме да разрешаваме проблем, който действително буди тревога; ако запазим в сейфове тези пачки с полици, ще трябва да живеем от капитала си, което не е за препоръчване. Ако ги превърнем в ценни книжа, пак няма да е добре, защото курсът непрекъснато спада. Понеже във всички случаи ще загубим, най-разумно е да запазим банкнотите от френската банка; франкът струва само четири су, но тъй или иначе има златно покритие. Баща ни беше наясно по този въпрос и ние сме длъжни да следваме неговия пример. Драга Жьонвиев, французите са склонни да се поддадат на едно изкушение,

срещу което ти трябва да се бориш с всички сили — да вложат капиталите си в някакво предприятие. Ясно е, че трябва да се живее пестеливо. Знаеш, че винаги можеш да ми поискаш съвет. Въпреки тежките времена някой ден може да се представи случай за изгодно капиталовложение — точно сега следя една марка хининово вино и силна анасонка — в този вид търговия няма криза. Моето мнение е, че в тази насока трябва да обърнем поглед — смело, но в същото време предпазливо.

Радвам се на хубавите новини за Жанин. В момента няма защо да се безпокоиш от прекалено голямата ѝ набожност. Важното е, че не мисли вече за Фили. За всичко останало сама ще се оправи: тя е от род, който винаги е съумявал да не злоупотребява дори с най-хубавите неща.

До вторник, драга Жьонвиев.

Твой предан брат Юбер

Жанин до Юбер:

Скъпи вуйчо,

Моля ви да станете съдия между мама и мен. Тя отказва да ми даде „дневника“ на дядо: според нея нищо нямало да остане от благоговейната ми почит към него, ако го прочета. Щом толкова държи да запазя уважението към скъпата му памет, защо ми повтаря всеки ден: „Не можеш да си представиш колко лоши неща казва за теб. Дори външността ти не е пощадил“? Още повече се изненадах, че веднага ми даде да прочета вашето писмо, в което сурово коментирате този „дневник“.

Мама се умори да се разправя с мен и каза, че ще ми го даде, ако вие сметнете това за уместно — оставя на вас да решите. Затова се позовавам на вашето чувство за справедливост.

Преди всичко позволете да отстраня първото неудобство, което се отнася до мен: колкото и безмилостен да е бил дядо в дневника си спрямо мен, убедена съм, че не

може да ме осъди повече, отколкото аз сама се осъждам. И най-вече съм убедена, че неговата суровост не се отнася до нещастната жена, която живя край него в Калез през цялата есен, до самата му смърт.

Вуйчо, простете ми, че ви противореча по един съществен въпрос: аз съм единствената свидетелка на чувствата, които вълнуваха дядо през последните седмици от неговия живот. Вие осъждате неговата смътна и нездрава религиозност, но трябва да ви кажа, че той се среща три пъти (в края на октомври и през ноември) със свещеника на Калез, когото не знам защо не желаете да разпитате. Според мама в „дневника“, където той с най-дребни подробности е описвал живота си, не се споменавало за тези негови срещи, което той в никакъв случай не би пропуснал да направи, ако наистина е станал прелом в съдбата му. Но мама казва също така, че дневникът е прекъснат по средата на една дума; несъмнено смъртта е изненадала баща ви точно когато той се е канел да напише за своята изповед. Напразно твърдите, че ако е получил опрощение на греховете, щял да се причести. Аз помня какво ми каза дядо в деня преди смъртта си — преследвала го мисълта, че е недостоеен да приеме причастието, горкият човек беше решил да изчака Коледа. Защо не ми вярвате? Защо мислите, че имам халюцинации? Да, сякаш още го чувам вечерта преди смъртта му, в сряда, във всекидневната в Калез, като ми говореше за тази желана Коледа с глас, изпълнен с безпокойство или може би вече приглушен...

Успокойте се, вуйчо, нямам намерение да правя от него светец. Съгласна съм с вас, че той беше страшен и понякога дори ужасен човек. Но това не пречи божествена светлина да го докосне през последните му дни; единствен той обхвана с ръце главата ми и насила отклони погледа ми от...

Не ви ли се струва, че баща ви щеше да бъде друг човек, ако самите ние бяхме по-различни? Не ме осъждайте, че ви хвърлям камък: аз зная вашите качества,

известно ми е, че дядо е бил жесток и несправедлив към вас и към мама. Но за наше нещастие той ни е вземал за християни, достойни за пример... Моля, не ми възразявайте. След неговата смърт посещавам хора, които може би имат недостатъци, слабости, но живеят така, както им повелява вярата, ръководени от истинско милосърдие. Ако дядо беше живял сред тях, нима нямаше да открие през всичките дълги години пристанището, до което достигна едва в навечерието на смъртта си?

Още веднъж повтарям, не искам да обвинявам нашето семейство, за да оправдая неумолимия баща. И най-вече не забравям, че примерът на горката стара майка трябваше да му отвори очите, ако толкова дълго не беше подхранвал злобата си. Но позволете ми да ви кажа накрая защо мисля, че е бил прав да се обяви срещу нас: нашето сърце беше там, където е съкровището; ние мислехме само за наследството; страхувахме се да не го загубим; безспорно не ни липсваха извинения — вие бяхте финансист, аз нещастна жена... Нашите принципи не отговаряха на начина ни на живот, само стара майка правеше изключение. Мислите ни, желанията ни, постъпките ни не бяха пуснали корени в тази вяра, която ние изповядвахме на думи. С всичките си сили се бяхме устремели към земните блага, докато дядо... Ще ме разберете ли, ако ви кажа, че неговото сърце не беше там, където е съкровището. Готова съм да се закълна, че дневникът, който отказвате да ми дадете да прочета, съдържа неопровержимо доказателство за това.

Надявам се, вуйчо, че ще ме разберете и чакам с доверие вашия отговор...

Жанин

Издание:

Автор: Франсоа Мориак

Заглавие: Змийско кълбо

Преводач: Пенка Пройкиова

Година на превод: 1978

Език, от който е преведено: френски

Издание: първо

Издател: Христо Г. Данов

Град на издателя: Пловдив

Година на издаване: 1978

Тип: роман

Националност: френска

Печатница: „Димитър Благоев“ — Пловдив

Редактор: Недялка Христова

Художествен редактор: Веселин Христов

Технически редактор: Найден Русинов

Художник: Добри Янков

Коректор: Ева Егинлиян

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/6637>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.